

KARLOVA UNIVERZITA

FAKULTA SOCIÁLNYCH VIED

INŠTITÚT POLITOLOGICKÝCH ŠTÚDIÍ

**Remitencie
a ich dopad na Východnú Európu**

Zuzana Kršjaková

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCA

Praha 2009

Autorka práce: **Bc. Zuzana Kršjaková**

Vedúca práce: **PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.**

Dátum obhajoby: **2009**

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu vypracovala samostatne a použila uvedené zdroje
2. Súhlasím s tým, aby bola práca sprístupnená verejnosti pre účely štúdia a výskumu

V Prahe dňa 22.5.2009

Zuzana Kršjaková

Bibliografický záznam

KRŠJAKOVÁ, Zuzana *Remitencie a ich dopad na Východnú Európu*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálnych vied, Inštitút politologických štúdií, 2009, 106 s., prílohy, projekt Vedúca diplomovej práce PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

Anotácia

Diplomová práca „Remitencie a ich dopad na Východnú Európu“ sa zaoberá fenoménom remitencií ako súčasťou svetovej, predovšetkým ekonomicky motivovanej, migrácie a možnosťami jeho využitia v znižovaní chudoby. Využíva empiricko-analytickú metódu s prvkami kmparácie. Zoznamuje čitateľa s rôznymi pohnútkami vedúcimi k migračnému a remitenčnému správaniu a taktiež s pozitívami i rizikami, ktoré migrácia a remitencie so sebou prinášajú pre samotných remitentov, prijímajúce domácnosti i celé ekonomiky. Práca ponúka prehľad hlavných zdrojových krajín i koridorov, ktorými remitencie prúdia. Zároveň práca analyzuje tri krajiny bývalého východného bloku – Albánsko, Bosnu a Hercegovinu a Moldavsko a dôvody a rozsah emigrácie a prijímaných remitencií v nich v súvislosti s ekonomickou transformáciou z centrálne plánovaných na tržné ekonomiky. Analýza zohľadňuje aj ďalšie bezpečnostné, ekonomické a politické faktory v regióne, ako finančnú krízu v roku 1998 alebo etnický ozbrojený konflikt na území bývalej Juhoslávie, ktoré ovplyvnili rozsah remitencií i podporili rozšírenie palety remitentov o utečencov a etnické diaspóry. V závere diplomová práca predstavuje aj niekoľko scenárov možného dopadu aktuálnej globálnej hospodárskej krízy na remitencie.

Annotation

Diploma thesis „Remittances and their impact on Eastern Europe“ examines the phenomenon of remittances as part of global migration and its having been largely economically motivated and having a positive impact on poverty alleviation. The chosen approach is empirical-analytical methodology. The paper suggests several motivations leading to migration and remittances as well as some positive impacts and risks affecting the senders, receivers as well as the beneficiary economies of remittances. This thesis offers an overview of both all principal source countries and the main corridors of remittance

flow. The paper analyses three countries from the former eastern block – Albania, Bosnia and Herzegovina and Moldova - and the reasons which have lead to migration and remitting in these states in relation to their economic transformation from centrally planned to market economies. The analysis considers many factors such as the regional financial crisis in 1998 as well as the ethnically based military conflict which occurred due to the disintegration process in the former Yugoslavia. These issues influence not only the scale of remittances flow but also expand the variety of the senders which commonly include both refugees and Diasporas. Lastly, this thesis presents some possible scenarios related to the effect the current global economic crisis on remittances flow

Kľúčová slova

Albánsko, Bosna a Hercegovina, ekonomický rast, migrácia, Moldavsko, remitencie, rozvoj, transformácia

Keywords

Albania, Bosnia and Herzegovina, economic growth, development, migration, Moldova, remittances, transformation

Pod'akovanie

Rada by som na tomto mieste poďakovala vedúcej práce za jej ochotu viesť prácu i za odborné rady poskytnuté počas konzultácií.

Obsah

Zoznam skratiek.....	8
Úvod.....	10
1 Teoretický rámec.....	14
1.1 Prístupy a metodológia.....	16
1.2 Činitele ekonomickej migrácie.....	20
1.3 Faktory remitencií.....	24
2 Remitencie ako novodobý fenomén.....	28
2.1 Hlavní prispievatelia.....	34
2.2 Negatívne implikácie.....	38
2.3 Pozitívny dopad.....	44
2.4 Závěry rozboru vplyvu remitencií na rozvoj.....	51
3 Trendy vo Východnej Európe.....	57
3.1 Albánsko.....	65
3.2 Bosna a Hercegovina.....	77
3.3 Moldavsko.....	85
Záver.....	93
Summary.....	95
Zoznam, použitých zdrojov.....	96
Zoznam príloh.....	106
Prílohy	
Schválený projekt diplomovej práce	

Zoznam skratiek

ALL	albánska mena lek
BiH	Bosna a Hercegovina (<i>Bosna i Hercegovina</i>)
CIA	ústredná spravodajská agentúra USA (<i>Central Intelligence Agency</i>)
CPE	centrálne plánované ekonomiky: krajiny bývalého východného bloku
ECA	oblasť Východnej Európy a Strednej Ázie (<i>Europe and Central Asia</i>): Albánsko, Arménsko, Azerbajdžan, Bieloruska, BiH, Čierna Hora, Gruzínsko, Kazachstan, Kirgizsko, Macedónsko, Moldavsko, Rusko, Srbsko, Tadžikistan, Turecko, Turkménsko, Ukrajina a Uzbekistan
EÚ	Európska únia: Belgicko, Bulharsko, Cyprus, Česká republika, Dánsko, Estónsko, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Litva, Lotyšsko, Luxembursko, Maďarsko, Malta, Nemecko, Poľsko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Spojené kráľovstvo, Španielsko, Švédsko a Taliansko
FATF	<i>Financial Action Task Force</i>
FDI	priame zahraničné investície (<i>Foreign direct investment</i>)
G7	označenie stretnutí ministrov financií siedmich industriálnych krajín: Francúzska, Japonska, Kanady, Nemecka, Spojeného kráľovstva, Talianska a USA
G8	fórum hláv štátov, prípadne ministrov, ôsmych mocností: G7 a Rusko
HDI	index ľudského rozvoja (<i>Human Development Index</i>)
HDP	hrubý domáci produkt
HNP	hrubý národný produkt
IDSi	Inštitút pre rozvoj a sociálne iniciatívy (<i>The Institute for Development and Social Initiatives</i>)
IFAD	Medzinárodný fond pre rozvoj poľnohospodárstva (<i>International Fund for Agricultural Development</i>)
ILO	Medzinárodná organizácia práce (<i>International Labour Organisation</i>)
IMF	Medzinárodný menový fond (<i>International Monetary Fund</i>)

IOM	Medzinárodná organizácia pre migráciu (<i>International Organization for Migration</i>)
IZA	Inštitút pre štúdium práce (<i>Institut zur Zukunft der Arbeit</i>)
LDCs	najmenej rozvinuté štáty (<i>Least Developed Countries</i>)
KM	konvertibilná marka
Mld.	miliarda
MTOs	<i>Money transfer operators</i>
NELM	<i>New Economics of Labor Migration</i>
NGOs	nevládne organizácie (<i>Non-governmental organisations</i>)
ODA	oficiálna rozvojová pomoc (<i>Official development aid/assistance</i>)
OECD	Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
OSN	Organizácia spojených národov
SNŠ	Spoločenstvo nezávislých štátov: Arménsko, Azerbajdžan, Bieloruska, Gruzínsko, Kazachstan, Kirgizsko, Moldavsko, Rusko, Tadžikistan, Turkménsko, Ukrajina a Uzbekistan
SRN	Spolková republika Nemecko
SVE	Stredná a Východná Európa: Albánsko, Bieloruska, BiH, Česká republika, Čierna Hora, Estónsko, Chorvátsko, Litva, Lotyšsko, Macedónsko, Maďarsko, Moldavsko, Poľsko, Rumunsko, Rusko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko a Ukrajina
TSG	technická podskupina pre pohyb osôb (<i>Technical Sub-Group on the Movement of Persons</i>)
UNDP	Rozvojový program OSN (<i>United Nations Development Programme</i>)
USA	Spojené štáty americké (<i>the United States of America</i>)
USD	americký dolár, mena USA (<i>the United States dollar</i>)
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík: Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Estónsko, Gruzínsko, Kazachstan, Kirgizsko, Litva, Lotyšsko, Moldavsko, Rusko, Tadžikistan, Turkménsko, Ukrajina a Uzbekistan

Úvod

Svet sa na konci roku 2008 ocitol v hospodárskej kríze, ktorá naplno ukázala jeho previazanosť a vzájomnú závislosť krajín či odvetví. Dôkazom a jedným zo znakov globálneho sveta je aj migrácia. Vždy síce bola jeho súčasťou, ale až v posledných desaťročiach sa stala globálnym procesom, do ktorého sú zapojené všetky krajiny, či už ako zdrojové (emigračné) alebo ako cieľové (imigračné). Prirodzeným cieľom ľudských bytostí je zlepšenie kvality vlastného života a ideálne aj zvýšenie životných štandardov rodiny a blízkych.

Pomerne jednoduchou a populárnou cestou sú remitencie, ktoré podľa bežnej, teda neštatistickej, definície možno formulovať ako hotovostné transfery časti zárobku migranta v zahraničí zasielané do domácnosti v krajine pôvodu zasielajúceho, teda remitenta. Špecifickosť remitencií spočíva práve v ich podstate osobnej pomoci na úrovni rodiny. Migrant je svojou prácou zdrojom týchto finančných prostriedkov, a tak on jediný rozhoduje o rozsahu a frekvencii zasielania remitencií. Na druhej strane má prijímajúca domácnosť jedinečné postavenie v tom, že rozhodnutie o spôsobe naloženia s takto získanými prostriedkami je plne v jej kompetencii.

Význam remitencií spočíva okrem zacielenia aj v ich vplyve na rozvojové krajiny, do ktorých prúdi približne 60% oficiálnych remitencií (Gammeltoft, 2002, p. 181). Remitencie tak pomáhajú v boji s chudobou, predovšetkým zvyšovaním príjmov, a tak aj kúpyschopnosti. Vďaka týmto faktorom možno remitencie vnímať ako taký test lakmusovým papierikom, ktorý poukáže na efektivitu migrácie v danej rozvojovej krajine. Charakter migrácie totiž ovplyvňuje aj remitencie. Táto diplomová práca preto skúma remitencie s ohľadom na migračné trendy i motívy, ktoré vedú k samotnej migrácii.

Jedným z cieľov práce je poukázať na špecifickosť fenoménu remitencií a na jeho výrazný vplyv na prijímajúce krajiny, znižovanie chudoby v nich a hlavne na celkový rozvoj. Rozsah prúdiacich remitencií neustále rastie rovnako ako ich pomer k ostatným finančným tokom. Remitencie z tohto dôvodu predstavujú ďalší možný nástroj v znižovaní hlbokkej priepasti medzi bohatou a chudobnou časťou sveta. O remitencie by sa preto mali zaujímať nielen krajiny pôvodu migrantov, ale do veľkej miery aj prijímajúce krajiny, z ktorých značná časť remitencií pochádza.

Dostupnosť odbornej literatúry zaoberajúcej sa remitenciami v českom alebo slovenskom jazyku je extrémne limitovaná. Väčšina analýz pochádza zo zdrojov Medzinárodného menového fondu (ďalej IMF) alebo Svetovej banky. V niekoľkých prípadoch je anglický jazyk nahradený španielskym. Latinská Amerika, a predovšetkým Mexiko, totiž predstavujú akési obrovské výskumné laboratórium rozsahu a vplyvu remitencií na prijímajúce domácnosti a taktiež možného ďalšieho využitia prijímanej finančnej podpory v prospech nie len samotných rodín ale aj celej komunity či štátu. Aj z tohto dôvodu je ďalším cieľom snaha rozšíriť rozsah akademickej literatúry na danú tému. Touto cestou sa snáď zvýši aj povedomie o samotných remitenciách.

Hlavným cieľom tejto diplomovej práce je analýza východoeurópskeho regiónu, ktorý nepatrí rozsahom ani záujmom odborníkov na remitencie k hlavným oblastiam zvoleným pre analýzu potenciálu remitencií. Na základe štúdií troch zvolených krajín – Albánska, Bosny a Hercegoviny (ďalej BiH) a Moldavska možno demonštrovať vplyv remitencií na štáty, ktoré prechádzajú ekonomickou, politickou i celospoločenskou transformáciou z bývalých komunistických centrálne plánovaných ekonomík (ďalej CPE) na demokracie a tržné ekonomiky. Všetky tri krajiny sú charakteristické značnou migráciou a súvisiacim prílivom v svetovom meradle nezanedbateľného objemu remitencií v pomere k hrubému domácejmu produktu (ďalej HDP) na jednej strane a chudobou a nestabilitou na strane druhej. Vzniká tak vhodná kombinácia faktorov, ktoré ovplyvňujú remitenčné správanie odosielateľov i príjemcov. Hoci každá z krajín prešla odlišným štátnym celkom a mierne modifikovanou formou komunistického režimu, negatívne následky sú pre všetky štáty bývalého východného bloku obdobné a súvisiace motivácie k migrácii temer identické. Všetky tri krajiny majú podobne veľkú populáciu a v podstate i rozlohu v kategórii malých štátov, čo podporuje relevantnosť voľby daných krajín pre komparáciu. Z pohľadu rozlohy je Albánsko s 28 748 km² porovnateľné s Moldavskom s celkovým územím v rozsahu 33 843 km² (CIA). BiH je s celkovou rozlohou 51 209 km² (CIA) mierne odlišná, i keď všetky tri krajiny patria do kategórie malých štátov. Počet obyvateľov zvolených troch krajín sa pohybuje medzi 3,6 milióna v Albánsku a 4,6 milióna v BiH (CIA), čo je podstatnejší údaj pre zvažovanie porovnateľnosti určených troch štátov pre potreby tejto diplomovej práce. Aj napriek podobnému pozadiu predstavujú jednotlivé

krajiny rôzne príklady využitia remitencií podľa lokálnych potrieb, vďaka čomu je aj celkový dopad mierne odlišný, a tým pádom zaujímavý.

Dôvodom pre voľbu práve Východnej Európy je jej geografická i historická blízkosť zmenám na území bývalého Československa. Východná Európa je pre potreby tejto práce vnímaná ako základný referenčný bod. Zaraďujú sa do nej krajiny v juhovýchodnej a východnej časti bývalého východného bloku podľa definície Svetovej banky s vylúčením štátov, ktoré medzičasom vstúpili do Európskej únie (ďalej EÚ). Nové členské štáty totiž svojim vstupom potvrdili väčší pokrok v transformácii, a tým aj posun v ekonomických i politických ukazovateľoch. Okrem toho sa krajiny zaradili do oficiálnych štatistík EÚ ako cieľové krajiny emigrácie, a tak aj zdrojové krajiny remitencií. Zásadne sa tak zmenilo ich vnímanie v porovnaní s ostatnými krajinami, konkrétne Albánskom, Bielorusko, BiH, Čiernou Horou, Chorvátskom, Macedónskom, Moldavskom, Ruskom, Srbskom a Ukrajinou (Mansoor, 2006).

Niektoré svetové štatistiky volia iné regionálne delenie a vyššie uvedené krajiny zaraďujú do jednej kategórie so stredoázijskými a zakaukazskými bývalými sovietskymi republikami pod hlavičkou Východnej Európy a Strednej Ázie (ďalej ECA). Vďaka podobnej histórii v rámci bývalého východného bloku sú trendy v nich podobné a pre potreby tejto práce relevantné. Albánsko, BiH a Moldavsko patria k hlavným príjemcom remitencií v danom širšie vnímanom regióne. Štatistiky krajín ECA preto reflektujú trendy v nich a možno ich použiť pre túto prácu.

Rovnako možno využiť mnohé štúdie a spracovania kľúčových svetových remitenčných štatistík vytváraných pravidelne IMF a Svetovou bankou. Rozsah tejto práce, časové, finančné a technické možnosti viedli k voľbe metodológie založenej výlučne na spracovaní sekundárnych zdrojov bez vlastného primárneho výskumu. Výber empiricko-analytickej metódy reflektuje politologicko-ekonomické a nie matematicko-štatistické zameranie tejto práce. Použitie základných ekonomických charakteristík ako napríklad pomer remitencií k HDP, ekonomický rast alebo hranica chudoby je preto dostačujúce pre naplnenie podstaty tejto práce, ktorou je poukázanie na význam a možnosti migrácie a zasielania remitencií pre transformáciu a celkový rozvoj. Empiricko-analytická metóda s prvkami komparácie v prípade porovnania jednotlivých krajín najlepšie reflektuje obsah a zároveň rozsah danej diplomovej práce.

Ako sa uvádza vyššie, väčšina literatúry v rámci problematiky remitencií je v anglickom jazyku. Tak tomu bolo aj v prípade zdrojov použitých pre túto diplomovú prácu. Minimálna možnosť konzultovať tak problematiku s českou alebo slovenskou literatúrou viedla v mnohých prípadoch k absencii relevantných ustálených termínov. Z tohto dôvodu obsahuje text práce množstvo anglických pojmov, ktoré sú buď zmienené alebo priamo používané v pôvodnom znení. Sú to predovšetkým zavedené pojmy v rámci migračnej a remitenčnej problematiky, ktoré sa v takejto forme používajú aj v českom a slovenskom prostredí. Nie je preto dôvod ich násilu prekladať, keďže odborná verejnosť má termíny zažitú v anglickom origináli.

Práca je rozdelená do troch častí. Prvá kapitola ponúka prehľad častých teoretických prístupov i kľúčových faktorov, ktoré vedú k rozhodnutiu migrovať či remitovať. Snahou je poukázať na zložitosť problematiky a motívov, ktoré stoja za tak radikálnym rozhodnutím, akým je migrácia alebo za zložitým uznesením, akým je pre domácnosť použitie remitencií na konkrétne účely.

Ďalšia kapitola skúma dopad prijímania remitencií a rôznych možností ich využitia na danú domácnosť či na celú komunitu, prípadne ekonomiku štátu. Príklady z tzv. remitenčných veľmocí, akými sú Filipíny a Mexiko, poukazujú na možnosti využitia remitencií nie len v prospech domácnosti ale aj väčšej jednotky. Dochádza k nim v prípade zapojenia vyšších štruktúr, ako sú regionálne vlády alebo iných súvisiacich elementov, akými sú napríklad etnické siete vytvorené diasporou.

Tretia kapitola analyzuje konkrétnu situáciu vo východoeurópskom regióne, jeho trendy a špecifiká. Štúdie troch zvolených krajín poskytuje pohľad na remitencie zo strany prijímajúcej krajiny, ktorý je zvolený pre túto prácu. Komparácia vplyvu remitencií na príjemcov i celé štáty poukáže na jedinečnosť každej z troch krajín rovnako ako na spoločné prvky, ktoré potvrdzujú svetové trendy či regionálne zvláštnosti. Skrátenie názvu diplomovej práce oproti schválenému projektu tak prispieva k zdôrazneniu akcentu kladenému práve na analýzu Albánska, Bosny a Hercegoviny a Moldavska. Samotný význam pritom zostal nezmenený rovnako ako pôvodný zámer tejto diplomovej práce demonštrovať jedinečnosť fenoménu remitencií a ich významu pre prijímajúce rozvojové krajiny na príklade Východnej Európy.

1 Teoretický rámec

Migrácia osôb, predovšetkým pracujúcich, patrí, aj napriek pretrvávajúcej existencii mnohých bariér, k hlavným charakteristikám moderného globálneho veku. V prípade ekonomických migrantov prebieha predovšetkým smerom zo zaostalejších a chudobnejších rozvojových krajín¹ do štátov so silnejšou ekonomikou a väčšími možnosťami pre uplatnenie migranta a pre zlepšenie jeho životnej situácie. Kapitál získaný pomocou remitencií pritom prispieva ku kvalitnejšiemu životu a k odbúravaniu chudoby² rodiny a blízkyh v krajine pôvodu. Podľa správy Medzinárodného fondu pre rozvoj poľnohospodárstva (ďalej IFAD) tvoria adresáti remitencií desať percent svetovej populácie a cieľová skupina tak zahŕňa milióny domácností (Oroszo, 2007, p. 2).

Ako ďalší zdroj externých príjmov remitencie dopĺňajú oficiálne i súkromné toky, čiže priame zahraničné investície (ďalej FDI), oficiálnu rozvojovú pomoc (ďalej ODA) a subvencie vlády na jednej strane a portfóliové investície, bankové pôžičky či prípadné príjmy z turistického ruchu na strane druhej. Podľa Organizácie spojených národov (ďalej OSN) sa remitencie v rozvojových krajinách s nízkymi alebo stredne vysokými príjmami dlhodobo umiestňujú na druhej priečke hlavných zahraničných finančných zdrojov hneď po FDI, pričom v krajinách s najnižšími príjmami sa podieľajú oveľa významnejšie na HDP a dovoze, ako je tomu v krajinách so stredne vysokými príjmami (Holmvall, 2007, p. 10, Ratha, 2003, p. 157). Celkový podiel dosahuje 25% všetkých finančných tokov do rozvojového sveta, čo predstavuje približne 70% objemu FDI a zároveň prevýšenie ODA o sto miliárd amerických dolárov (ďalej USD) (Fajnzylber, 2008, p. 25). Podľa Svetovej

¹ Pre potreby tejto práce budem používať na označenie krajín prijímajúcich väčšinu svetových remitencií pojmy rozvojové krajiny, štáty Tretieho sveta či krajiny s nízkymi príjmami ako ekvivalenty na vymedzenie oblastí, do ktorých prúdi finančná podpora od migrantov zo štátov tzv. Prvého sveta, teda rozvinutých ekonomík, inak označovaných aj za industriálne štáty. V prípade výnimiek upozorním na špecifickosť takýchto trendov, keďže v kategórii Tretí svet sa nachádza mnoho bohatých štátov a označenie vytvorené pre podmienky studenej vojny (Prvý svet – vyspelé štáty západného bloku, Druhý svet – sovietsky blok a Tretí svet – nezúčastnené štáty tvoriace zvyšok sveta, a teda väčšina planéty) nereflektuje adekvátne aktuálnu situáciu (pozn. autorky)

² Chudoba je komplexný pojem, ktorý sa meria na základe schopnosti príjmov naplniť základné životné potreby. Delí sa na relatívnu a absolútnu. Prvá zmiernená sa určuje na základe podielu životného štandardu v krajine, čiže sa uvádza v USD na deň v porovnaní s priemerom krajiny. Na druhej strane absolútna chudoba predstavuje istú stanovenú hranicu zaistenia základných fyzických a sociálnych potrieb. Taktiež sa udáva v počte USD na deň. Podľa Svetovej banky je hranicou extrémnej chudoby príjem jeden USD na deň v parite kúpnej sily. Pre potreby tejto práce je dôležitejšia tá absolútna a možnosti jej znižovania prostredníctvom remitencií (Globální problémy a rozvojová spolupráca, 2008, Poprzenovic, 2007)

banky sa celkový objem remitencií zvýšil v období 2001-2005 dvojnásobne a dosiahol odhadovanú hodnotu 167 miliárd USD (Global Economic Prospects, 2006, pp. xiii, 85). Hlavnými faktormi bolo zvýšenie počtu migrantov a nárast ich príjmov, zlepšenie zberu dát, zvýšenie povedomia o pozitívnom vplyve remitencií či zníženie nákladov. Remitencie si udržiavajú stabilnú rastúcu pozíciu a potvrdzujú tak svoj význam pre napredovanie rozvojových štátov (viď Príloha 1). Jedna z predpovedí vývoja (Ratha, 2003) predpokladá, že rastúci trend sa udrží nielen v strednodobom ale aj v dlhodobom meradle.

Ustálenosť sa prejavuje aj v iných smeroch. Remitencie sú odolnejšie voči bezpečnostným, ekonomickým a politickým zmenám v krajine pôvodu remitenta, čím predstavujú stabilnejší zdroj kapitálu než ostatné vyššie menované finančné zdroje, a čím narastá ich rozvojový potenciál. Svetová banka (Ratha, 2003) uvádza, že sú dokonca schopné rasti v súvislosti s ekonomickým cyklom v krajine príjemcu a zároveň sú menej náchylné na negatívne výkyvy, akým bola napríklad Ázijská finančná kríza v roku 1997 (Ratha, 2003). Imúnne ale samozrejme nie sú. Keďže Ratha odhad vznikol niekoľko rokov pred vznikom aktuálnej globálnej hospodárskej krízy, je nutné zohľadniť momentálnu situáciu. Možný dopad krízy na migráciu a na rozsah remitencií a následné potvrdenie či vyvrátenie jeho tézy sú rozvinuté v ďalšej kapitole.

V prípade vplyvu krajiny, v ktorej odosielateľ žije a pracuje, je situácia odlišná. Aj keď remitencie ovplyvňuje zmena ekonomickej situácie v krajine, často sú chránené mechanizmami na ochranu zamestnancov v čase poklesu, ako napríklad sociálne zabezpečenie alebo podpora v nezamestnanosti a v prípade núteného odchodu migranta do krajiny pôvodu si zas odnáša zo sebou všetky úspory. Súčasná hospodárska kríza je vhodným študijným materiálom reakcií štátov na dramatickú zmenu ekonomickej situácie. Krátka štúdia je zahrnutá do druhej kapitoly (Ratha, 2003).

Všetky uvedené faktory nepochybne prispievajú k nárastu popularity remitencií medzi akademikmi i finančnými inštitúciami. Samotná Svetová banka venovala migrácii a remitenciám celú ročenku *Global Economic Prospects 2006*³. Odborníci sa postupne zaoberajú stále širšou paletou aspektov od ekonomických cez sociálne až po zdravotné hľadiská. Z geografického pohľadu sa výskum neobmedzuje len na globálny rozmer či na

³ Svetová banka vydáva každý rok tzv. Svetové ekonomické výhľady (rozvojových krajín) so zameraním na jednu z aktuálnych globálnych tém ako napríklad vzťah obchodu a regionalizmu (2005), globalizácia (2007) či rozvoj technológií (2008) (web.worldbank.org)

najväčšie remitenčné laboratóriá - Južnú Ameriku a Juhovýchodnú Áziu, ale priestor postupne dostávajú aj ostatné, hoci rozsahom menšie, ale predsa nie nezaujímavé oblasti sveta (viď Príloha 2). Nasledujúce podkapitoly poskytnú hlbšiu štúdiu týchto prác a prístupov.

1.1 Prístupy a metodológia

Remitencie sú pomerne mladým fenoménom a z toho vyplýva nejasnosť ich teoretického rámca či metodológie skúmania. Jednotliví autori, ktorých štúdie sú použité pri spracovaní tejto práce, využívajú rôzne ekonomické a štatistické prístupy s cieľom pochopiť konkrétne zákonitosti a správanie migrantov i remitentov a zároveň predpovedať možný vývoj v oblasti.

Primárny problémom je zber samotných štatistických dát, keďže k dispozícii sú iba informácie o remitenciách prúdiacich oficiálnou cestou, čiže len čiastkové čísla. Skutočný celkový rozsah svetových remitencií je tak spojením týchto hodnôt s odhadmi súm, ktoré remitenti zasielajú neoficiálnymi kanálmi. Aj napriek úsiliu centrálnych bánk je vystopovanie konkrétnych súm vo vidieckych oblastiach, v politicky nestabilných alebo zaostalých krajinách a pri transferoch neoficiálnymi kanálmi temer nemožné. Pre porovnanie možno použiť príklad z Ázie. Zatiaľ čo v prípade Južnej Kórey prúdi až 80% remitencií cez štátnu banku, na Filipínach je to iba 50% (Taylor, 1999, p. 71). Na druhej strane, vo Vietname je zasielanie remitencií oficiálnou cestou značne rizikovou činnosťou, keďže vláda zabavila obrovské sumy remitencií, ktoré prúdili týmto spôsobom. V takejto situácii je dôvera v centrálnu banku ako inštitúciu pre zasielanie remitencií minimálna a migranti preto preferujú iné kanály (Zika, 1997, p. 33). Predpovedanie zmien politík je preto značne obmedzené.

Možným riešením je na základe štúdie Chorvátska (Poprzenovic, 2007) prieskum jednotlivých domácností a následná komparácia s celkovou platobnou bilanciou. Ďalším variantom (Taylor, 1999) je vytvorenie účtov na zahraničnú menu v krajine príjemcu, ako je tomu v Indii či Pakistane, čím sa zjednodušuje transfer remitencií. A v neposlednom rade je potrebný rozsiahlejší výskum. Okrem toho sa situáciou už intenzívne zaoberali

krajiny skupiny G8, Svetová banka i IMF a vytvorili technickú podskupinu pre pohyb osôb (ďalej TSG) zastrešenú štatistickým oddelením OSN a zloženú z reprezentantov centrálnych bánk a štatistických úradov. Úlohou TSG bolo vytvoriť návrh na zlepšenie situácie v zbere štatistických dát tak, aby sa zlepšila ich relevantnosť. Výsledkom je delenie remitencií do štyroch skupín. Do prvej kategórie patria osobné transfery v prospech domácností v krajinách pôvodu remitenta. Ich spojením s kapitálovými transfermi medzi štátmi a s kompenzáciami pre zamestnancov z cudzích štátov ako sú dane a sociálna podpora vzniká skupina označená ako osobné remitencie. Nasledujú totálne remitencie, pozostávajúce z osobných remitencií a sociálnych výhod. V poslednej kategórii sú zahrnuté totálne remitencie a transfery v prospech neprofitujúcich inštitúcií slúžiacich domácnostiam, ako sú napríklad charity (Agunias, 2006, Migration, remittances and development, 2007).

Každý autor či výskumná inštitúcia sa môže stotožniť s inou definíciou. IMF ponúka klasifikáciu, ktorá do samotného pojmu remitencie spája tri samostatné zložky. V analýzach a štatistikách IMF tak treba kategóriu remitencií chápať ako spojenie samotných remitencií pracovníkov s hodnotou transferov a s príjmami migrantov. Prvá zložka predstavuje hodnotu súkromných transferov od pracovníkov v zahraničí v trvaní minimálne rok. K tomu sa pripočítava pohyb tovaru a zmeny finančných aktív v súvislosti s migráciou. A poslednou časťou, ktorá dotvára celkový rozmer remitencií, sú príjmy dočasných migrantov v dĺžke menej ako rok. Neexistuje preto jediná, na všetko aplikovateľná, definícia. Táto diplomová práca vychádza zo sekundárnych zdrojov, ktoré využívajú prevažne štatistiky IMF a Svetovej banky, čím sa do istej miery unifikuje ponímanie remitencií a uvedené údaje sú zjednotené a pre potreby tejto práce dostačujúce (Agunias, 2006, Migration, remittances and development, 2007).

Na začiatku sa pre výskum remitencií využívala hlavne mikroekonómia skúmajúca rodinné a strategické motívy remitencií. Až neskôr sa uhol pohľadu rozšíril na dlhodobejšiu perspektívu a makroekonomické hľadiská. Oba rozmery sa využívajú, i keď omnoho väčšej popularite sa teší mikroekonomický rozmer práve pre svoju schopnosť zacieliť jednotlivcov a domácnosti. Táto práca sa vo svojej analýze Východnej Európy zameriava na obe hľadiská, čím zohľadňuje dopad remitencií rovnako na domácnosti ako na spoločnosti a ekonomiky konkrétnych troch zvolených štátov.

Mnoho autorov citovaných v tejto práci aplikuje alebo vychádza z neoklasickej ekonomickej teórie, podľa ktorej je na mikroekonomickej úrovni rozhodovanie ovplyvnené možnými stimulmi a rozdielmi v nákladoch. Motiváciou k migrácii podľa nej sú geografické rozdiely v mzdách. Rozšírený model teórie *New Economics of Labour Migrations* (ďalej NELM) si za jednotku analýzy namiesto trhu volí domácnosť, rodinu alebo inú o migrácii rozhodujúcu skupinu. NELM interpretuje migráciu ako skupinové uznesenie rodiny alebo domácnosti, ktorého cieľom je diverzifikovať príjmy, a tak aj minimalizovať možné riziká a obísť prípadné obmedzenia. Medzinárodná migrácia je vnímaná ako kompenzačný finančný nástroj, keďže v rozvojových krajinách je pracovný trh značne limitovaný. Táto teória sa stala pomerne populárnou a mnohé ďalšie prístupy z nej vo väčšej či menšej miere vychádzajú.

Jedna z analýz NELM-u (Stark, 1985) upozorňuje na zásadný rozdiel medzi produkciou výrobkov a práce, keďže vedomosti, zručnosti a prácu nemožno na rozdiel od produktov zaslať preč. Migranti sú zároveň ľudskými bytosťami, ktoré vnímajú a prejavujú vlastnú vôľu, primárne rozhodovaním sa. Zapojenie citovej zložky považujú autori za motiváciu migranta k podpore rodiny formou remitencií.

Z NELM-u a jeho dôrazu na skupinové rozhodnutie vychádza aj diskusia o altruizme (*altruism*) verus vlastnom záujme či portfóliovom prístupe (*self-interest*). Predstavuje ďalšiu možnosťou, ako analyzovať remitencie, pričom v centre záujmu je motivácia migranta podporovať viac či menej svoju rodinu. Altruistické správanie sa väčšinou viaže na vyššie vzdelanie a snahu migranta splatiť rodine investíciu do jeho predošlého vyškolenia. Migrant v takomto prípade vníma remitencie ako jednoznačný benefit pre príjemcu. V rámci nižšieho vzdelania je zas altruizmus snahou o zlepšenie podmienok prijímajúcej domácnosti. V prípade priority vlastného záujmu je migrant taktiež motivovaný k remitenciám, ale základným predpokladom je rozdiel v investičných príležitostiach a možných úsporách medzi krajinou pôvodu a pracovnou destináciou. Za správaním remitenta možno hľadať snahu zabezpečiť si vlastnú budúcnosť vidinou dedičstva alebo možnosťami podnikania pod ochrannými krídlami členov rodiny po návrate zo zahraničia. Alternatívny kompromisný prístup, tzv. *tempered altruism and enlightened self-interest* (Poprzenovic, 2007), vytvára modelovú situáciu, v ktorej uzatvoria členovia rodiny dohodu, z ktorej profituje rodina aj migrant. Remitent tak spláca rodine náklady,

ktoré vynaložila na jeho migráciu a pomáha zabrániť riziku nedostatočného príjmu rodiny. V tejto situácii sa interpretácia remitencií zhoduje s tou, akú ponúka NELM.

Ďalším prístupom spojeným s NELM-om sú perspektíva migrantovho syndrómu (*migrant syndrome*) a rozvojová perspektíva. V prvom prípade prichádza krajina pôvodu odchodom migranta o prácu a kapitálové zdroje a remitencie sú tak iba čiastkovou náhradou za vzniknutú stratu. Alternatíva, spojená s NELM-om, predstavuje optimistickejší prístup, pri ktorom je migrácia považovaná za celkovú stratégiu domácnosti na zvýšenie príjmov. Práve v tomto prístupe vidí Nilsson na základe štúdie El Salvadoru (2005) potenciál remitencií znižovať chudobu. Mikroekonomický záber NELM-u je totiž doplnený makroekonomickými presahmi v súvislosti s investičným potenciálom a podporou agregátneho dopytu.

Z makroekonomického hľadiska remitencie analyzuje podstatne menej autorov. Predmetom analýzy je rovnako krajina pôvodu migranta ako aj prijímacia krajina, výmenné kurzy či inštitucionálna nestabilita. Remitencie sú tu vnímané ako jeden z medzinárodných tokov a dôraz štúdií je na dopad na bežný účet. Zástancovia pozitívneho vplyvu remitencií na domácu ekonomiku podľa analýzy remitencií plynúcich z EÚ (Jiménez-Martín, 2007) tvrdia, že remitencie zvyšujú zahraničnú výmenu následkom čoho je pozitívny dopad na rozvoj. Naproti tomu odporcovia zastávajú názor, že vysoká závislosť na remitenciách môže utlmiť domáce snahy o vytvorenie inštitucionálneho rámca.

Metodologické hľadisko si za základ dáva už zmienený zber štatistických dát a jeho následné spracovanie. Na výskum vplyvu migrácie na chudobu, rast či rozvoj sa často využíva transverzálna analýza (*Cross-country comparison*). Nosným pilierom tejto štatistickej analýzy migračných tokov je komparácia adekvátnych krajín s podobnou alebo aspoň obdobne dlhou a bohatou migračnou históriou, ktoré sa nachádzajú na podobnom vývojovom stupni migračného cyklu⁴. Tieto kritériá boli aplikované pri výbere regiónu a relevantných krajín pre túto prácu (Policy Coherence for Development, 2007).

⁴ Migračný cyklus sa skladá z piatich štádií: odchod, prispôbovanie sa, upevňovanie vzťahov a pozícií, vytváranie sietí a návrat. V každom z nich možno pozorovať vplyv migranta na krajinu pôvodu v oblastiach ako dodávka pracovná sila, produktivita, rast, remitencie a znižovanie chudoby. Určuje sa negatívny, pozitívny alebo nulový vplyv. Remitencie sú v prvom štádiu nulové, následne začnú stúpať, ale počas procesu vytvárania sietí je riziko, že načas ustanú. S návratom sa hodnota remitencií mení na zápornú. (Policy Coherence for Development, 2007)

Pre potreby tejto práce, založenej výlučne na štúdiu sekundárnych zdrojov, sú využité niektoré prvky vyššie menovaných teoretických a metodologických konceptov. Výskum vplyvu remitencií na transformáciu a rozvoj v jednotlivých krajinách Východnej Európy bude zohľadňovať dopad remitencií na domácnosti, a tým aj na spoločnosť a celkovú ekonomiku štátu. Prvky transverzálnej analýzy boli použité pri výbere jednotlivých krajín zaradených do štúdie a zároveň sú súčasťou komparácie v poslednej kapitole.

1.2 Činitele ekonomickej migrácie

Odborná literatúra ponúka mnoho analýz stimulov ekonomickej migrácie. Najčastejšie sa autori prikláňajú k tzv. *push* a *pull* faktorom. Metodologicky vychádzajú z neoliberalizmu a slobody trhu. Podľa zákonov trhu tak *push* supluje ponuku a *pull* zas dopyt. *Push* a *pull* možno vnímať ako dva aspekty vplyvov na rozhodovania migranta o možných výhodách, nákladoch i rizikách odchodu do zahraničia. Špecifikom ekonomickej migrácie je práve jej dobrovoľnosť, i keď v prípade chudoby a dlhodobej nezamestnanosti a s tým súvisiacim tlakom okolia sa dá o tomto aspekte polemizovať (Hollifield, 2007).

Primárnou pohnútkou sú ekonomické faktory, i keď Mansoor (2006) argumentuje, že v prípade rozšírenia Európskej únie na juh⁵ a východ⁶ sa obavy bohatých západných členských štátov nenaplnili a zavedenie dlhodobých obmedzení na voľný pohyb pracovných síl nereflektovalo reálnu vôľu či potrebu občanov nových členských štátov hľadať si prácu v zahraničí.

Aj v prípade ekonomicky motivovanej migrácie zohrávajú čiastočnú úlohu iné faktory. Sú nimi etnické, politické a sociálne motívy, ktoré môžu migranta utvrdiť v rozhodnutí migrovať, a tým zvyšovať svoju kvalitu života. Migrácia je zložitý proces,

⁵ Rozšírenie spoločenstva o ekonomicky slabšie štáty, konkrétne Grécko v roku 1981 a o Španielsko a Portugalsko v roku 1986, ktoré vzbudzovali obavy z prílivu migrantov z týchto štátov (pozn. autorky)

⁶ V roku 2004 došlo k tzv. veľkému rozšíreniu o osem štátov bývalého východného bloku – Českú republiku, Estónsko, Litvu, Lotyšsko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko a Slovinsko a dva malé ostrovné štáty v Stredozemnom mori – Cyprus a Maltu, na ktoré mnohé členské štáty EÚ reagovali výrazným protekcionizmom svojich pracovných trhov (pozn. autorky)

kedy človek opúšťa rodinné zázemie a odchádza do neznámeho prostredia. K rozhodovaniu preto prispieva mnoho, prevažne negatívnych, faktorov v krajine pôvodu a zároveň dostatočné množstvo lákadiel v cieľovej krajine.

Push faktory, teda akési podmienky v krajine pôvodu „tlačiacie“ migranta k odchodu, vychádzajú predovšetkým z osobných skúseností so situáciou v krajine. Nespokojnosť s aktuálnou situáciou môže byť rôzneho charakteru. Najčastejšie a najpočetnejšie sú ekonomické a demografické činitele. Existuje niekoľko možných zdrojov nespokojnosti s ekonomickými pomermi a s ponukou možností pre sebarealizáciu. Za zmienku stoja predovšetkým chudoba, nezamestnanosť, nízke mzdy, vysoká pôrodnosť či nízka kvalita vzdelania a zdravotnej starostlivosti. Tieto okolnosti významne bránia v osobnom rozvoji človeka v produktívnom veku. Komplikácie s dosahovaním takéhoto cieľa môže spôsobovať aj sociálny faktor v podobe akéhokoľvek druhu diskriminácie. Z politického hľadiska sú hlavnými prekážkami slabá vláda, korupcia, neistota, prenasledovanie alebo prípadný ozbrojený konflikt v regióne. Hokander (2008) tvrdí, že *push* faktory majú podstatnejšie implikácie pre chudobnejších migrantov, ktorí sú doma v značnej komplikovanej a ťažkej situácii, a tak sú väčšinou viac nútení k migrácii za prácou i za cenu vyššieho rizika.

Naproti tomu tzv. *pull* faktory predstavujú isté „priťahujúce“ podmienky v cieľovej krajine. Často sa jedná o externé vplyvy nezávislé na vôli migranta. Z pohľadu samotného aktéra ich možno vnímať aj ako očakávania, ktoré sa nie vždy zakladajú na realite. Z ekonomického hľadiska sem možno zaradiť napríklad vidinu vyššej mzdy⁷ či väčšej ponuky pracovných miest, potenciálne zlepšenie životnej úrovne alebo možnosť profesionálneho rastu. Z pohľadu politických výhod môže migrant získať politickú slobodu, ochranu ľudských práv a väčšiu bezpečnosť, než mu zaručovala jeho krajina pôvodu. Na záver nemožno nespomenúť sociálne motívy ako antidiskriminačné prostredie, sociálne dávky alebo zlúčenie rodiny. Hokander (2008) taktiež uvádza, že v prípade *pull* faktorov je väčší efekt na bohatších migrantov, ktorým sa v krajine pôvodu nevedie až tak zle a skôr odchodom hľadajú zlepšenie svojho statusu a priblíženie sa kvalite života

⁷ Podľa správy Svetovej banky prevyšujú odmeny vo vyspelých štátoch, prispôbené reálnej kúpnej sile, až päťnásobne mzdy v krajinách Tretieho sveta pri podobnom zamestnaní (Global Economic Prospects, 2006, p. xii)

v rozvinutých západných krajinách, ktoré predstavujú pre mnoho migrantov ideál a životný sen o lepšej budúcnosti.

Je dôležité uviesť, že migrácia je pomerne náročná operácia z finančnej i logistickej stránky, a preto si ju nemôže dovoliť každý. Migrant potrebuje pred vycestovaním značný primárny kapitál. Rozsah svetovej migrácie je limitovaný aj zvažovaním možných nákladov a rizík u každého migranta, čím sa pôvodný cieľ značne zrealni. Opäť ale existujú dve kategórie a práve tá chudobnejšia a menej vzdelaná ide do väčšieho rizika. Často sa stáva, že takíto migranti nepoznajú vlastné schopnosti či reálne možnosti a požiadavky v rozvinutých krajinách. Náklady a riziká sú preto vyššie u menej solventných migrantov, ktorí sú v oveľa väčšej miere obeťami vysokých finančných i psychologických nákladov a taktiež rizika nezamestnanosti, zníženia životného štandardu alebo dokonca vyhostenia. Migrácia sa totiž uskutočňuje, ak *push* a *pull* faktory zvíťazia nad nákladmi a rizikami. V tomto hľadisku je pozorovaná značná racionalita migrantov, ktorá slúži ako ďalší dôkaz neoliberalného základu konceptu *push* a *pull* faktorov.

Nezanedbateľný je aj vplyv globalizácie na vývoj migračných trendov. Na jednej strane ponúka väčšie možnosti práce v rozvojových krajinách za diametrálne odlišnú a vyššiu mzdu, i keď sa často jedná o nekvalifikované manuálne profesie s nízkym statusom len pre migrantov, o ktoré domáce obyvateľstvo vyspelých západných krajín nemá záujem. Pre mnohých migrantov z rozvojových krajín sú ale finančné odmeny na takýchto pozíciách dostatočne atraktívne. Druhým aspektom moderného veku je rozmach vedy, techniky a komunikačných prostriedkov, ktorý umožňuje prístup k väčšiemu množstvu informácií o reálnych pracovných možnostiach širším vrstvám potenciálnych migrantov a zároveň lacné a jednoduché cestovanie či komunikáciu na udržiavanie kontaktu migranta s domovom. Migrant tak získava väčší prehľad o možnostiach a zároveň môže vďaka jednoduchšej a pravidelnejšej komunikácii s rodinou ľahšie zvládnuť odlúčenie a prípadne predĺžiť svoj pobyt a ešte viac tým vylepšiť svoju ekonomickú situáciu.

S tým súvisí geografický aspekt. Podľa analýz trendov (Hokander, 2008) vyplýva, že migranti si volia destinácie v geografickej blízkosti, či už je to z Mexika do Spojených štátov amerických (ďalej USA) alebo zo severu Afriky do južných štátov Európy. Súvisí to s vyššie uvedenou racionalitou pri zvažovaní možných nákladov a rizík i s existujúcimi migračnými koridormi. Ďalším motívom pre voľbu krajiny emigrácie sú špecifické vzťahy

založené na koloniálnej minulosti alebo historických väzbách, ako v prípade Latinskej Ameriky a Španielska na jednej strane a štátov bývalej Juhoslávie a Rakúska na strane druhej. Migrant tak aj napriek odchodu z domáceho prostredia neprichádza od úplného neznáma. Pozná buď jazyk alebo kultúru, zvyky a zavedené pravidlá danej spoločnosti.

V neposlednom rade je voľba migrantov ovplyvnená existenciou etnických sietí (diaspór) a rodinných väzieb, ktoré motivujú k preferencii destinácie s fungujúcim zázemím oproti úplne neznámemu prostrediu, kde sa migrant môže spoľahnúť iba sám na seba. Takéto kontakty v cieľovej krajiny pomáhajú s adaptáciou, so zabezpečením práce i s celkovou orientáciou v novom systéme. Migrant tak má zabezpečenú istú formu ochrany aspoň čiastočne nahrádzajúcu domáce zázemie. Komunity fungujú ako ubytovacie kancelárie, sociálne a právne poradne i sprostredkovatelia práce. Zároveň disponujú istým *know-how* o tom, ako rozdielne nová spoločnosť funguje a akými trikmi a cestami z nej možno čo najlepšie profitovať.

Na záver je vhodná zmienka o druhej strane mince, teda o dopade emigrácie na vysielajúcu krajinu. Štúdia rímskej univerzity Tor Vergata (Faini, 2006) prináša niekoľko dôležitých efektov odchodu časti populácie za prácou do zahraničia. V prvom rade sa zníži nezamestnanosť, či už z dôvodu odchodu nezamestnaného občana do zahraničia alebo uvoľnením pozície zamestnaného budúceho migranta. V oboch prípadoch je následkom čiastočné odbremenenie sociálneho systému štátu. Súvisiacim argumentom je ekonomický rast vyplývajúci zo zvýšenej zamestnanosti. V neposlednom rade autor na základe skúsenosti s migráciou naprieč Atlantikom uvádza konvergentný efekt príjmov zapojených ekonomík, teda krajiny pôvodu s cieľovou krajinou.

Faktory migrácie súvisia s dnešným rozložením sveta a bohatstva v ňom. Menšia a vyspelejšia časť sveta disponuje pracovnými príležitosťami a finančnými prostriedkami, ktoré sú v rozvojových krajinách v nedostatku. Migranti z menej rozvinutých krajín tak smerujú do tých bohatších s víziou zlepšenia vlastnej kvality života. Zároveň veria, že tým prospejú rodine a blízkym v krajine pôvodu. A to nie len tým, že uvoľnia miesto na trhu, ale zároveň ich formou remitencií finančne podporia. Kľúčové vplyvy na zasielanie remitencií sú prezentované v nasledujúcej časti práce.

1.3 Faktory remitencií

Dôvody, ktoré migranta motivujú k zasielaniu väčšej či menšej časti svojho príjmu v zahraničí rodine do krajiny pôvodu, vo veľkej miere súvisia s faktormi ovplyvňujúcimi k samotnej migrácii uvedenými vyššie. Opäť sa prejavuje miera sebeckosti samotného migranta či vôľa pomôcť zlepšiť ekonomickú situáciu domácnosti. Svoju úlohu zohráva aj vzťah ku krajine alebo k rodine. Niekoľko aspektov je však špecifických, a tým bude venovaná táto časť.

Fenomén remitencií sa vyvíja, a preto možno pozorovať zmeny v správaní remitujúcich migrantov. Zatiaľ čo v minulosti zasielali remitenti podporu predovšetkým z altruistických dôvodov, dnes sa do popredia dostáva vlastný záujem a migranti kalkulujú v prospech osobných potrieb a zaistenia si budúcnosti po návrate domov. Ohľad na rodinu je však stále evidentný, keďže tá sprostredkúva dôležité siete a kontakty. Rodina predstavuje istú formu poisťky a záruk v prípade problémov. V mnohých prípadoch zastáva rodina aj ďalšiu inštitúciu – akúsi banku, ktorá zabezpečí migrantovi počiatočný kapitál a často spravuje migrantove investície. Rodina preto pre migrantov mnohokrát pôsobí ako finančný prostredník i záchranná sieť, na ktorú sa môže za každých okolností spoľahnúť. Silná väzba na rodinu nie len po psychickej ale aj po finančnej stránke tak vysvetľuje, prečo k remitenciám často dochádza.

Okrem toho migranti podrobne sledujú ekonomický a politický vývoj v krajine pôvodu a jeho vplyv na ich remitencie. Predsa len ide na jednej strane o ich ťažko zarobené peniaze a na strane druhej o pomoc rodine, ktorá je v mnohých prípadoch na takúto finančnú pomoc zvyknutá a na nej závislá. Z toho vyplýva, že pozitívny vplyv na remitencie má ekonomická aktivita v oboch krajinách a taktiež rozvinutosť a bezpečnosť finančných inštitúcií v krajine pôvodu. Od toho závisí, do akej miery remitent využíva oficiálne cesty pre zasielanie svojich finančných príspevkov. Makroekonomické podmienky ako chudoba a nízke príjmy motivujú k vyšším remitenciám, zatiaľ čo ekonomický rast a dobré investičné prostredie motivujú migranta k investovaniu. Relevantná pre potenciálneho remitenta je aj situácia na finančnom trhu v krajine pôvodu. Migranti majú podstatne väčšiu vôľu poselať remitencie do krajín, kde sa môžu spoľahnúť na finančnú stabilitu a kde existuje rozvinutejší finančný sektor. Tým pádom sa remitentovi

ponúka väčšie spektrum možností pre využitie oficiálnych ciest na transfer finančných prostriedkov.

Kladný účinok na zasielanie remitencií má aj počet pracujúcich migrantov alebo rodinný stav. Ženatí migranti cítia väčšiu zodpovednosť voči rodine a remitujú oveľa viac ako slobodní. Kľúčovým faktorom je závislosť domácnosti na prísune finančných prostriedkov zo zahraničia, z ktorého vyplýva značný tlak na remitenta, aby zasielal čo najväčšie možné čiastky. Súčasne je podstatná aj výška príjmu migranta, z ktorého migrant vyčleňuje čiastku na remitenciu, keďže podiel z vyššieho príjmu sa samozrejme pozitívne odrazí na výške remitencií. Špecifikom je v tomto prípade kategória altruisticky motivovaných remitentov, ktorí zasielajú vždy viac prostriedkov než tí, ktorí myslia viac na svoj záujem a na svoje potreby a budúcnosť po návrate do krajiny pôvodu. Vo všeobecnosti ale platí pravidlo, že s rastom príjmov sa zvyšujú aj remitencie, alebo sa ekonomická situácia migranta zlepší natoľko, že dochádza k zlúčeniu rodiny v cieľovej krajine. V takomto prípade je totiž pre remitenta ekonomicky výhodnejšie presťahovať rodinu do novej destinácie a znížiť tak finančné náklady na vedenie dvoch domácností, cestovné výdavky i finančné straty spôsobené prevodom a posielaním pravidelných príspevkov rodine (Faini, 2006, Poprzenovic, 2007).

Taktiež existuje niekoľko faktorov, ktoré majú na zasielanie remitencií a na ich výšku úplne opačný efekt. V prvom rade je to politické riziko v krajine pôvodu. Čím je väčšie, tým je vôľa zasielať remitencie menšia. Remitent musí čiastočne uvažovať egoisticky a v prvom rade myslieť na svoju pozíciu a prácu. Vždy existuje nádej, že sa situácia zlepší a on potom bude môcť zaslať vyššiu sumu. Druhou rozhodujúcou silou je podiel žien v host'ovskej krajine, pričom s ich narastajúcim pomerom klesá rozsah remitencií. Dôležitým faktorom je aj počet ďalších pracujúcich v domácnosti remitenta. Trend ukazuje (Poprzenovic, 2007), že chudobnejšie domácnosti vysielajú do zahraničia menej vzdelaných členov, aby si tak zabezpečili vyššie remitencie, a tým aj väčšiu stabilitu.

Existuje však množstvo ekonomických faktorov, ktoré môžu byť pozitívne aj negatívne voči zasielaniu remitencií a ich výške. Vždy však záleží od konkrétnej krajiny pôvodu či domácnosti. Zaradujú sa sem charakteristiky ako výška mzdy, výhodnosť zmenných kurzov, miera úrokovej sadzby a dĺžka pobytu v zahraničí. Tieto činitele ovplyvnia, či sa migrant vôbec rozhodne zasielať remitencie. Ak áno, tak potom v akom

množstve, či akou cestou a taktiež to, ako s nimi naloží konkrétna prijímacia domácnosť. Pri portfóliovom prístupe migranta k remitenciám je najzásadnejší pohyb zmenných kurzov, ktorého nevýhodnosť by sa okamžite prejavila na úsporách považovaných za budúce investície. Výška miezd reflektuje, či je migrant vôbec schopný odložiť časť svojich príjmov nabok ako potenciálne remitencie alebo či bude takejto pomoci rodine schopný až neskôr po získaní väčších skúseností, prípadne lepšie platenej a kvalitnejšej pracovnej pozície (Poprzenovic, 2007).

Hoci genderová otázka, teda špeciálne faktory ženskej migrácie, nepatrí k populárnym témam v rámci remitenčných štúdií, predsa len sa jej niekoľko autorov vo svojich výskumoch venuje a závery ich štúdií (Hokander, 2008) možno zaradiť medzi ostatné faktory ovplyvňujúce vzťah migrantiek k remitenciám. Ženy všeobecne posielajú menej remitencií ako muži. Dôvodom sú predovšetkým nižšie príjmy. Súvisiacim trendom medzi migrantkami je aj presun s celou rodinou či zlučovanie rodiny v cieľovej krajine. Aj preto nemávajú ženy zväčša toľko blízkych v krajine pôvodu, ktorých by mohli podporovať remitenciami. Zároveň sú však z krátkodobého hľadiska remitujúce ženy považované za spoľahlivejší zdroj než muži remitenti, keďže väčšinou prijímajú vymedzené pozície, ktoré umožňujú stabilné zasielanie remitencií v rôznych momentoch ekonomického cyklu. Preto narastá trend, kedy domácnosti vysielajú do zahraničia slobodné ženy, predovšetkým dcéry rodiny. Zaujímavé je zistenie štúdie zameranej na genderový vplyv (Hokander, 2008), že v rámci pohybu smerom z rozvojových do rozvinutých oblastí prevažuje ženský element nad mužským, ale z hľadiska celej svetovej migrácie je nadpolovičná väčšina mužov (Ghosh, 2006, Hokander, 2008, Sørensen, 2004).

Analýza trendov v Latinskej Amerike (Fajnzylber, 2008) poukázala na značné rozdiely medzi kontinentálnymi štátmi a ostrovmi v Karibskom mori. V absolútnych číslach prevyšujú veľké krajiny (ako napr. Mexiko) rozsahom remitencie do malých ostrovných štátov. Z porovnania vplyvu remitencií na HDP vyšli, tak povediac víťazne obyvatelia Karibiku. Potvrďuje sa tým svetový trend, že remitencie sa prejavujú najzásadnejším spôsobom v malých ekonomikách, kde majú väčší dopad, teda až do výšky 20-40% HDP (World migration, 2005, p. 192). Podľa údajov z roku 2001 sa na vrchole rebríčka umiestnilo Togo s 37% a v štátoch Východnej Európy (Albánsko, Moldavsko) dosiahol podiel remitencií za rovnaké obdobie 15-17% HDP (World migration, 2005,

p. 192). To rozhodne nie je zanedbateľná čiastka, ktorá sa výrazne prejaví na výkone ekonomiky. Vyplývajúcim faktorom je tak podiel migrantov na celkovej populácii krajiny pôvodu, čo je dôležitým ukazovateľom pri komparácii krajín Východnej Európy v poslednej kapitole tejto práce. Pre zaostalé ekonomiky s nízkymi príjmami je v konečnom súčte podstatný podiel remitentov a ich zahraničných finančných príspevkov na makroekonomických ukazovateľoch krajiny. A malé štáty ako napríklad tie zvolené pre túto prácu sú na remitenciách najzávislejšie.

Remitencie skrátka dokresľujú dnešnú tvár svetovej migrácie. Vyššie zmienené faktory, či už sa týkajú migrácie ako takej alebo priamo remitencií, reflektujú dva aspekty tohto fenoménu. Jedným je ich priamy vzťah s motiváciou migrantov a s dopadom na samotné domácnosti v krajine pôvodu a na ich prípadný rozvoj. Druhým je ekonomický rozmer v oboch zapojených krajinách. Nasledujúca kapitola hlbšie rozoberie reálny ekonomický význam remitencií a konkrétne dopady na domácnosti a krajiny pôvodu aj v súvislosti s možným rozvojom.

2 Remitencie ako novodobý fenomén

Remitencie nemožno vnímať ako jednu jasnú úzku definíciu. Táto kapitola ponúkne niekoľko z možných uhlov pohľadu na ne a ich delenie. Na tomto základe vznikajú rôzne štúdie, vďaka ktorým možno vidieť skutočnú mieru remitencií. Pohľady riešia problematiku počnúc úvodným profilom remitentov a ich motiváciami k samotnému odchodu za prácou i k zasielaniu väčších či menších finančných čiastok domov rodine, cez hľadiská objemu remitencií a ich výpočtu až ku hlavným charakteristikám dopadu finančných prostriedkov zasielaných migrantmi na ekonomiky rozvojových krajín rovnako ako na domácnosti príjemcov. Takýto rozbor je dôležitý pre pochopenie remitencií a ich reálnych možností prispieť k ekonomickému rozvoju a ku znižovaniu chudoby v krajinách Tretieho sveta a zároveň pre pochopenie zložitosti problematiky rozvoja.

Na základe reflexie dvoch krajín s obrovskými skúsenosťami s remitenciami (Filipín a Mexika) aj vzhľadom na rozsah, v akom sa im venuje odborná literatúra a ekonomické analýzy možno pozorovať rôzne využitie remitencií. Každá z týchto dvoch krajín predstavuje iný trend prístupu k remitenciám. Časť tejto kapitoly sa venuje rôznym aspektom súvisiacim s možným využitím remitencií, s negatívnymi hľadiskami i s aspektmi dopadu na ekonomický rast, rozvoj a znižovanie chudoby, aby mohlo následne dôjsť k analýze remitenčných trendov a ich vplyvov na Východnú Európu.

Pohyb pracovníkov, a teda ekonomický rozmer, dominuje celosvetovej migrácii a predstavuje hlavnú motiváciu pre odchod za prácou do zahraničia. Stále sa prehĺbujúci rozdiel medzi bohatými a rozvojovými krajinami predurčuje znevýhodnené skupiny obyvateľstva k pohybu. K tomu sa pridáva výrazná motivácia v podobe značných rozdielov v ponuke a dopyte po práci medzi rozvinutými štátmi a krajinami Tretieho sveta. Lepšie platové podmienky, a s tým súvisiaca vidina vyšších možných remitencií, sú silným lákadlom. Remitencie tak získavajú na váhe a stávajú sa jedným z hlavných argumentov v rámci rodín a domácností pri zvažovaní migrácie.

Okrem tlaku v rozvojových krajinách sa na moderných migračných trendoch podpisujú problémy bohatých štátov, náplasťou na ktoré je práve migrácia lacnej pracovnej sily. Jednou z aktuálnych otázok je fenomén starnúcej populácie, s ktorým súvisí nedostatok mladej pracovnej sily na zabezpečenie chodu európskych sociálne

orientovaných štátov blahobytu (*welfare states*). Migranti sú považovaní za jedno z možných riešení vzniknutej situácie, ktorým možno vďaka remitenčnej finančnej injekcii pomôcť nie len rozvinutým spoločnostiam s klesajúcou populáciou v produktívnom veku, ale zároveň remitencie predstavujú zlepšenie finančnej situácie konkrétnych domácností v podstatne chudobnejších a zaostalejších krajinách sveta.

Zároveň sú v bohatých krajinách žiadané služby, akými je starostlivosť o domácnosť či reštauračné služby. Pozície v nich zastávajú okrem študentov a brigádnikov prevažne migranti s nižšími platovými nárokmi ako bežná populácia. Migranti a potenciálni remitenti sú tak okrem lákavých ponúk finančnej odmeny motivovaní aj dopytom vyspelých krajín po ich práci, čo nepochybne pomáha nie len pri rozhodovaní o vycestovaní ale aj pri kalkulovaní možných ziskov prostredníctvom remitencií.

Okrem motívov ako altruizmus a preferencie vlastného záujmu, uvedených v prvej kapitole, migranta ovplyvňuje aj iný dôležitý faktor. Tým je snaha pomôcť rodine či komunitu formou zasielania finančných príspevkov v čase veľkých a dôležitých sviatkov, ktoré sa spájajú s tradíciou podpory chudobných. Remitent tak udržuje vzťah s domácou komunitou a zároveň zlepšuje vnímanie seba i svojej rodiny v očiach ostatných členov spoločenstva. Vidina uznania schopností po návrate do vlasti, najmä ak bol pred odchodom remitent ostrakizovaný pre svoje nadanie alebo naopak nezamestnanosť, je pomerne výrazným motívom pre finančnú podporu komunity (Zika, 2007).

Práve profil migranta je dôležitým faktorom pri zvažovaní možného odchodu i pri rozhodovaní o zasielaní remitencií, ich rozsahu a frekvencii. Odlišujú sa totiž migranti a ich domácnosti od tých nemigrujúcich, a to predovšetkým v súvislosti s motiváciou. Ekonomickí migranti sú väčšinou mladí a ambiciózni ľudia, ktorí si úplne neuvedomujú riziko, a tak sú ochotnejší vycestovať než staršia a opatrnejšia generácia v menšej miere prístupná migráciu podstúpiť. Nie každá rodina preto podporuje takéto pomerne radikálne riešenie ekonomickej situácie domácnosti.

Ďalším faktorom je vzdelanie, keďže migranti sú väčšinou kvalifikovanejší ako udáva priemer krajiny. Zároveň ale idú do značnejšieho rizika, pretože adekvátne pracovné uplatnenie sa im hľadá ťažšie než migrantom s nízkou kvalifikáciou. Tí ani nepovažujú mnohokrát migráciu za permanentné riešenie a prevažuje u nich krátkodobá migrácia motivovaná vidinou získania potrebných finančných prostriedkov na zlepšenie situácie

domácnosti v krajine pôvodu. Naproti tomu vzdelaný migrant dúfa v uplatnenie v odbore, a tým pádom aj stabilnú pracovnú pozíciu.

Chudoba je tiež relevantným hľadiskom a motiváciou nie len k migrácii, ale predovšetkým k remitovaniu. Chudobnejšie domácnosti väčšinou okrem migrácie nemajú inú možnosť, ako zlepšiť svoju aktuálnu situáciu i vyhliadky. Najmä v prípade chudobnejších rodín sa rozhodnutie k migrácii považuje za optimálnu stratégiu pre domácnosť a potenciálny remitent je vyslaný tam, kde je pre všetkých najmenej možné riziko. Aj napriek tomu sú ale chudobnejší migranti náchylní k väčším rizikám a nákladom kvôli nízkej informovanosti a neistote.

Hoci sú vzdelanejší často omnoho motivovanejší k migrácii, v prípade remitencií je trend opačný. Viac remitencií zasielajú práve chudobnejší a menej kvalifikovaní, keďže vzdelaní pochádzajú z rodín, ktoré majú prostriedky na kvalitné štúdium, a preto nie sú na remitenciách závislí. Vzdelaní majú taktiež výrazne väčšiu šancu získať povolenie k trvalému pobytu, a následne tak aj atraktívnu a populárnu možnosť zlúčiť rodinu v novom pôsobisku. V každom prípade ale majú remitencie klesajúcu tendenciu s narastajúcou dĺžkou pobytu a s tým súvisiacim oslabovaním kontaktu s domovom. Tým sa myslí nie len samotná rodina ale aj samotná krajina a jej aktuálna politická či ekonomická situácia, ktoré môžu byť motívmi k finančnej podpore rodiny v krajine pôvodu.

Remitencie predstavujú pre mnohých migrantov a ich rodiny doma v krajine pôvodu zásadný nástroj na prežitie. Odosielatelia remitencií ich považujú za svoju životnú prioritu. A preto je zaujímavým trendom, že k odosielaniu čiastok rodinám dochádza dokonca hneď po vyplatení mzdy migrantovi, teda ešte pred zaplatením ostatných účtov a poplatkov. Motivácia remitentov je natoľko vysoká, že v prípade, keď migrantovi po uhradení všetkých výdajov ešte zvýšia nejaké finančné prostriedky, posiela do krajiny pôvodu aj tie, aby rodinu doma podporil čo najviac (Zika, 2007).

Špecifickým činiteľom, relevantným v krajinách pôvodu remitenta, je snaha o anonymitu. Hoci sú remitencie nesmierne dôležitou príspevkovou zložkou rozpočtu domácností, príjemcovia remitencií pochádzajú prevažne z vidieka a patria medzi chudobnejšie zložky obyvateľstva. V takýchto malých komunitách je šírenie informácií pomerne jednoduchou a niekedy až prekvapivo rýchlou záležitosťou. O to viac si príjemcovia remitencií zakladajú na anonymite a neželajú si, aby ich okolie vedelo, že

dostávajú podporu zo zahraničia a ani to, v akých hodnotách sa remitencie pohybujú. Hlavným dôvodom sú obavy zo všetečných otázok, ktoré by mohli poukázať napríklad na nelegálnosť transferov či na iný aspekt, ktorým by sa dostali do rizika domácnosti, ich remitencie a pravdepodobne aj migranti v zahraničí (Zika, 2007).

Remitencie, aj napriek zacieleniu na konkrétne domácnosti, neovplyvňujú iba dané rodiny a komunity. Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (ďalej OECD) vo svojej štúdii *Policy Coherence for Development* (2007) definuje dve dimenzie dopadu remitencií. V rámci mikro dimenzie sa následky prílivu remitencií prejavujú na úrovni konkrétnej domácnosti prijímajúcej podporu zo strany migranta, zatiaľ čo v prípade makro dimenzie je rozsah podstatne väčší a vníma sa význam remitenčných prúdov pre celú ekonomiku rozvojovej krajiny a taktiež prístup samotného štátu k emigrácii a k následnej finančnej podpore rodiny v krajine pôvodu. Prípadne možno ešte vnímať istý medzistupeň, čiže meso dimenziu a prejavenie sa remitencií na úrovni komunít a regiónov, kde zohráva úlohu práve vyššie zmienená snaha o anonymitu. Na každej úrovni je samozrejme rozhodovanie a nastavenie priorít odlišné. V domácnostiach je základnou otázkou dilema spotreba verus investície, čiže forma využitia nadobudnutých prostriedkov na krátkodobé alebo dlhodobé ciele. V záujme štátu ako podporovateľa remitencií je dôležité výhodné nastavenie ekonomických politík a zmenných kurzov, aby sa zjednodušil a zefektívnil transfer remitencií. Podkapitoly venované pozitívnym i negatívnym efektom remitencií ponúknu hlbší rozpor oboch dimenzií.

Vhodným študijným materiálom sú nepochybne krajiny s dlhodobou tradíciou emigrácie a remitovania, kde nie len domácnosti, ale aj vlády disponujú mnohými inštrumentmi na zefektívnenie prílivu a predovšetkým využitia remitencií. Troma štátmi s najväčším objemom prijímaných remitencií sú Filipíny, India a Mexiko, ktorých remitencie spolu tvoria tretinu celkového objemu finančnej podpory prúdiacej od migrantov do rozvojových štátov (viď Príloha 3) (World Migration, 2005, p. 192). Celkový odhadovaný počet migrantov, ktorí zasielajú remitencie, dosahuje 175 miliónov a ich destináciami by malo byť asi 500 miliónov príjemcov v Treťom svete (Zika, 2007, p. 21).

Remitencie sú nepochybne zaujímavým globálnym ekonomickým fenoménom, ku ktorému sa vyjadrujú nielen ekonómovia. Aj z tohto dôvodu existuje niekoľko interpretácií.

Rozsah remitencií sa najčastejšie uvádza v percentuálnom pomere k HDP a hrubému národnému produktu (ďalej HNP). Pri porovnávaní s HDP činí väčšinou rozsah remitencií jedno percento a v prípade vnímania remitencií v súvislosti s exportom je reálna hodnota 25-50% v prípade oboch je charakteristická značná fluktuácia (Poprzenovic, 2007, p. 24). Niektorí autori (Rod, 1997) ale zastávajú názor, že exaktnejšie by bolo porovnanie s vývozom a dovozom a podiel remitencií na ziskoch zo zahraničnej výmeny.

Remitencie sú výsledkom prívlevu zahraničnej meny do krajiny pôvodu migranta. Možno ich vnímať ako prichádzajúce finančné či kapitálové toky, alebo ako činitele znižujúce deficit platobnej bilancie krajiny. Takýto druh finančnej podpory ekonomiky rozvojovej krajiny prostredníctvom zvýšenia objemu meny v obehu môže byť pozitívnym krokom, ale taktiež môže mať negatívny dopad. Konkrétne aspekty jej spúšťačov i priebehu a možných dôsledkov sú objasnené v jednej z nasledujúcich podkapitol.

K posielaniu remitencií dochádza oficiálnou cestou i neoficiálnymi kanálmi. S tým súvisí aj delenie samotných remitenčných systémov na formálne a neformálne podľa toho, či prúdenie remitencií do krajín pôvodu prebieha v rámci regulovaných finančných systémov, tak ako to definuje FATF (*Financial Action Task Force*)⁸. Ďalšou charakteristikou je dohľad v rukách vládnych orgánov a zákonov štátu. V praxi sú každodennými realizátormi subjekty ako banky, pošty, úverové záložne (*credit unions*) a *Money transfer operators* (ďalej MTOs), teda nebankoví operátori zabezpečujúci transfer finančných prostriedkov. Z toho logicky vyplýva, že všetky neregulované transakcie tvoria neformálny remitenčný systém. Zaraďuje sa sem kuriérska služba, predanie z ruky do ruky alebo systém *hawala*⁹.

Príjemcovia remitencií využívajú také finančné inštrumenty, aké sú v ponuke v danom regióne v rámci finančnej infraštruktúry a ktoré reflektujú úroveň finančnej

⁸ FATF je medzinárodným orgánom vytvoreným za účelom vytvárania politik na boj proti finančnému terorizmu a praniu špinavých peňazí. Vznikol na summite G7 v Paríži v roku 1989 a aktuálne má 34 členov vrátane Európskej komisie. Aj v rámci českej a slovenskej odbornej ekonomickej literatúry sa používa originálny anglický názov a z neho vyplývajúca skratka, a preto sa tejto terminológii držím vo svojej práci aj ja (www.fatf-gafi.org)

⁹ *Hawala*, arabsky transfer a v hindčine *hundi*, je alternatívnym remitenčným systémom, ktorý pochádza z Južnej Ázie a dnes sa využíva po celom svete ako najpopulárnejší model transferu remitencií. Pracuje mimo či paralelne s oficiálnymi remitenčnými systémami. Hlavným princípom je dôvera a veľká sieť rodinných kontaktov a regionálnych pobočiek. Peňažné transfery sa uskutočňujú na základe komunikácie pomocou telefónu alebo emailu medzi členmi siete, tzv. dílermi *hawaly*. Na rozdiel od bánk ponúka *hawala* menšie poplatky a lepšie menové kurzy, efektívnosť, spoľahlivosť a minimálnu administratívu čo sú nepochybne lákavé charakteristiky pre remitenta (www.interpol.int, Zika, 2007, p. 9)

gramotnosti príjemcov. Ako príklad môžu poslúžiť platobné karty, ktorých použitie je limitované dostupnosťou bankomatov a platobných terminálov. Neformálne kanály často šikovne dopĺňajú medzery v oficiálnych cestách a oveľa viac sa prispôbujú potrebám svojej klientely. Okrem dlhších otváracích hodín a nižších poplatkov je ich hlavnou komparatívnou výhodou dostupnosť aj na odľahlejších miestach, kde je menšia klientela a teda aj nižší obrat. Veľkou výhodou neoficiálnych kanálov je schopnosť zamestnancov ovládať lokálne jazyky klientov. Na druhej strane existuje pri zasielaní remitencií prostredníctvom neformálnych kanálov riziko, že budú prostriedky použité na pranie špinavých peňazí, na kriminálnu a teroristickú činnosť alebo na financovanie občianskych konfliktov (Ghosh, 2006, Zika, 2007).

Bez ohľadu na to, či remitencie prúdia do krajiny pôvodu oficiálnymi alebo neoficiálnymi kanálmi, ich dopad na ekonomiku sa realizuje dvoma formami: ako zahraničná výmena cez platobnú bilanciu a ako samotná mzda, ktorá sa buď spotrebuje alebo investuje. A práve v súvislosti s využitím remitencií buď na spotrebu alebo na investovanie prebieha väčšina diskusií o efektivite remitencií. Jednou z otázok, ktorú si analytici kladú je, či remitencie predstavujú produktívnu alebo neproduktívnu zložku príjmu. Základným delením možného využitia remitencií je práve spor spotreby verzus investícií. Spotreba je považovaná za neproduktívnu, ale využitie finančnej podpory na vzdelanie a zdravie je pritom výrazne produktívnym spôsobom mýňania remitencií, keďže sa tým podporuje ľudský kapitál. Okrem toho je zásadný rozdiel medzi remitenciami a inou formou podpory v tom, že remitencie fungujú čisto na dohode remitenta a prijímajúcej strany Preto je iba na nich, ako s takýmito súkromnými prostriedkami naložia a žiaden zásah vlády či odporúčania investovať nie sú možné (Zika, 2007).

Finančná podpora domácností zo strany migranta je vnímaná ako príliv nového kapitálu. V mnohých málo rozvinutých krajinách predstavujú remitencie hlavný príjem domácnosti, ktorým sa pokrývajú základné výdaje. Efekt týchto nových zdrojov ale závisí od mnohých faktorov ako sú samotní migranti a ich domácnosti, ich konkrétnych motivácií k odchodu a k zasielaní remitencií, použitia remitencií či od lokálneho kontextu a daného ekonomického prostredia. V každom prípade predstavujú remitencie hlavný zdroj profitu nemigrujúcich osôb v rozvojových štátoch zo svetovej migrácie. Okrem toho by podľa simulácií realizovaných Svetovou bankou, zvýšenie migrácie o tri percentá znamenalo

väčší prínos pre svetové príjmy než úplná liberalizácia obchodu (Policy Coherence for Development, 2007, p. 80). Remitencie teda nie sú nezaujímavým ekonomickým fenoménom, ako potvrdia aj nasledujúce časti práce.

Súčasne sa remitencie odzrkadľujú aj v socio-ekonomických zmenách, predovšetkým v postavení žien. V prvom rade remitencie ovplyvňujú ženy v domácnostiach, ktoré sú príjemcami finančnej podpory zo zahraničia. Ženy sa stávajú hlavou rodiny a presúvajú sa tak na ne aj rozhodovacie právomoci. Tým pádom sa menia spôsoby využívania remitencií. U žien je badateľná tendencia viac investovať do detí a menej sa zaujímať o vlastníctvo či finančné rozhodovanie. Investície do ľudského kapitálu tým pádom znamenajú väčšiu finančnú podporu vzdelania detí a zdravotnej starostlivosti pre rodičov, čiže celkového blahobytu. Genderové hľadisko ovplyvňuje ochotu riskovať. Ženy–remitentky zas prispievajú v rámci stratégie zníženia rizika chudoby domácnosti a v tomto duchu investujú, zatiaľ čo muži myslia na tzv. zadné vrátka, a preto investujú vo svoj prospech. Okrem toho sú ochotní ísť do väčšieho rizika a sú ochotní si dopriať aj viac materiálnych statkov (Hokander, 2008).

Rozmach remitencií je skrátka svetovým fenoménom. Okrem dopadu na rozvojové krajiny, kde značne zvyšuje hodnotu príjmov domácnosti, vplýva na vzťahové zmeny v rodinách a taktiež ovplyvňuje celkovú ekonomiku krajín, je dôležité, odkiaľ remitencie do Tretieho sveta prúdia a aký to ma na finančné toky vplyv.

2.1 Hlavní prispievatelia

Väčšina svetových remitencií smeruje prevažne z bohatých rozvinutých štátov do krajín Tretieho sveta, čím reflektujú nie len distribúciu bohatstva, ale zároveň aj migračné trendy po južno-severnej a východno-západnej trajektórii, ktoré citlivo reagujú na globálny dopyt a ponuku. Tzv. bohatý západ vytvára podmienky pre migráciu z chudobnejších a zaostalejších častí sveta, ktorých občania sú ochotní svojou prácou naplniť spotrebiteľské potreby rozvinutých štátov. Bohaté štáty tak okrem poskytnutia možností zlepšenia životnej situácie migrantov vďaka remitenciám pomáhajú nepriamo i s rozvojom Tretieho sveta. Táto podkapitola sa zameria na hlavných prispievateľov, rozsah a stabilitu ich pomoci vo

forme prijímania migrantov, a teda potenciálnych remitentov. Zároveň zmieňuje hlavné svetové smery prúdenia remitenčných tokov, ktoré nie vždy reflektujú rebríček najväčších zdrojových krajín remitencií. Dôležitosť takejto reflexie a dôrazu aj na zdrojové krajiny spočíva v rozsahu, trendoch a dopade na migračné tendencie z rozvojových krajín. Komparácia vplyvu remitencií na vybrané východoeurópske štáty v nasledujúcej kapitole reflektuje aj migračné trendy v rámci Európy, ktoré predstavujú čiastočnú stabilitu remitenčných tokov a zároveň ponúka pohľad na nie až tak vyťažené koridory či krajiny príjmu remitencií s vysokou tradíciou emigrácie.

Hlavnými pôvodcami svetových remitencií sú vzhľadom na rozdelenie bohatstva a ekonomickej sily vo svete preto rozvinuté štáty, ktoré majú prostriedky na prijímanie veľkého množstva migrantov z rôznych regiónov, a tým aj k nárastu objemu remitencií smerujúcich z týchto krajín do Tretieho sveta. Podľa viacročnej analýzy (Zika, 2007) za obdobie 2000-2004, z ktorej vyplývajúci trend je do veľkej miery platný dodnes, činil podiel rozvinutých štátov na vzniku remitencií až 66% (Zika, 2007, p. 124). A hoci rozvinuté ekonomiky dominujú rebríčku hlavných prispievateľov, predsa len sa do prvej dvadsiatky dostali aj krajiny z kategórie rozvojových, a to konkrétne bohaté štáty Blízkeho východu, Čína a Rusko, keďže potreby ich spoločností a dopyt po lacnej pracovnej sile je obdobný ako v prípade bohatých štátov tzv. Prvého sveta (Agunias, 2006, p. 7). Finančná atraktivita konkrétnych migračných destinácií je pre rozhodujúcich sa potenciálnych ekonomických migrantov a remitentov zásadnejšia než iné charakteristiky, ktorými sa štáty Blízkeho východu líšia od klasických industriálnych spoločností.

Na prvej priečke sa v rebríčku absolútneho rozsahu suverénne umiestnila tradičná migračná i ekonomická veľmoc - USA s podielom na celkovom rozsahu remitencií činiacim 28% v hodnote 35,4 miliardy USD¹⁰, pričom rozsah remitencií zasielaných migrantmi z USA má stále rastúci trend (Zika, 2007, p. 125). Hneď na ďalšej pozícii sa umiestnil prvý reprezentant Blízkeho východu - Saudská Arábia s podielom 14,9 miliardy USD¹¹, čo predstavuje 12% (Zika, 2007, p. 125). Krajina je zároveň najväčším pôvodcom

¹⁰ V pomer k HDP Spojených štátov za sledované obdobie, ktoré dosiahlo priemerne 10 146,7 mld. USD, činí rozsah zasielaných remitencií 0,35% (Global Economic Data – USA, výpočet autorky)

¹¹ V prípade Saudskej Arábie je pomer remitencií na základe hodnoty HDP a zmenných kurzov medzi saudskoarabským rialom a USD 8,4% z celkového HDP, ktorého objem predstavuje v priemere 176,8 mld. USD (FX Rates - Saudi Arabia, Global Economic Data – Saudi Arabia, výpočet autorky)

remitencií v pomere na hlavu. Hoci je táto destinácia nesmierne populárna najmä na ázijskom kontinente, rozsah odchádzajúcich remitencií má od 1994 klesajúci trend. Na treťom mieste sa nachádza zástupca Európy - Švajčiarsko s osem percentným podielom na celkovom objeme svetových remitencií v sume temer 10 mld. USD¹² a s rastúcou tendenciou. Nasleduje Nemecko so siedmymi percentami¹³, Luxembursko s pomernou účasťou v hodnote štyri percentá¹⁴ a trojpercentný podiel majú Francúzsko, Libanon a Taliansko (Zika, 2007, p. 125). Do prvej desiatky sa ešte zaradili Španielsko a Izrael, každý z nich s dvoma percentami z balíka svetových remitencií (Zika, 2007, p. 125). U Švajčiarska, Talianska a Španielska bol v rámci skúmaného obdobia zistený na rozdiel od Francúzska značný rast, ktorý sa rovnako ako migračné trendy mení v horizonte rokov, takže nejaké zásadné zmeny nie sú za odvtedy uplynuté obdobie zreteľné. Stúpajúci trend je badateľný aj u Austrálie a menších európskych štátov ako Belgicko, Holandsko alebo Rakúsko (Zika, 2007, p. 127). Informácie o raste rozsahu remitencií v Európe a jej jednotlivých štátov sú pre túto prácu dôležité, keďže remitencie do štyroch krajín Východnej Európy zvolených pre komparáciu v tretej kapitole prúdia predovšetkým z členských krajín EÚ a analýza vplyvu remitencií bude vychádzať primárne zo štatistík ekonomických ukazovateľov a ich trendov.

Z dlhodobého hľadiska, teda podľa štatistík za obdobie 1970-2003, nie je trend hlavných zdrojov remitencií príliš odlišný od vyššie uvedenej analýzy štatistických dát (Zika, 2007, p. 126). Na čele rebríčka krajín, z ktorých smeruje najviac remitencií do krajín pôvodu rodinám, je USA s hodnotou 35 mld. USD (Zika, 2007, p. 126). Nasleduje Saudská Arábia s 15 mld. USD, Švajčiarsko s 12 mld. USD a Nemecko s celkovou hodnotou odoslaných remitencií na úrovni desať miliárd USD (Zika, 2007, p. 126). Jedinou zmenou oproti krátkodobej štúdii je piata pozícia pre Francúzsko, z ktorého pochádzalo päť miliárd USD v podobe remitencií.

I keď je z dlhodobej analýzy jasné, ktoré krajiny sú zdrojmi najväčších podielov na globálnych remitenciách, nie sú tieto údaje jedinými smerodajnými dátami. Remitencie

¹² V prípade Švajčiarska dosiahlo HDP za obdobie 2000-2004 v priemere 289,1 mld. USD a v pomere k nemu činil rozsah remitencií 3,5% (FX Rates - Switzerland, Global Economic Data – Switzerland, výpočet autorky)

¹³ Rozsah remitencií z Nemecka dosiahol za dané obdobie 0,4% HDP, ktoré predstavovalo priemerne 2 146,5 mld. USD (FX Rates - Eurozone, Global Economic Data – Germany, výpočet autorky)

¹⁴ Priemer HDP Luxemburska za roky 2000-2004 bol 24,2 mld. USD a pomer remitencií tak 20,7% (FX Rates - Eurozone, Global Economic Data – Luxembourg, výpočet autorky)

prúdia po svete všetkými smermi a na rôzne vzdialenosti a ako sa ukázalo na príklade Blízkeho východu, nie vždy funguje pravidlo pohybu remitencií z rozvinutých do rozvojových krajín. Nasledujúci rozbor hlavných koridorov poukáže na mnohé takéto situácie, ktoré sú natoľko rozsiahle, že sa umiestňujú na popredných priečkach štatistických rebríčkov svetových finančných inštitúcií.

Koridory v rámci remitencií predstavujú smery či cesty, po ktorých mieria transfery medzi remitentom a domácnosťou v krajine pôvodu. Tieto priechody existujú v národnej i medzinárodnej forme, v rámci krajín i naprieč regiónmi. V prípade medzinárodných koridorov sa pritom vnímajú ako jednosmerné, prioritne z rozvinutých štátov do tých rozvojových.

Z pohľadu jednotlivých svetadielov prevažuje trend vnútorných koridorov pre remitencie smerujúce do destinácií v rámci regiónu. Najväčší koridor sa nachádza v Ázii, pričom ním prechádzajú až tri štvrtiny všetkých remitencií smerujúcich do ázijských krajín (Zika, 2007, p. 129). Zvyšok pochádza prevažne zo Severnej Ameriky a čiastočne z Európy. Podľa miery rozsahu nasledujú remitencie na trase USA – Latinská Amerika. V Európe tiež minimálne polovica remitencií prúdi v rámci regiónu. Zvyšok pochádza z Ameriky a z Ázie (Zika, 2007, p. 129). V Afrike je situácia najpestrejšia. Tretina remitencií má pôvod v regióne, rovnaký je však aj podiel remitencií európskeho a ázijského pôvodu (Zika, 2007, p. 129). Hlavnými príjemcami s celkovým podielom až 75% sú pritom severoafrické štáty (Zika, 2007, p. 131).

Na bilaterálne úrovni sú hlavné koridory akousi syntézou vyššie uvedených trendov, pričom konkrétne čísla pochádzajú zo štatistík za rok 2000 (Zika, 2007, p. 132). Z globálneho hľadiska suverénne dominuje koridor z USA do Mexika s celkovým objemom remitenčných transferov v hodnote 7,6 mld. USD (Zika, 2007, p. 132). Nasleduje transfer remitencií zo Saudskej Arábie do Indie v celkovej sume 3,6 mld. USD, z Malajzie do Indonézie v hodnote 3,1 mld. USD a remitencie prúdiace zo Saudskej Arábie do Pakistanu (1,8 mld. USD), Filipín (1,6 mld. USD) a Egypta (1,4 mld. USD) (Zika, 2007, p. 132). Druhou hlavnou destináciou príjmov migrantov v USA je Čína, pričom objem sa pohybuje na úrovni 1,4 mld. USD (Zika, 2007, p. 132). V rámci Európy si prím drží koridor z Nemecka do Turecka v hodnote 1,2 mld. USD (Zika, 2007, p. 132). Prvú desiatku uzatvárajú koridory USA - Filipíny (1,2 mld. USD) a Japonsko - Kórea (1,0 mld. USD)

(Zika, 2007, p. 132). Tieto údaje potvrdzujú na jednej strane dominanciu USA a Saudskej Arábie ako hlavných zdrojov globálnych remitencií a na strane druhej potvrdzujú tézu o popularite migrácie a remitovanie v rámci regiónov a na kratšie vzdialenosti. Regionálny aspekt je zaujímavý aj pre analýzu Východnej Európy, ktorou sa zaoberá táto práca. Hospodárska situácia krajín Západnej Európy i nastavenia migračnej politiky, aj v súvislosti so zmenami, ktoré prináša súčasná hospodárska kríza, bezpochyby napomôžu pri predpovedaní budúceho vývoja jednotlivých predmetných štátov komparácie.

A hoci sa zdá, že veľký rozsah či geografická blízkosť môžu viesť k zjednodušeniu situácie a k väčšej kompatibilite systémov využívaných na transfer remitencií z krajiny do krajiny, nie je tomu tak. Neexistencia jednotného systému preto nie len spomaľuje, ale predovšetkým predražuje, transfer ťažko zarobených prostriedkov rodinám remitenta do krajiny pôvodu.

2.2 Negatívne implikácie

Remitencie nie sú žiadnym všeliakom bez vedľajších účinkov. Keby tomu tak bolo, obrátili by sa k takejto medicíne pravdepodobne všetci a nebrali by žiaden ohľad na predpísaný rozsah užívania. Remitencie a celý proces ich vzniku od rozhodnutia migranta vycestovať cez transfer zarobených financií až po jednotlivé možnosti využitia týchto finančných prostriedkov rodinou v krajine pôvodu prináša mnoho komplikácií, ktoré negatívne vplývajú na celkový rozvojový efekt remitencií. Táto podkapitola má za cieľ poukázať na tieto možné negatívne dopady, a tým aj na nedokonalosti v systéme a na nevyčerpané možnosti vlád krajín pôvodu i zdrojov remitencií na prípadné kroky v prospech remitencií a ich rozvojového potenciálu.

Migrácia je selektívny a finančne náročný proces, ktorý nie je k dispozícii všetkým, teda hlavne nie najchudobnejším vrstvám a štátom, čím sa znižujú rozvojové možnosti tých najznevýhodnenejších prostredníctvom remitencií migrantov. Takisto z tohto dôvodu hrozí v krajinách Tretieho sveta aj napriek prísunu remitencií riziko prehĺbenia nerovnosti, keďže bohatí majú lepšie podmienky a viac prostriedkov na úhradu cestovných nákladov

súvisiacich s migráciou, čo sa následne prejavuje v najväčšom podiele remitencií pre najsolventnejšie vrstvy v rozvojových krajinách.

Ďalšie záporné stránky remitencií súvisia s jednotlivými momentmi migračného cyklu. Už samotný odchod migranta znamená pre krajinu pôvodu stratu ľudského kapitálu. Nie vždy zohľadňovaným negatívnym faktorom je však odchod rodiča, najmä matky, za prácou do zahraničia. Prejavuje sa predovšetkým na deťoch, ktoré sú odkázané na starostlivosť zo strany iných členov rodiny. A hoci sa vďaka remitenciám zlepšuje ekonomická situácia domácnosti, absencia matky je pre dieťa väčšou traumou ako zlá finančná situácia rodiny. Dopad je viditeľný na zlých školských výsledkoch alebo pri problémoch detí začleniť sa do spoločnosti.

Z ekonomického hľadiska je pravdepodobne najčastejšie diskutovaným problémom, ktorý sa viaže na transfer remitencií, otázka poplatkov za prevod zarobených finančných prostriedkov migranta z krajiny pôsobnosti domov rodine do rozvojového štátu. Kľúčovým bodom sú vysoké náklady na transfer zarobených finančných prostriedkov do krajiny pôvodu. Zasielanie remitencií a správanie sa migranta je charakteristické zasielaním malých súm a nedôverou v bankový systém a z týchto typických čŕt sa odvíja základ problematiky poplatkov. Remitenti sa v súvislosti s bankami obávajú predovšetkým vysokých poplatkov. Migranti si pri tom ale vôbec nie sú vedomí, že zasielanie remitencií formou šekov alebo poštových poukážok ich vyjde omnoho drahšie (vzhľadom na vyššie poplatky), než je tomu pri pravidelných platbách cez banky. Remitent je väčšinou oboznámený iba so základnou sadzbou za transakciu, ale mu už sprostredkovateľ služieb neobjasní ostatné výdavky súvisiace s prevodom, ako sú straty pri prevádzaní sumy z jednej meny do druhej, provízie pre sprostredkovateľa či s transferom súvisiace zdanenie.

Podľa výsledkov ankety uskutočnenej medzi imigrantmi z Latinskej Ameriky v USA až 53% respondentov nepoznalo dôvod poplatkov (Zika, 2007, p. 30). Neznalosť všetkých možných alternatív sa prejavuje aj u majiteľov bankových účtov, ktorí v mnohých prípadoch netušia, že ich môžu využívať na zasielanie remitencií rodinám do krajiny pôvodu. Z vyhodnotenia rovnakého dotazníku vyplynulo, že 60% účastníkov ankety je verných jednej službe na zasielanie remitencií a o iné, často lacnejšie alternatívy, sa nezaujímajú (Zika, 2007, p. 31). K výberu konkrétnej služby prispievajú faktory ako jazyková bezbariérovosť, dobrá poloha služby v oboch krajinách, vyhovujúce otváracie

hodiny, rýchly presun financií alebo možnosť krátkeho telefonátu s príjemcom remitencií v krajine pôvodu.

Súvisiacim problémom je, že trendom medzi remitentmi je posielat' nižšie sumy, pri ktorých sú poplatky najvyššie. Napríklad *Western union*, ako jedna z najväčších spoločností na trhu, si v USA účtuje pri transfere v hodnote 200 USD sprostredkovateľský poplatok 11-17% v závislosti na krajine a v prípade remitencií v hodnote 400 USD je poplatok o tri percentá nižší (Zika, 2007, p. xii). Spoločnosť *MoneyGram* má síce poplatky nižšie, a to na úrovni 4-9%, ale táto suma nezhrňa všetky náklady na prevod finančných prostriedkov remitenta z jednej krajiny a jednej meny do druhej a zároveň neumožňuje výber remitencií v lokálnej mene (Zika, 2007, p. xii). V prípade Spojeného kráľovstva sa v závislosti na poskytovateľovi služieb poplatky pohybujú v rozpätí 5-35% (Zika, 2007, p. xii). A hoci dochádza postupne k poklesu transakčných výdajov pri zasielaní remitencií v rámci jednotlivých koridorov, transfery stále znamenajú pre migranta značné straty.

Problematiku poplatkov však nemožno chápať iba ako chybu remitentov. Neznalosť a nezáujem o všetky možnosti transferov remitencií sú síce problémom predovšetkým na strane migranta, ale zasielanie nízkych súm vyplýva čisto z altruizmu. Cieľom remitenta je podporovať domácnosť v krajine pôvodu čo najčastejšie. Druhou stranou mince je úloha štátov na oboch koncoch remitenčného kanálu. Rozvinuté krajiny by mali prispieť tlakom na znižovanie transakčných poplatkov zo strany sprostredkovateľských spoločností pôsobiacich na území jednotlivých imigračných krajín. Takýto druh spolupráce už existuje medzi Mexikom a USA a mal by slúžiť ako vzorový model pre ostatných (Ratha, 2003). Kľúčovým problémom sú ale slabé stránky finančných sektorov rozvojových krajín, ktoré sú príjemcami remitencií. Vládou stanovené poplatky tak ešte viac znižujú finálny efekt remitencií. V tejto súvislosti sa ponúka riešenie v podobe zlepšenia infraštruktúry na prevod a distribúciu remitencií, predovšetkým formou zdokonalenia bankového sektoru a jeho prepojenia s poštovými úradmi vo vidieckych oblastiach, čím by sa zefektívnil dopad prijímaných remitencií.

Vlády štátov Tretieho sveta však musia najprv vziať na vedomie rozvojový potenciál remitencií v krajinách, pretože tomu tak nie vždy je. V štátoch, kde je znalosť fenoménu remitencií na dostatočne vysokej úrovni, vznikajú iné metódy, ako môže aj samotný štát profitovať z remitencií. Jedná sa o tzv. remitencie z donútenia (*forced*

remittances), kedy remitent nemôže slobodne rozhodnúť, koľko finančných prostriedkov, kedy a ako pošle domov rodine, pretože vláda, banka alebo zamestnávateľ sa rozhodnú strhnúť mu časť remitencií vo svoj prospech. Dôvodom takéhoto správania vlád je zaručiť, aby sa migrant po vypršaní zmluvy vrátil do krajiny pôvodu alebo aby remitencie investoval do domácej ekonomiky. V mnohých prípadoch (Global Economic Prospects, 2006) sú podiely remitentom po návrate vrátené. Efektívnosť nútených remitencií a predovšetkým etický rozmer takéhoto konania vlád sú diskutabilné. Vláde v rozvojovej krajine by remitencie z donútenia mohli pomôcť zvýšiť zasielanie remitencií prostredníctvom oficiálnych kanálov. Bez súhlasu remitenta sa však jedná o porušenie princípu ochrany mzdy zakotveného v Konvencii Medzinárodnej organizácie práce (ďalej ILO) č.95 z roku 1949 i v legislatíve mnohých štátov (Ghosh, 2006, p. 44). Okrem toho má návrat migranta do krajiny pôvodu oveľa podstatnejšie motívy ako vyplatenie zhabaného podielu.

Aj napriek stratám počas prevodu remitencií je rozsah prijatých finančných prostriedkov dostatočný, aby sa pozitívne prejavil na situácii domácnosti v rozvojovej krajine. Od remitencií sa očakáva pozitívny efekt v podobe zvýšenia dopytu po tovaroch a službách a rovnako aj zvýšenie spotreby. Takéto spotrebiteľské správanie ale so sebou prináša potenciálne riziko inflácie ako následku zvýšeného dopytu a nadmerne navýšenej ponuky. Príliš výrazná inflácia by v tomto prípade mohla úplne vynulovať akékoľvek náznaky rozvoja plynúce z prijatých remitencií.

Ďalším možným rizikom na makroekonomickej úrovni je rozhodnutie príjemcu remitencií využiť nadobudnuté prostriedky na spotrebu. Existuje pritom niekoľko druhov. Pri jednej využíva domácnosť remitencie na podporu blahobytu, čiže na investovanie do ľudského kapitálu ako je vzdelanie, zdravotná starostlivosť a kvalitnejšia výživa. Pri ďalšej slúžia remitencie na zabezpečenie základných potrieb. Spotreba na tovar dennej potreby zodpovedá primárnemu predpokladu, že remitencie napomáhajú zmierňovaniu chudoby a zlepšovaniu kvality života. Pozitívny dopad ja na celkovú ekonomiku krajiny, keďže remitencie väčšinou predstavujú až polovicu sumy určenej na spotrebu (Hokander, 2008, p. 22). Rizikom je závislosť domácností na prísune finančných zdrojov zo zahraničia. Treťou možnosťou využitia remitencií je nákup nehnuteľností, čo sa prejavuje v obrovskom náraste trhu s realitami a následne aj v raste cien.

Niektorí autori (Nilsson, 2005) zastávajú názor, že remitencie slúžia prevažne k spotrebe, a preto ich hodno radiť do neproduktívnej zložky príjmov. Pritom zvýšenie príjmov domácností, ktoré sú príjemcami remitencií, sa prejaví aj zvýšením spotreby a ak sa jedná najmä o domáce výrobky, spotreba týchto domácností prospieva celej ekonomike štátu a zvyšuje jej produktivitu. Protiargumentom je preferencia zahraničných výrobkov, ktorá vedie k strate domácej ekonomiky.

Z ľudského hľadiska, viac ako z toho ekonomického, je možno vnímať ďalší negatívny aspekt vplyvu remitencií na domácnosti v rozvojových krajinách. Altruizmus remitenta môže byť zneužitý a negatívne sa odraziť v postoji príjemcov jeho finančnej podpory a v pohodlnosti a lenivosti príjemcu. V prípade, že začnú byť remitencie vnímané ako náhrada za prácu členov domácnosti v krajine pôvodu, dochádza k morálnemu hazardu a rodina tak zneužíva dobrotu remitenta a dokonca dochádza k istej forme vykorisťovania. V takomto prípade dokonca namiesto odstraňovania vedie takéto konanie k zvyšovaniu chudoby domácnosti. Remitencie môžu taktiež viesť k zníženiu záujmu o prácu v prípade, že príjemca v krajine pôvodu sa spolieha, že časom aj on emigruje. Kvôli nezáujmu o zvýšenie kvalifikácie a následné uplatnenie sa na domácom trhu tak vzniká tak tzv. kultúra závislosti (Zika, 2007, p. 23).

Ďalšiu formu kultúry ekonomickej závislosti treba vnímať v širšom kontexte. Vzniká na základe nerovnosti medzi domácnosťami, ktoré sú príjemcami remitencií a tými ostatnými. Takáto disparita v príjmoch a kúpyschopnosti má tendenciu smerovať k závislosti a zároveň ku kultúre ekonomickej závislosti na remitenciách a ich ekonomickej moci (Vertovec, 2004).

Závislosť sa môže okrem úrovne domácnosti alebo komunity prejavíť aj na úrovni štátu v prípade, že sa naplní riziko, ktoré so sebou remitencie prinášajú a daná rozvojová krajina sa začne nadmerne spoliehať na pravidelný prísun financií zo zahraničia v podobe remitencií. Štát s nízkymi príjmami si dokáže pomerne rýchlo zvyknúť na zvýšenú kúpyschopnosť príjemcov remitencií a na iné ekonomické výhody, ktoré to ekonomike štátu prináša. Potenciálnym rizikom je zmena prístupu vlády a spoliehanie sa na rolu remitencií. Takéto počínanie môže viesť k zníženiu snáh o dlhodobé efektívne ekonomické politiky, ktoré by zabezpečili vytvorenie funkčného a konkurencieschopného domáceho trhu ale taktiež môže spôsobiť obmedzenie alebo zablokovanie diverzifikácie priemyslu

krajiny. Remitencie môžu mať dokonca podobný efekt ako závislosť na drogách (Poprzenovic, 2007, p.13), čo by v praxi znamenalo neschopnosť rozvojových krajín samostatne fungovať a deficit platobnej bilancie by viedol skôr k zvyšovaniu než znižovaniu potreby zahraničnej výmeny.

Pomerne často sa v odbornej literatúre na tému remitencií v rámci kritiky uvádza tzv. holandská choroba (*Dutch disease*)¹⁵ nazývaná aj migrantov syndróm (Taylor, 1999, p. 64). Obrovský prísun remitencií v podobe zahraničnej meny zvýši likviditu a spôsobí navýšenie hodnoty domácich cien v porovnaní s tými zahraničnými, čiže dochádza k zhodnoteniu menového kurzu a zahraniční spotrebiteľ platí viac, a tým nastáva pokles vývozného sektoru a priemyslu, ktorý sa snaží konkurovať dovozu zo zahraničia. Druhým dôvodom je tendencia domácností využívať remitencie na nákup neobchodovateľných komodít ako je napríklad spotrebný tovar alebo zlepšenia do domácností. Zvýšenie dopytu po takomto druhu tovaru vedie k rastu cien a k väčšej orientácii výroby na túto oblasť. Presunom zdrojov zo sektorov obchodovateľných do neobchodovateľných komodít vzniká riziko zvýšenia nezamestnanosti a následne aj emigrácie. Podľa Svetovej banky (Global Economic Prospects, 2006) nie je riziko holandskej choroby v súvislosti s remitenciami príliš vysoké, keďže rozsah remitencie je malý a rastie postupne a do rozvojových krajín tak neprúdia až také množstvá zahraničnej meny, aby výrazne oslabili vývoz.

Rovnaký argument možno použiť aj v prípade obáv zo zhodnotenia zmenných kurzov a zo zníženia ziskovosti nákladovej citlivosti tovarov, čiže primárne poľnohospodárskych plodín, ktoré spôsobuje pravidelný prísun veľkého množstva remitencií a ktoré majú dopad predovšetkým na malé ekonomiky s vysokým podielom remitencií. Svetová banka totiž v rovnakom dokumente (Global Economic Prospects, 2006) argumentuje, že pri pravidelnom prísune rovnakého množstva remitencií klesá aj riziko holandskej choroby a finančné prostriedky sú v menšom nebezpečenstve, než aké hrozí v podobnej situácii prírodným zdrojom, kde sa vo veľkej miere prejavujú cykly rastu a poklesu.

¹⁵ Nejedná sa o čisto remitenčný fenomén. Môže nastať v súvislosti s rôznymi nerastnými surovinami i akýmkoľvek iným druhom rozvoja. Pomenovanie vzniklo v násleku nálezu značných zásob zemného plynu v Holandsku v 60.-tych rokoch, čo posilnilo miestnu menu a zvýšilo príjmy natoľko, že tým utrpel zvyšok holandského vývozu, keďže stratil svoju konkurencieschopnosť na svetových trhoch (Ebrahim-zadeh, 2003, Nilsson, 2005)

V rámci literatúry, ktorá sa zaoberá migráciou, zohráva kľúčovú úlohu návrat. V prípade remitencií sa jedná o pomerne okrajový problém, keďže hoci návrat remitenta znamená koniec pravidelného prísunu finančných zdrojov do rodinného rozpočtu, migrant môže so sebou priniesť značne vysokú sumu, ktorou vykompenzuje aspoň na nejaké obdobie ukončenie pravidelného posielania dávok. Okrem toho môžu okolnosti viesť aj k opätovnému návratu migranta do zahraničia, a teda aj k opätovnému pravidelnému remitovaniu. Motívov môže byť niekoľko.

2.3 Pozitívny dopad na rozvoj

Hoci je prehľad negatív súvisiacich s remitenciami pomerne obsiahly, nemožno si na jeho základe urobiť celkový obraz o význame remitencií pre rozvojové ekonomiky a jednotlivé domácnosti. Táto časť preto ponúka druhú stranu mince, a tým pádom aj väčšinu argumentov, ktoré motivujú autorov ekonomických rozvojových programov a štúdií k tomu, aby sa v podstatnej miere venovali fenoménu remitencií.

Hneď na úvod nemožno nespomenúť prepracovaný remitenčný systém Filipín, ktorý je vďaka rozsahu a tradícii migrácie často vnímaný ako akýsi vzorový model. Filipíny sú totiž charakteristické dlhodobou vysokou migráciou a pravidelným prílivom remitencií, ktorý zasahuje asi 22% domácností (Holmvall, 2007, p. 26). Podstatnejšie ale je, že sa jedná o systematický vládou podporovaný program regulovanej migrácie zacielený na zníženie nezamestnanosti. V rámci neho migranti absolvujú pre odchodom špeciálne semináre, ktoré obsahujú prípravu na základe skutočných situácií. Okrem toho štát zabezpečuje servis na podporu rodín, ktoré dôsledku migrácie prišli o člena domácnosti a tým o jeden článok reťazca každodenného fungovania rodiny. Pozitívny dopad remitencií sa prejavuje znížením chudoby na hlavu, i keď na tento fakt nepriaznivo vplýva vysoká pôrodnosť. A aj napriek nerovnomernej distribúcii remitencií predovšetkým do mestských častí a pre vyššie vrstvy obyvateľstva, zaznamenali remitencie za obdobie 1990-2002 nárast z necelých troch na desať percent HDP (World migration, 2005, pp. 232, 240). Okrem toho sa vďaka remitenciám skvalitnili školy pre deti i zdravotná starostlivosť a rodiny remitentov si zaobstarali lepšie domy a spotrebiče. Z genderového hľadiska je filipínska

migrácia špecifická vysokým podielom žien až na úrovni 72%, pričom väčšina smeruje do služieb a do zdravotníctva v krajinách Blízkeho východu, čo sa prejavilo na zvýšení investovania do ľudského kapitálu (World migration, 2005, p. 114).

Odborné štúdie sa zhodujú, že práve podpora vzdelávania, vyváženej stravy a kvalitnej a dostupnej zdravotnej starostlivosti má pozitívny dopad na ekonomický rast. Zlepšenie ľudského kapitálu vedie k skvalitneniu životných podmienok a k väčšej pohode príjemcu remitencií, čo sa pozitívne prejaví vo vyššej produktivite, v slobode rozhodovania vedúcej k aktivitám a investíciám príjemcu do výhodných oblastí i vo väčšej angažovanosti vo verejnom živote. Tým sa vplyv remitencií na jednotlivé domácnosti pretaví do pozitívneho vplyvu na celú komunitu či spoločnosť (de Haas, 2005).

Využitie príjmov na účely vedúce k rozvoju je jednou z hlavných diskusií. Väčšina analytikov sa zhoduje, že rozumné investovanie zaslaných finančných prostriedkov od migranta v zahraničí je tou najlepšou cestou k znižovaniu chudoby a k rozvoju. Investície do vzdelania, lepšej stravy a zdravotnej starostlivosti prispievajú k rastu produktivity (Vertovec, 2004). V prípade podpory vlastného poľnohospodárstva a súkromného podnikania remitencie napomáhajú k zvýšeniu ekonomickej aktivity a k bohatstvu (de Haas, 2005). Je skrátka rozumné investovať remitencie do budúcnosti, či už sa jedná o podnikateľskú činnosť (začínajúcu ale s potenciálom rozvíjať sa), o podporu ľudského kapitálu (predovšetkým vzdelania budúcich generácií), o nákup nehnuteľností, o mikro pôžičky pre ostatných členov komunity alebo o financovanie malých rozvojových projektov v komunite (inžinierske siete, cesty, školy, nemocnice alebo na podporu neziskových a verejných organizácií).

Súvisiacim pozitívnym fenoménom je tzv. multiplikačný efekt (*multiplier effect*). Vzniká ako následok prúdenia remitencií do konkrétnych domácností, ktoré sa pretavia do zvýšenia dopytu konkrétnej domácnosti po tovare alebo službách. Napríklad pri výstavbe nového domu domácnosť investuje remitencie do stavebného materiálu a taktiež do miezd pre robotníkov, čím sa zvýšia príjmy producentom daného materiálu a zamestnancom stavebných firiem, ktorí môžu následne tiež zvýšiť svoje výdaje. Z remitencií tak neprofituje iba prijímajúca domácnosť ale aj jej okolie. Negatívnou stránkou fenoménu je dopad zvýšenej spotreby, pretože rast dopytu nemožno vždy uspokojiť domácou produkciou, či už z dôvodu nedostatku surovín alebo kapacít. Výsledkom je potom buď rast

cien alebo nárast dovozu zo zahraničia. Ak sa však efekt obmedzí na komunitu, nie je dopad na celonárodnú ekonomiku až taký dramatický (Policy Coherence for Development, 2007, Taylor, 1999).

Zásadným pozitívom remitencií v porovnaní s oficiálnou rozvojovou pomocou je práve zacielenie na domácnosti a konkrétne rodiny, čím sa docieli vyššia efektívnosť ako v prípade zložitých byrokratických projektov. Jedná sa o tzv. *bottom-up* prístup, čiže zdola nahor, kedy o výške podpory rozhoduje remitent a o ich využití samotný príjemca podľa svojich potrieb a plánov (de Haas, 2005).

Prísun remitencií znamená ďalší príjem domácnosti, čím sa nielen diverzifikujú príjmy, ale sa tým môže riešiť krízová situácia, ako napríklad nutnosť zaplatať lekárske účty, prekonanie recesie či straty zamestnania. Remitencie zároveň predstavujú stabilitu, napríklad v porovnaní s prírodnými zdrojmi. Remitencie totiž prúdia v malom množstve a rozptýlene do celého územia. Okrem toho distribúcia a využitie funguje bez štátu ako prostredníka, a tak v prípade remitencií vládne spravodlivosť a nehrozí korupcia. Remitencie sú skratka dôležitým faktorom ekonomického a sociálneho rozvoja (Poprzenovic, 2007), keďže prispievajú k zníženiu rozdielov v príjmoch a v distribúcii bohatstva. Využívanie transferov zároveň napomáha členom domácnosti v zlepšovaní finančnej gramotnosti, keďže prichádzajú do styku s rôznymi službami a fyzickými formami nadobudnutých finančných súm.

Pri analýze vplyvu remitencií na znižovanie chudoby je dôležité vnímať rozsah podpory zo strany remitenta a taktiež to, koľko členov domácnosti remituje. A hoci v absolútnych číslach nie je dopad remitencií zásadný a domácnosti často zostávajú pod hranicou chudoby, príliv extra kapitálu má pozitívny efekt na rozvoj prostredníctvom vyššej kúpyschopnosti a zvýšenia blahobytu domácností. Remitencie preto v tejto súvislosti znamenajú pre rodinu posun nahor sociálnym rebríčkom.

Na úrovni domácností, teda v mikro rovine, predstavujú remitencie v rámci rozvoja kľúčový element. Zväčšenie rodinného rozpočtu sa pozitívne reflektuje v už zmienenej možnej investícii do rozvoja ľudského kapitálu, ktorý sa môže prejaviť v podpore malého podnikania. A hoci sú remitencie nerovnomerne distribuované a príjemcami nie sú najchudobnejšie vrstvy, ktoré si migráciu nemôžu po finančnej stránke dovoliť, je tento deficit čiastočne kompenzovaný spotrebou remitencie prijímajúcich domácností a profitom

ostatných členov komunity z nich. Remitencie sú zároveň často zasielané aj širšej rodine, susedom a známym. Tým sa zvýši pozitívny dopad remitencií na celkové znižovanie chudoby. Úspory migranta a jeho rodiny sa využívajú aj na pomoc v prospech celej komunity cez infraštrukturálne projekty, ako sú napr. stavby lokálnych ciest, komunitných centier alebo čističiek vôd (Zika, 2007). Na makro úrovni sa podľa Svetovej banky (Ghosh, 2006) pozitívny dopad remitencií prejavuje formou podpory platobnej bilancie alebo vyrovnanie strát na daniach emigrantov. Výsledky transverzálnej analýzy (Holmvall, 2007) ukazujú, že remitencie pozitívne vplývajú na znižovanie absolútnej chudoby.

Efektívnosť remitencií sa môže prejaviť aj ďalšími spôsobmi. Domácnosti, ktoré sú príjemcami finančnej podpory od členov rodiny v zahraničí, nemusia nutne remitencie okamžite spotrebovať alebo investovať. Existujú možnosti využitia takým spôsobom, aby prostriedky priniesli dlhodobý a pravidelný profit. Domácnosť môže čiastku obdržanú formou remitencií požičať. Koná tak vo svoj prospech, keďže pomocou úrokov získa naspäť viac, ako pôvodne požičala. Na druhej strane pomôže niekomu inému v komunite, kto nutne potrebuje menšiu či väčšiu finančnú hotovosť, ale podmienky stanovené pre pôžičky z bánk a iných inštitúcií mu nevyhovujú napr. úrokovou sadzbou alebo časovým plánom splátok. Rovnako môže bankové služby a úspory realizovať obchodník, ktorý profitoval zo spotreby remitenčnej domácnosti (Poprzenovic, 2007).

Pozitívny dopad remitencií sa môže prejaviť nie len ekonomickou, ale aj sociálnou formou. V prípade tzv. sociálnych remitencií (Andrášová) totiž migrant poskytuje svojej rodine a komunite v krajine pôvodu isté penzum skúseností, ktoré získal počas práce v zahraničí. Jedná sa buď o sprostredkovanie nových znalostí priamo migrantom po návrate z emigrácie alebo o tzv. virtuálny návrat, kedy remitent zostáva v zahraničí a svoje poznatky a skúsenosti predáva na diaľku ľuďom v krajine pôvodu formou listu, telefonickou komunikáciou alebo cez internet. Najčastejším príkladom takejto nefinančnej podpory bez nutnosti návratu sú v rámci diaspóry vznikajúce tzv. *hometown associations* (ďalej HTAs), čiže asociácie emigrantov v zahraničí so spoločným cieľom zlepšiť situáciu v krajine pôvodu (Global Economic Prospects, 2006, Sørensen, 2004, Vertovec, 2004).

Ako už bolo uvedené, migranti majú tendenciu mieriť do krajín, kde existujú etnické a národnostné komunity tvorené ľuďmi z rovnakej krajiny pôvodu, ktoré novým migrantom pomáhajú s aklimatizáciou a integráciou do nového systému. Ich význam pre

štúdie venované remitenciám spočíva v sieťach vytvorených etnickými diasporami (*diaspora networks*), ktoré budujú migranti, ktorí buď ešte majú, alebo sa už vzdali občianstva krajiny pôvodu, ale napriek tomu stále prechovávajú k bývalej domovine vzťah a snažia sa o pomoc i o vytvorenie komunity v cieľovej krajine. Môže sa jednať o druhú, tretiu a i štvrtú generáciu migrantov. Ich aktivity zahŕňajú množstvo projektov na podporu spolupráce oboch štátov, na zlepšenie životných podmienok v krajine pôvodu a na pomoc novým migrantom. Realizácia spolupráce prebieha prostredníctvom podpory cestovania alebo obchodnej spolupráce formou vytvárania sietí, sprostredkovanie informácií a skúseností vďaka dobrej znalosti oboch prostredí (Policy Coherence for Development, 2007, World migration, 2005).

Diaspóra je často zdrojom špecifického fenoménu tzv. kolektívnych remitencií. Ich zasielateľom sú HTAs. Zasielanie finančných prostriedkov na stimuláciu rozvoja v krajine pôvodu je dlhodobou tradíciou takýchto asociácií. Už na začiatku 20. storočia podporovali židovské organizácie v USA komunity v Európe. Prostriedky z týchto remitencií sa využívajú na stavby ciest, škôl, kostolov, zdravotných stredísk, čističiek dopadových vôd a taktiež na štipendiá a učebnice pre študentov.

V rámci mexickej migrácie a remitencií majú HTAs dlhovekú tradíciu. Postupne sa systém natoľko rozvinul, že sa do neho zapojili aj iní aktéri a vytvorili systém *two for one*, čo v praxi znamená, že ku každému americkému doláru investovanému z prostriedkov HTAs pridá lokálna vláda ešte jeden. Neskôr sa systém ešte zlepšil na variantu *three for one*, kedy sa každý remitenčný americký dolár navŕši o rovnakú čiastku zo strany federálnej vlády a o ďalší od lokálnej vlády. Hlavnými pozitívami takéhoto prístupu a využitia remitencií je zapojenie štátnej a verejnej správy do rozvojových programov a rozšírenie dopadu zveľaďovania na celú komunitu a nie len na konkrétne domácnosti prijímajúce remisie. Tým pádom sa pozitívny vplyv remitencií odrazí na kvalite života aj tých menej solventných, ktorí si migráciu nemôžu z finančných dôvodov dovoliť. A hoci je rozsah komunitných remitencií zatiaľ malý a napríklad v Latinskej Amerike dosahuje len jedno percento všetkých remitencií, má potenciál narásť o tri až päť percent a financovať tak v budúcnosti aj projekty väčšieho rozsahu ako je aktuálna horná hranica 10 000 USD (Ratha, 2003, pp. 94-96, Vertovec, 2004).

V migračnej literatúre patrí medzi dôležité témy fenomén tzv. úniku mozgov (*brain drain*), ktorá súvisí s niekoľkokrát zmienеныm ľudským kapitálom. Podstatou problematiky úniku mozgov je strata tohto kapitálu v momente, kedy vysokokvalifikovaná pracovná sila odchádza z krajín s nízkymi a stredne vysokými príjmami za prácou do zahraničia. Únik mozgov je všeobecne považovaný za jednej z hlavných negatívnych aspektov globalizácie a medzinárodnej migrácie pre rozvoj krajiny pôvodu. V ideálnom svete neviditeľnej ruky trhu Adama Smitha alebo Paretovho optimálneho bodu ekvilibria je pracovná mobilita efektívna. V realite však dochádza k nerovnomernej distribúcii zdrojov a blahobytu. Únik mozgov je dôkazom nedokonalosti systému, kde trhy nie sú úplne konkurencie schopné a transakčné náklady sú vysoké (Docquier, 2007).

Rozvojové krajiny kvôli úniku mozgov prichádzajú o jeden z najcennejších zdrojov, čo majú, a to o ľudský kapitál. Čiastkovým riešením a istou formou kompenzácie sú práve remitencie, ktoré títo migranti zašlú rodinám do krajiny pôvodu (Docquier, 2007). Remitencie predstavujú cestu, prostredníctvom ktorej môže únik mozgov nepriamo pozitívne vplývať na krajinu pôvodu migranta svojim príspevkom do HNP a ako hlavný zdroj príjmov mnohých domácností. Rozsah remitencií sa tak potom rôzne prejavuje na znižovaní chudoby a zvyšovaní ekonomickej aktivity v krajine.

Vysoké remitencie sú schopné kompenzovať straty, ktoré krajine pôvodu a jej blahobytu spôsobí odchod migranta do zahraničia. Napríklad v Indii sa v roku 2001 migrácia prejavila fiškálnou stratou približne o 0,24-0,58% HDP (Ratha, 2003, p. 164). Táto hodnota bola kompenzovaná pozitívnym vplyvom remitencií a príjmami, ktoré činili 2,1% HDP (Ratha, 2003, p. 164). Remitencie sa taktiež pozitívne odrážajú na raste príjmov jednotlivcov a na zvyšovaní zahraničnej výmeny krajiny pôvodu migranta a remitencie tak vplývajú i na rast HNP. Napríklad v Mexiku sa každý dolár z prúdiacich remitencií prejavil rastom HNP krajiny v rozsahu 2,69-3,17 USD (Ratha, 2003, p. 164)

Stredná a Východná Európa (ďalej SVE) spolu s Balkánom patria okrem Subsaharskej Afriky, Karibiku a Juhovýchodnej Ázie k oblastiam najviac postihnutým únikom mozgov. Za obdobie 1995-2000 bol zaznamenaný značný nárast kvalifikovanej migrácie z Východnej Európy, i keď v porovnaní s krajinami ako Bielorusko alebo Slovensko je počet migrantov s vysokoškolským vzdelaním podstatne nižší (Docquier, 2007, p.100, Policy Coherence for Development, 2007).

V rámci tranzitných európskych ekonomík je ešte častejším javom tzv. *de-skilling*. Súvisí s problémom s uplatnením, keďže máloktorá rozvinutá krajina má k dispozícii veľké množstvo voľných pracovných miest vyžadujúcich vysokú kvalifikáciu. Kvalifikovaní migranti z Východnej Európy tak v rozvinutých štátoch EÚ nenachádzajú adekvátne pracovné pozície a na živobytie si zarábajú menej či úplne nekvalifikovanou, či doslova podradnou prácou. Príkladom sú mladí a vzdelaní Poliaci, ktorí po vstupe krajiny do EÚ masovo odišli do Spojeného kráľovstva a Írska, kde sa väčšina zamestnala na nižších postoch v službách (Policy Coherence for Development, 2007).

Na druhej strane dochádza aj vďaka rozsahu komunity migrantov k zvyšovaniu obchodnej spolupráce medzi cieľovou krajinou a krajinou pôvodu migranta. Dôvodmi sú nadobudnuté skúsenosti a kontakty a taktiež dopyt migrantov po produktoch z krajiny pôvodu. Remitencie zároveň prispievajú k zlepšovaniu životnej úrovne a v prípade ich investovania aj znižovaniu nezamestnanosti (Faini, 2006, Ondrejčík, 2007, Ratha, 2003).

Alternatívnym vonkajším elementom mimo vzťah remitent – príjemca, ktorý môže pozitívne ovplyvniť dopad remitencií na rozvoj, je vláda krajiny príjemcu. Na medzinárodný transfer finančných prostriedkov sú totiž potrebné inštitúcie a pravidlá, pri tvorbe a správe ktorých má istú dávku právomocí aj vláda konkrétnej rozvojovej krajiny. Politiky, inštitúcie a národné rozvojové stratégie vlády by mali viesť k väčšej efektívnosti remitencií, napríklad formou daňových výnimiek pre remitencie ako zdroje príjmu alebo väčšou dostupnosťou bankových a finančných služieb pre príjemcov. Možnými opatreniami sú zlepšenia dostupnosti priestoru na využitie remitencií, ako sú mestské trhy, infraštruktúra a verejné služby. K lepším možnostiam využitia remitencií prispieva aj funkčnosť lokálnych inštitúcií, ktoré podporia migranta, aby nemusel začínať tak povediac na vlastnú päsť. Taktiež je v záujme rozvojových štátov spolupracovať s diaspórou a zabezpečiť jej investičné ponuky či nižšie clá na dovoz (Global Economic Prospects, 2006, Policy Coherence for Development, 2007, Taylor, 1999).

Medzi možné remitenčné politiky patrí sprístupnenie finančných služieb čo najširším vrstvám obyvateľstva formou verejných politík na zväčšenie bankových sietí, zvýšenie konkurencie v sprostredkovaní transferov a predovšetkým vplyv na poplatky,

zjednodušenie účasti inštitúcií vykonávajúcich mikrofinancie¹⁶ alebo povolenie pôsobenie bánk zo zdrojovej krajiny remitencií aj v zahraničí, teda v krajine pôvodu remitenta. Z mexickej praxe vychádza nápad identifikačných kariet pre migrantov, na základe ktorých sa zjednodušil proces zasielania remitencií prostredníctvom bánk v USA (Global Economic Prospects, 2006).

K téme remitencií sa vyjadrili aj svetové špičky, a to v roku 2004 na summite G8, kde vyzvali k väčšiemu a koordinovanému postupu v posilňovaní pozitívneho vplyvu remitencií. (Ghosh, 2006, p. 7). Finančné prostriedky zasielané migrantmi domov rodinám do rozvojových krajín totiž majú svoj význam a hlavne svoj potenciál prispieť k zlepšeniu kvality života jednotlivých domácností i celých komunít. Sú však pod vplyvom mnohých faktorov, predovšetkým tých inštitucionálnych.

2.4 Závery rozboru vplyvu remitencií na rozvoj

Fenomén remitencií je široký a perspektívny v súvislosti so znižovaním chudoby a so zmenšovaním rozdielov medzi bohatými štátmi a rozvojovým svetom. Aj preto sa dostáva do popredia záujmu akademikov, nevládných organizácií (ďalej NGOs) a medzinárodných organizácií, medzi ktorými prebiehajú diskusie o kapacite remitencií v rámci rozvoja štátov Tretieho sveta. Odborná literatúra či medzinárodné ekonomické inštitúcie ako IMF a Svetová banka doposiaľ nedospeli k jasnému záveru o vplyve remitencií na ekonomický rast. Polemika sa odohráva na viacerých úrovniach.

Jedna séria argumentov lavíruje medzi ekonomickým charakterom remitencií a rizikami ich dopadu na ekonomiku. Na jednej strane sú argumenty ohľadom anticyklického charakteru remitencií (*counter-cyclical character*), vďaka ktorému sú pomerne odolné voči ekonomickým zmenám ako napríklad spomalenie ekonomiky či recesia a na strane druhej negatívny dopad spôsobený nadmerným zhodnotením meny v dôsledku prílivu veľkého množstva finančných prostriedkov domácnostiam zo zahraničia.

¹⁶ Princíp mikrofinancií vznikol na podporu nízko príjmových domácností, ktoré vo väčšine prípadov nespĺňajú podmienky bežných finančných inštitúcií. Mikrofinancie im ponúkajú možnosť menších pôžičiek na rozbehnutie alebo zveľadenie vlastného malého podnikania, a tak na zlepšenie vlastnej situácie (pozn. autorky)

Iná diskusia vyplýva z existencie nezhody medzi staršou a novou migračnou literatúrou, ktoré sa rôznia v názore na dopad na rast. Zástupcovia tej staršej sú skeptickí ohľadom pozitívneho vplyvu remitencií v súvislosti s poklesom produktivity alebo zle nastavenými a neudržateľnými politikami. Naopak autori novej vlny na základe markantného nárastu rozsahu remitencií vo svete podporujú pozitívny vplyv remitencií na ekonomickom raste najmä vďaka investíciám. Komparácia 89 štátov (Faini, 2006) a vplyvu remitencií na rast, vylúčiac pritom faktor investícií, čiastočne prijíma názory zástupcov novej i staršej generácie. Zo štúdie totiž vyplýva, že remitencie majú značný vplyv na rast. Napríklad rast podielu remitencií na HDP v hodnote jedného percenta sa prejaví rastom ekonomiky na úrovni 0,08% (Faini, 2006, p. 23). Zároveň autor komparatívnej analýzy uvádza, že rovnakú hodnotu, ale v negatívnom kontexte má desať percentné navýšenie počtu kvalifikovaných migrantov (Faini, 2006, p. 13). Jednoznačný záver o možnom vplyve remitencií na ekonomický rozvoj neponúkajú ani ďalšie hladiny. Remitencie totiž môžu podnietiť podnikateľské aktivity a vďaka investíciám prispieť k nárastu hodnoty príjmu na hlavu a k zníženiu chudoby a nerovnosti v príjmoch. Na druhej strane sa odchod kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia negatívne prejavuje na ekonomike krajiny pôvodu. Zároveň môžu remitencie v ekonomicky zaostalých krajinách slúžiť ako istá forma kompenzácie slabého výkonu ekonomiky, ale nie ako kapitál slúžiaci k rozvoju. Remitencie majú, podľa autora, malý vplyv na zmenný kurz, a tým pádom ten nie je primárnou cestou, prostredníctvom ktorej by remitencie vplývali na rast (de Zwager, 2005, Faini, 2006, Poprzenovic, 2007).

Nejednoznačnosť odpovede na otázku o možnom pozitívnom vplyve remitencií na ekonomický rozvoj v krajinách prijímajúcich takéto finančné prostriedky zo zahraničia je do veľkej miery ovplyvnená podmienkami, za akých dochádza k transferom a v akých niektoré rozvojové ekonomiky fungujú. Z vyššie uvedenej komparácie (Faini, 2006) vyplýva, že cestou k zlepšeniu aktuálnej, pre príjemcu remitencií nevýhodnej, situácie je stabilné makroekonomické prostredie a záruka ochrany majetkových práv. Rovnako by sa pozitívne odzrkadlilo zníženie transakčných poplatkov, lebo by sa tým obmedzilo využívanie neformálnych kanálov na zasielanie remitencií. Zdravé investičné prostredie s dobre nastavenou a fungujúcou politikou a s rozvinutými inštitúciami by zas umožnilo

pozitívny vplyv investovania remitencií na rast (Faini, 2006, Global Economic Prospects, 2006, Poprzenovic, 2007).

Svetová banka (Global Economic Prospects, 2006) diskusiu uzatvára konštatovaním, že síce nie je jasné, či majú remittance dopad na ekonomický rast prijímajúcej ekonomiky, každopádne však je viditeľný ich pozitívny dopad na zmiernenie chudoby. Rovnako spotreba ako investovanie remitencií totiž stimulujú dopyt po tovaroch a službách, čím krajine umožňujú platenie za dovoz či za zahraničný dlh. Okrem toho v mnohých prípadoch fungujú ako implicitné pôžičky alebo splácanie takýchto pôžičiek, čím sa objasňuje remitenčné správanie a pravidelné prúdenie týchto finančných prostriedkov, financie na poľnohospodárstvo a na dôchodok. V neposlednom rade sa zmenil samotný pohľad na remittance. Pôvodne negatívne odhady dopadu remitencií vo forme bezhlavej spotreby bez pozitívneho vplyvu na ekonomiku či predpoklady závislosti príjemcov na týchto dávkach sú dnes prevážené štúdiami o pozitívnom dopade remitencií na rozvojové krajiny, na krátkodobé i dlhodobé zvýšenie kvality života prijímajúcich domácností i celých komunit, na genderové zmeny i na možnosti zvýšenia obchodnej spolupráce medzi cieľovou krajinou migranta a krajinou prijímajúcou jeho remittance (Global Economic Prospects, 2006, Nilsson, 2005, World migration, 2005).

Hoci je fenomén remitencií primárne záležitosťou jednotlivcov a ich domácností, z transferu finančných prostriedkov oficiálnou cestou môžu profitovať aj zapojené ekonomické inštitúcie. Riešením je tzv. sekuritizácia (*securitisation*), teda prostriedok pre banky v rozvojových krajinách ako využiť remittance na zvýšenie kapitálu a na financovanie budúcich projektov (viď Príloha 4). Sekuritizácia remitencií je skratka spôsob, akým mnohé banky v rozvojových krajinách zaisťujú pomerne finančne nenáročný a dlhodobo efektívny príjem financií z medzinárodných kapitálových trhov. Rozvojovým krajinám by sekuritizácia mohla priniesť na medzinárodných kapitálových trhoch nárast príjmov z transferov zo štyroch až o deväť miliárd USD (Ghosh, 2006, p. 8). A zjednodušenie sekuritizácie by mohlo priniesť bankám vo Východnej Európe rovnako dobré výsledky, ako tomu je v Latinskej Amerike. Veď jeden remitenčný dolár uložený do banky môže vyprodukovať až 2,7 dolára (de Zwager, 2005, p. 36), a to je najmä v menších a chudobnejších ekonomikách Východnej Európy nezanedbateľný rast (Agunias, 2006, Global Economics Prospects, 2006, Quillin, 2007).

Táto kapitola ponúka niekoľko pohľadov na remitencie, čím poukazuje na rozsah tohto globálneho fenoménu, rovnako ako na pestrosť názorov a postojov. Príliv remitencií do rozvojových krajín zo sebou prináša pozitíva i negatíva, ktoré sa prejavujú priamo na prijímajúcej domácnosti a zároveň na celej komunite či ekonomike štátu. Pre vymedzenie tejto práce a pre samotnú analýzu je dôležitý rozsah dopadu remitencií na ekonomický rast a stabilizáciu, na akceleráciu rozvoja a na znižovanie chudoby v rozvojových štátoch, ktoré sú príjemcami remitencií. V niektorých krajinách dosahuje finančná podpora zo zahraničia niekoľko desiatok percent HDP (viď Príloha 3), čo predstavuje značnú sumu. Jej efektívne využitie a význam v prekonávaní priepastných rozdielov v ekonomickej situácii závisí od aktivizácie samotných domácností a taktiež od inštitucionálneho nastavenia v konkrétnej prijímajúcej krajine, či už sa týka Ázie alebo krajín Východnej Európy. Aj keď remitencie nemajú schopnosť úplne odstrániť chudobu, minimálne ju dokážu zmierniť. Napríklad zvýšenie remitencií o 2,5% sa prejaví v znížení chudoby, teda počtu osôb žijúcich za menej ako jeden USD na deň o 0,5% (Ghosh, 2006, p. 74).

Zaujímavým aktuálnym študijným materiálom rozsahu, významu a správania remitencií je súčasná globálna hospodárska kríza. Ponúka niekoľko podnetov pre analýzu vplyvu poklesu ekonomického výkonu v bohatých rozvinutých štátoch na migráciu a remitencie. Aj napriek čerstvosti krízy i faktu, že stále prebieha, odborníci na ekonómiu, migráciu a remitencie už publikovali niekoľko téz o vysoko pravdepodobnom scenári dopadu súčasnej krízy na rozsah prúdiacich remitencií. Zhodujú sa, že je ťažké predpovedať jej vplyv na remitencie v situácii, kedy nie je jasný vývoj ekonomického rastu, hodnoty zmenných kurzov či cien ropy. Okrem toho nie je známe, ako sa k problému postavia krajiny, teda či radšej zavedú politiku návratov alebo budú preferovať zníženie prijímania migrantov (Ratha, 2008, Remittances May Buoy Developing Countries, 2008).

Remitencie sa od ostatných zdrojov prúdiacich do rozvojových krajín líšia svojim charakterom, keďže všetky rozhodnutia o rozsahu i využití sú v plnej kompetencii remitenta a prijímajúcej domácnosti. Ratha (2008) aj z tohto dôvodu predpokladá menší dopad krízy na remitencie než na ostatné zdroje, konkrétne kapitálové toky a rozvojovú pomoc. Remitencie sú taktiež charakteristické odolnosťou voči ekonomickému cyklu a teda aj jeho poklesu ako už bolo uvedené v prvej kapitole. Pre rozvojový potenciál remitencií z toho z makroekonomického hľadiska vyplýva, že účinne pôsobia proti prípadnému

nestálemu rastu a proti šokom v makroekonomickej politike. Pokles výkonu ekonomiky môže motivovať príjemcu k migrácii, čím by sa aj on stal remitentom. Podľa Rathu (2008) remitencie získajú na dôležitosti a v období 2009-2010, kedy sa zároveň prejaví ich anticyklickosť (Ratha, 2008, Remittances May Buoy Developing Countries, 2008).

S ohľadom na predošlé krízy, ktoré sú často využívané pri analyzovaní možných následkov tej aktuálnej, Ghosh (2006) argumentuje rýchlym spamätaním sa remitencií z poklesu výkonu ekonomiky v host'ovskej krajine, ako tomu bolo napríklad v USA v období 2001-2002 (Ghosh, 2006, p. 61). Migranti majú totiž tendenciu k flexibilitě, čiže v prípade krízy dokážu pomerne rýchlo zmeniť zamestnanie, zväčšiť pracovný úväzok alebo obmedziť vlastnú spotrebu, a tým zabezpečiť pravidelné zasielanie finančnej podpory pre domácnosť v krajine pôvodu. Predovšetkým u pracovníkov v stavebníctve je tendencia remitovať rovnakú sumu aj napriek poklesu platu (Long-term migration and remittances, 2008, Remittances May Buoy Developing Countries, 2008).

Okrem toho zasiela väčšina remitentov podporu dlhodobo a v malých dávkach, a tak ani by sa ani okamžitý koniec migrácie by sa na remitenciách neprejavil hneď. Práve naopak. Obmedzenie migrácie väčšinou motivuje k remitenciám a prípadné rozhodnutie vrátiť sa do krajiny pôvodu by síce znamenalo koniec remitencií, ale migrant by v takomto prípade priniesol domov celé svoje úspory, ako tomu bolo v súvislosti s prvou vojnou v Perzskom zálive v období 1990-1991 (Ghosh, 2006, p. 62, Ratha, 2008).

Na druhej strane faktom je, že v čase krízy je nálada spoločnosti voči migrantom nepriaznivá, čo sa môže prejavíť v zvýšení nezamestnanosti migrantov, ktorých nízko kvalifikované práce v najnáchylnejších sektoroch a ľudský kapitál (znalosť jazyka, vzdelanie, prax, atď.) väčšinou prvé podľahnú kríze. Pri aktuálnej kríze je taktiež podstatný rozsah poklesu remitencií. V roku 2008 síce narástol celkový rozsah remitencií oproti roku predtým, ale v pomere k HDP to znamená pokles z dvoch percent na 1,8% (Ratha, 2008, p. 1). Zároveň sa spomalenie ekonomík prejavilo v mnohých rozvinutých krajinách, ktoré sú zdrojom značnej časti remitencií. USA – najväčšia ekonomika so značným počtom imigrantov - je oficiálne v recesii od 1. decembra 2008 (Papademetriou, 2009, p. 1), a tak možno očakávať pokles remitencií, ako tomu bolo v USA po útokoch 11. septembra 2001 (Ghosh, 2006, p. 62).

Podľa odhadov Svetovej banky (Khan, 2009, Ratha, 2008) remitencie klesnú zo 6,7% v 2008 na -0,9% v 2009 (Ratha, 2008, p. 7). Percentuálne možno nie až taký markantný prepád ale znamená v absolútnych číslach rozsiahle následky. Aj napriek úpadku by však remitencie mali objemom prekonať rozsah ODA, ktorá ročne predstavuje asi sto miliárd USD (Remittances May Buoy Developing Countries, 2008). Okrem toho sa očakáva v roku 2010 opätovný rast o 6,1% (Ratha, 2008, p. 7).

Z regionálneho hľadiska sa najväčší pokles remitencií očakáva v Subsaharskej Afrike a najmenší v Juhovýchodnej Ázii a Pacifiku. Pre krajiny Východnej Európy, ktoré sú predmetom tejto štúdie, je zlou správou predpokladaný výrazný dopad v období 2009-2010 z dôvodu poklesu remitencií v krajinách ECA, predovšetkým v malých a chudobných krajinách s vysokým podielom remitencií na HDP (Moore, 2008, Ratha, 2008, pp. 10-11).

Existuje niekoľko možností, ako vhodnými krokmi vlády zmierniť dopad krízy na príjemcov remitencií i na celé ekonomiky. Jedným z riešení je podpora najchudobnejších zo strany vlády v krajine pôvodu alebo infraštruktúrne projekty z verejných zdrojov v bohatých štátoch. Ďalšou možnosťou je inšpirovať sa metódou, ktorá už päťdesiat rokov funguje v Izraeli, kde za dané obdobie prispela k zisku 800 miliónov USD (Remittances May Buoy Developing Countries, 2008). Recept spočíva v štátnych obligáciách ponúknutých ekonomicky zabezpečenejšej diaspóre ako potenciálny zdroj kapitálu. Daný štát by tak mohol profitovať z blahobytu diaspóry v zahraničí. Výhodou systému je iné ponímanie rizika diaspóry než investora, ktorý nemá porovnateľnú znalosť krajiny (Moore, 2008).

Aktuálna globálna hospodárska kríza sa postupne prejavuje na väčšine odvetví i štátov, a tak neminie ani migrantov a príjemcov remitencií. Rozsah dopadu ale ukáže až čas. Odhady vplyvu na konkrétne krajiny, ktoré sú predmetom záujmu tejto práce, sú súčasťou tretej kapitoly a pomôžu konkrétnejšie ilustrovať vplyv súčasnej krízy na fenomén remitencií.

3 Trendy vo Východnej Európe

Zvolenie východoeurópskeho regiónu pre potreby tejto práce venovanej fenoménu remitencií vychádza zo špecifickej histórie oblasti v súvislosti s prechodom od komunistického režimu k demokracii. Množstvo odbornej literatúry sa venuje tomuto obdobiu v súvislosti s ekonomickými, politickými a spoločenskými zmenami, ale málokto vníma faktor migrácie. Cieľom tejto kapitoly je poukázať na vplyv migrácie a remitencií na premeny, ktoré sa v európskych krajinách bývalého východného bloku uskutočňujú od konca 80.-tych rokov minulého storočia.

Všetky tri krajiny zvolené pre túto analýzu – Albánsko, Bosna a Hercegovina a Moldavsko – majú množstvo podobných charakteristík vychádzajúcich z ich minulosti v bývalom východnom bloku. Politická perzekúcia, ekonomická zaostalosť voči rozvinutými štátom na opačnom konci kontinentu a najmä obmedzenie pohybu mimo hranice štátu i celého bloku značne limitovali pohyb obyvateľstva. Na druhej strane viedli k politickej emigrácii počas studenej vojny a k masovému exodu pracovných migrantov po otvorení hraníc. Výrazný migračný trend pretrváva dodnes a s ním aj príliv remitencií (viď Príloha 5). Ich reálny dopad na konkrétne krajiny je analyzovaný nižšie v jednotlivých podkapitolách. Aj napriek viditeľnému vplyvu finančnej podpory rodiny zo zahraničia a poprevratovému ekonomickému rastu sú tieto krajiny ďaleko od ekonomickej sily krajín, ktorým sa v rámci regiónu podarilo za necelých pätnásť rokov od zmeny režimu vstúpiť do EÚ. V Slovinsku sa HDP na hlavu pre rok 2008 odhaduje na 29 500 USD a na Slovensku na 21 900 USD (CIA). Tri skúmané krajiny sú podstatne bližšie k opačnému pólu, na ktorom sa nachádzajú najzaostalejšie štáty sveta (ďalej LDCs), ktoré podľa definície dosahujú HDP na hlavu maximálne v výške 500 USD¹⁷ (Kopicová, 2006, str. 5). Z troch zvolených východoeurópskych krajín je najbližšie k spodnej hranici Moldavsko s hodnotou HDP na hlavu pre rok 2008 vo výške 2 500 USD (CIA). Nasleduje Albánsko s 6 000 USD a Bosna a Hercegovina s 6 500 USD (CIA). Vysvetlenie ekonomických črt a vplyvu remitencií na konkrétne štáty poskytujú podkapitoly venované jednotlivým krajinám.

¹⁷ OSN vo svojej definícii LDCs udáva za hraničnú hodnotu HNP v hodnote 700 USD (The Criteria for the identification of the LDCs)

Zásadným problémom pri analýze sú pritom relevantné dáta, teda ich absencia alebo nedostatočnosť. Okrem štatistík prechodu hraníc či prieskumov samotných štátov pochádzajú informácie o rozsahu pohybu z prieskumov Medzinárodnej organizácie pre migráciu (ďalej IOM) a z pravidelných sčítaní ľudu, ktoré sa uskutočňujú každú dekádu. Problém s presnými štatistickými údajmi ešte viac komplikuje situácia, ktorá nastala po rozpade mnohonárodných federatívnych celkov ako Zväz sovietskych socialistických republík (ďalej ZSSR) alebo Juhoslovanská socialistická federatívna republika (ďalej bývalá Juhoslávia), keď sa mnoho ľudí ocitlo zo dňa na deň za hranicami svojho novovzniknutého štátu a vytvorili tak tzv. štatistických migrantov¹⁸. Ich častou motiváciou bol návrat do etnickej domoviny, čo značne prispelo k rozsahu migrácie v rámci samotného regiónu. Repatriácia bola najkomplikovanejšia v rámci územia bývalej Juhoslávie a prispela k vzniku ozbrojeného konfliktu (Mansoor, 2006, World Migration, 2005).

Stredná a Východná Európa sú pritom dlhodobo charakteristické emigráciou z ekonomických a politických dôvodov. Od začiatku procesu úpadku komunistických režimov a prechodu krajín bývalého východného bloku od centrálne plánovaných ekonomík k tržnému systému a k politickej liberalizácii sa pozícia migrácie ako dôležitej súčasti procesu s nezanedbateľným vplyvom a významom ešte umocnila. Mnoho motívov pre emigráciu vychádza z rovnakých predpokladov a rozhodnutí, aké boli uvedené vyššie v tejto práci. Migrácia do krajín západnej Európy bola do veľkej miery motivovaná rozdielmi v príjmoch, tak ako to definuje NELM, keďže na konci 80.-tych rokov predstavovalo HDP na hlavu vo Východnej Európe jednu osminu hodnoty na západnej strane kontinentu, pričom situácia sa ešte zhoršila na začiatku 90.-tych rokov (León–Ledesma, 2004, p. 66). S pádom komunizmu a zmenou fungovania ekonomiky prežili mnohé štáty Východnej Európy ekonomický kolaps nasledovaný obnovou a ekonomickým rastom s rôznou intenzitou od Slovinska po Albánsko. V období 1994-2002 sa zmeny v HDP pohybovali v Slovinsku medzi 2,7-5,5%, zatiaľ čo v Albánsku bol výkyv oveľa markantnejší medzi -7,0 a 13,3 (Korovilas, 2005, p. 177). Kolísanie spôsobili rôznorodé faktory od dĺžky komunistického režimu, cez politickú stabilitu až po výšku inflácie (Korovilas, 2005, León–Ledesma, 2004).

¹⁸ Týmto termínom sa označujú ľudia, ktorí migrovali v rámci hraníc štátu a po rozpade krajiny sa ocitli v zahraničí. Nevzťahuje sa však na nich definícia OSN, podľa ktorej je migrantom osoba žijúca mimo svoju rodnú krajinu (Mansoor, 2006)

Od polovice 80.-tych rokov sa v súvislosti s postupným úpadkom komunistických režimov v SVE zvýšil trend migrovať smerom na západ. Populárnou destináciou bola Spolková republika Nemecko (ďalej SRN). Práve zmena režimu bola výrazným a nezanedbateľným faktorom a pre danú oblasť i obdobie špecifickým motívom, ktorý napomáhal obyvateľom Východnej Európy s rozhodovaním o odchode do krajín Západnej Európy a Severnej Ameriky (do Kanady v 80.-tych a do USA v 90.-tych rokoch), či do Austrálie (León–Ledesma, 2004, World Migration, 2005).

Poprevratový prechod krajín Východnej Európy k tržnej ekonomike priniesol zásadný pokles produkcie v poľnohospodárstve a v priemyselnej výrobe, pričom zvýšenú nezamestnanosť nebol schopný absorbovať sektor služieb. Migrácia bola preto vnímaná ako ideálne alternatívne riešenie pre časť obyvateľstva, ktorú postihla strata zamestnania. Emigrácia zároveň znamenala mierne zlepšenie pozície menej kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá v krajinách zotrvala, i keď nedostatok nových pracovných príležitostí je charakteristikou regiónu dodnes (Policy Coherence for Development, 2007, World Migration, 2005).

Zmena režimu so sebou priniesla politickú nestabilitu i prísun informácií o kvalite života na západ od čerstvo otvorenej železnej opony. Otvorenie hraníc a sťaženie ekonomických podmienok viedli k výraznému nárastu migrácie. Obdobie 1991-1992 znamenali permanentný odchod etnických menšín (León–Ledesma, 2004, p. 67). Do roku 1993 prebehla najväčšia emigračná vlna, po ktorej sa situácia upokojila a začala prevládať dočasná migrácia (León–Ledesma, 2004, p. 68). Počas poslednej dekády 20. storočia bola veľká časť migrácie charakteristická návratmi na pôvodné územia a v súčasnosti vo Východnej Európe dominuje ekonomická migrácia (León–Ledesma, 2004, Mansoor, 2006, Quillin, 2007, World Migration, 2005).

K zásadným zmenám došlo aj vo vnímaní samotnej migračnej politiky. S nárastom počtu štátov sa rapídne zvýšil aj počet hraníc a kontrol. Zmiernenie celkového dohľadu nad spoločnosťou zo strany štátnych orgánov sa prejavilo aj vo forme voľnejších pravidiel migrácie, čo predstavovalo obrat oproti komunistickému útlaku a limitovanej migrácii, v rámci ktorej bolo cieľom udržať ľudí v hraniciach štátu. Pre porovnanie dnešná migračná politika stojí na dvoch pilieroch: ochrane osôb na území štátu a na obrane hraníc voči svojvoľnému vstupu cudzincov na územie daného štátu (Mansoor, 2006).

Štáty bývalej Juhoslávie predstavujú aj v súvislosti s konfliktom na Balkáne špecifický trend. Približne dva milióny azylantov odišli, aby našli útočisko v štátoch Západnej Európy, i keď mnohí bez priznania štatútu utečenca. Za obdobie 1980-2001 stúpol počet migrantov z bývalej Juhoslávie v krajinách Západnej Európy o 40% (World Migration, 2005, p. 385). Zároveň je pre danú oblasť charakteristické prepojenie rozsahu migrácie s rozsahom remitencií. V praxi to znamená, že nárast migrácie z oblasti sa okamžite prejavuje úmerným rastom rozsahu remitencií plynúcich do nástupníckych štátov bývalej Juhoslávie (Ghosh, 2006, Global Economic Prospects, 2006).

Aktuálny trendom dominujúcim Východnej Európe je pracovná migrácia v rámci regiónu i z neho do rozvinutých štátov. Okrem ekonomickej motivácie vplyva na rozhodovanie potenciálneho migranta aj trend starnutia populácie v regióne. Je badateľný aj rastúci záujem vlád o pracovnú migráciu, a z toho vyplývajúce nastavovanie politického rámca prostredníctvom bilaterálnych zmlúv, politiky návratu, penzijných poistení, boja proti nelegálnej migrácii či riešenia tranzitnej migrácie smerom z východu do členských štátov EÚ. Aj z tohto dôvodu sa krajiny ECA na čele s Kazachstanom, Poľskom, Ruskom a Ukrajinou až jednou tretinou podieľajú na svetovej imigrácii a emigrácii. A to bez ohľadu na vnútornú migráciu, predovšetkým zo štátov bývalého ZSSR do Ruska, ktoré ponúka lepšie ekonomické podmienky a ktoré je stále vnímané ako hlavná mocnosť (Quillin, 2007, World Migration, 2005).

Zásadnú zmenu migračných trendov v regióne prinieslo rozšírenie Európskej únie o desať postkomunistických štátov a posun vonkajšej hranice do bezprostrednej blízkosti krajín Východnej Európy. K poklesu migrácie prispeli faktory bezpečnostnej politiky ako zavedenie tzv. schengenských víz¹⁹ či protiteroristická agenda uvedená do praxe po teroristických útokoch na USA z 11. septembra 2001 (World Migration, 2005). Migrantom sa skomplikoval tranzit i získavanie povolenia na pobyt.

V rámci dlhodobých trendov kvalifikovanej migrácie patrí Východnej Európe najnižšia priečka a z regiónu pochádza v pomere k celkovému počtu migrantov oveľa

¹⁹ V rámci procesu zintenzívňovania spolupráce členských štátov EÚ v otázkach azylovej, migračnej a vízovej oblasti a v súvislosti s rozšírením schengenského systému platia pre občanov ostatných krajín jednotné pravidlá pre vstup na územie členských štátov EÚ na základe tzv. bieleho – bezvízového a čierneho – vízového zoznamu krajín. Víza vydané povereným orgánom jedného z členských štátov následne držiteľa oprávňujú k pohybu po všetkých krajinách tzv. Schengenlandu. Takýmto krokom sa skomplikovala najmä situácia na novej vonkajšej hranici EÚ, kde predtým medzi bývalými krajinami východného bloku existovali liberálnejšie pravidlá pre cezhraničný pohyb (Slosarčík, 2005)

menej kvalifikovaných pracovníkov ako napríklad v prípade Subsaharskej Afriky (Docquier, 2006, p. 100). Aj napriek tomu sa región pasuje s problémom úniku mozgov kvôli odchodu študentov, vedcov a výskumníkov. Analýzy pritom upozorňujú, že dopad úniku mozgov je výraznejší v krajinách s menším množstvom vysokokvalifikovaných migrantov. V prípade migrantiek z bývalej Juhoslávie, podobne ako u iných štátov SVE, je častým fenoménom tzv. *brain waste*, čiže situácia, v ktorej sú vysokokvalifikovaní pracovníci zamestnaní na pozíciách vyžadujúcich minimálne odborné znalosti, ako napríklad v starostlivosti o domácnosť. Remitencie predstavujú istú finančnú kompenzáciu, keďže v regióne predstavujú hlavný zdroj zahraničných financií hneď po FDI (Mansoor, 2006, p. 6) a ich pomer voči HDP je vysoký, čím remitencie vo Východnej Európe ešte viac stúpajú na dôležitosť (Docquier, 2006, Mansoor, 2006, Policy Coherence for Development, 2007).

Hlavní svetoví príjemcovia remitencií sa delia do dvoch kategórií – podľa absolútnych čísiel a v pomere k HDP. Medzi oboma rebríčkami existujú obrovské rozdiely a na čele sa nachádzajú odlišné štáty (viď Príloha 3). Zatiaľ čo v prvom prípade sú na čele ľudnaté emigračné mocnosti ako Čína, India a Mexiko, pri zohľadnení podielu prijímaných remitencií v pomere k HDP danej rozvojovej krajiny sú na prvých priečkach úplne iné a rozlohou i počtom obyvateľom mnohokrát menšie štáty (Global Economic Prospects, 2006, p. 90). Hoci štáty Východnej Európy nedominujú rebríčkom hlavných príjemcov remitencií v celkovom rozsahu prijatých finančných prostriedkov, za obdobie 1990-2003 sa štyri z nich umiestnili v prvej dvadsiatke príjemcov v pomere k HDP: Bosne a Hercegovine patrí šiesta pozícia, Albánsko je deviate, Moldavsko obsadilo 13. priečku a Srbsko 16. (Ghosh, 2006, p. 19). Takýto rozsah je v rozpore so svetovými trendmi uvádzanými v prvej kapitole, podľa ktorých remitencie rastú so zvyšujúcou sa finančnou stabilitou. Prechod krajín bývalého východného bloku od CPE k tržnej ekonomike však so sebou priniesol mnoho výkyvov a neistoty. Na remitenciách prúdiacich do oblasti sa to však prejavilo trvalým rastom. Práve v tom spočíva špecifikum transformácie ako podmienky pre skúmanie vplyvu remitencií. Podrobnejšie o fenoméne pojednávajú štúdie jednotlivých vybraných krajín (Ghosh, 2006, Global Economic Prospects, 2006).

Predošlá kapitola objasnila trend migrácie a následne teda aj zasielania remitencií na krátke vzdialenosti, prednostne v rámci jedného kontinentu. Okrem vyššie spomínanej

migrácie do Ruska je pre Východnú Európu charakteristická migrácia na západ do Európskej únie. V roku 2007 podľa správy Eurostatu²⁰ z členských štátov EÚ odišli do nečlenských európskych krajín remitencie vo výške päť miliárd eur, čo predstavuje temer pätinu celého objemu a slušný výkon v tvrdej konkurencii bývalých afrických a amerických kolónií imigračných štátov ako Francúzsko, Španielsko alebo Spojené kráľovstvo (Migranti v EÚ poslali domov asi 26 mld eur, 2007). Z opačného pohľadu je číslo ešte výraznejšie, keďže až tri štvrtiny remitencií plynúcich do štátov Východnej Európy pochádzajú z členských štátov EÚ (Migranti v EÚ poslali domov asi 26 mld eur, 2007). Ekonomické rozdiely medzi západom a východom Európy totiž znamenajú, že migranti z Východnej Európy majú možnosť zárobku v hodnote 25 násobku priemernej mzdy (Mansoor, 2006, p. 174), čo v súvislosti s nižšími nákladmi na dopravu po Európe než cez oceán a taktiež s ohľadom na historické väzby vysvetľuje popularitu západoeurópskych destinácií medzi remitentmi z Východnej Európy (Mansoor, 2006, Migranti v EÚ poslali domov asi 26 mld eur, 2007).

Celosvetovo je medzi krajinami prijímajúcimi remitencie pozorovateľná tendencia dominancie jednej krajiny v rámci každého regiónu či kontinentu. V Ázii suverénne vedie India a v rámci Východnej Európy Srbsko. Tieto faktory je nutné zohľadniť pri analýze regionálnych štatistík i pri celosvetovom porovnaní. Medziročný rast remitencií v štátoch ECA, ktorý činí podľa IMF 4,55% je v porovnaní s 22% v Juhovýchodnej Ázii minimálny (Zika, 2007, p. 116). Pri vnímaní podielu krajín ECA na všetkých svetových remitenciách je síce hodnota nízka na úrovni šesť percent, treba však brať do úvahy počet obyvateľstva i dĺžku tradície remitovania v daných lokalitách (Gammeltoft, 2002, p. 188). A v neposlednom rade už zmienený pomer k HDP a rastúci trend remitencií smerujúcich do Východnej Európy z bohatých krajín Západnej Európy a Severnej Ameriky, ktorý tvorí v krajinách ako Albánsko alebo Moldavsko zásadnú položku v pomere k HDP, ako bude uvedené nižšie (Gammeltoft, 2002, Quillin, 2007, Zika, 2007).

Ďalšou charakteristikou remitencií prúdiacich do štátov Východnej Európy je príliv z veľkého množstva krajín a v mnohých prípadoch sa jedná o stredne príjmové štáty v rámci východoeurópskeho regiónu, ktoré sa stali destináciou migrantov

²⁰ Štatistický úrad Európskeho spoločenstva (pozn. autorky)

z nízkopříjmových krajín v oblasti. V prípade Moldavska tvoria remitencie z tejto oblasti absolútnu väčšinu všetkých prijatých remitencií (Quillin, 2007).

Zároveň platí, s výnimkou Moldavska, podobný trend ako aj v celosvetovom meradle ohľadom prúdenia remitencií predovšetkým do bohatších domácností. V rámci Východnej Európy neexistujú výrazné rozdiely medzi mestskými a vidieckymi príjemcami, čím sa región odlišuje od svetových trendov. Remitencie však tvoria dôležitý podiel na príjmoch domácností a podiel rastie s väčšou chudobou domácnosti (vid' Príloha 6). Preto sú remitencie dôležitejším zdrojom financií pre chudobnejšie, než pre bohatšie rodiny. Okrem toho majú príjemcovia z vidieckych oblastí po čase tendenciu presťahovať sa do blízkych miest. Podľa štatistík dochádza k remitovaniu vo Východnej Európe pravidelne v intervaloch raz mesačne a remitencie predstavujú približne 36% príjmu migranta (Quillin, 2007, p. 14), čo pre prijímajúce domácnosti znamená dôležitú súčasť rozpočtov (Mansoor, 2006, Quillin, 2007).

Aj napriek neustále sa zväčšujúcemu objemu remitencií prúdiacich do Východnej Európy, nie je takáto forma finančnej podpory rodiny zo strany migranta úplne bežnou záležitosťou v regióne. Východoeurópski migranti preferujú sporenie. V mnohých prípadoch ich od remitovania odrádza nízka mzda či krátka dĺžka pobytu v zahraničí. Takéto faktory limitujú možnosti migranta pravidelne finančne podporovať zo zahraničia rodinu v krajine pôvodu.

Špecifické sú aj spôsoby, akými remitenti zasielajú finančnú podporu rodinám. Okrem transferov cez pošty, banky (25,3% zaslaných remitencií) alebo prostredníctvom MTOs (24,7%) migranti pôvodom zo štátov Východnej Európy využívajú na transfer príbuzných cestujúcich domov (30%) ale aj vo svetovom meradle pomerne netradičné metódy zasielania finančnej podpory rodine cez úplne neznámych vodičov autobusov a vlakov (8,2%) (Quillin, 2007, p. 16). Medzi hlavné dôvody takéhoto, na prvý pohľad rizikového, nakladania s vlastným zárobkom patrí nedôvera v bankové služby či obmedzenia v množstve transferovanej zahraničnej meny. Preto sa značnej popularite tešia nebankové subjekty ponúkajúce výhodne nízke poplatky a pošty so širokou a dobre dostupnou sieťou pobočiek a dlhodobo vybudovanou tradíciou. V globále však nie sú rozdiely v poplatkoch medzi jednotlivými druhmi služieb až také markantné, a tak nepatria medzi základné argumenty pri rozhodovaní o spôsobe transferu remitencií do Východnej

Európy. Remitenti kladú väčší dôraz na spoľahlivosť, dostupnosť a komfortnosť služieb a aj z tohto dôvodu využíva oficiálnu cestu 59% remitentov východoeurópskeho pôvodu (Quillin, 2007, p. 16).

Tak ako v celosvetovom meradle diskutovanom v druhej kapitole, aj v rámci Východnej Európy stoja domácnosti prijímajúce remitencie pred rovnakou dilemou: spotrebovať alebo investovať? Podstatné pre túto analýzu však je, ako sa ich konečné rozhodnutie prejavuje v procese prechodu od predošlého režimu k liberalizovanej tržnej ekonomiky. Pozitívnym následkom spotreby je multiplikačný efekt a investície zas vplývajú na ekonomický rast. Štúdia jedenástich tranzitívnych ekonomík dospela k výsledku, že remitencie majú pozitívny dopad na produktivitu a zamestnanosť priamo aj nepriamo cez ich vplyv na investície (Mansoor, 2006).

Analýza doterajšieho vplyvu remitencií na príjemcov vo Východnej Európe (León–Ledesma, 2004) ukazuje, že odchod migrantov primárne znamenal zníženie nezamestnanosti a následný príliv remitencií sa zas prejavil v možnostiach začať s podnikaním či prostriedky investovať. Okrem toho sa remitencie ukázali ako dôležitý zdroj príjmu, predovšetkým vo vidieckych oblastiach. Remitencie napomohli znížiť chudobu a zvýšiť úspory domácností. Investičný podiel je pomerne nízky, keďže investovanie do materiálneho kapitálu predstavuje len 20% remitencií a do ľudského kapitálu 14% finančných prostriedkov prúdiacich do Východnej Európy (Mansoor, 2006, p. 188). Remitencie, vnímané ako extra príjem, tak pomáhajú domácnostiam vyrovnáť sa s výkyvmi spôsobenými procesom ekonomickej transformácie smerom k tržnej ekonomike (León–Ledesma, 2004, Mansoor, 2006).

Aj napriek faktu, že remitencie sú súkromnými zdrojmi, ktoré smerujú priamo do konkrétnych domácností, isté kroky vlády majú moc celý proces transferu finančnej podpory od migranta v zahraničí zjednodušiť. Využívanie neoficiálnych kanálov na zasielanie remitencií totiž oslabuje ekonomiku štátu, a preto je v záujme štátnych orgánov nastaviť či usmerniť politiku i fungovanie ekonomických inštitúcií tak, aby zabránili fenoménu ako nedostatočný prístup a nedôvera príjemcov remitencií vo formálny sektor - banky, nízke zapojenie najchudobnejších vrstiev do remitovania, zlá kvalita štatistických dát, slabo rozvinutá finančná infraštruktúra, protekcionizmus či slabá podpora finančnej gramotnosti a informovanosti verejnosti (Quillin, 2007).

V skorumpovaných štátoch v post sovietskom priestore môžu remitencie so sebou priniesť negatívny vplyv v podobe zvýšeného podplácania a korupcie, ako je tomu napríklad v Moldavsku. Proti takýmto praktikám nie sú príjemcovia remitencií ako jednotlivci imúnni a je iba v moci vlády takémuto druhu konania zabrániť prostredníctvom lepšej legislatívy či vyššej transparentnosti (Policy Coherence for Development, 2007, Quillin, 2007).

Nasledujúce štúdie krajín sa bližšie zaoberajú konkrétnymi špecifickými podmienkami komunistických režimov či ekonomických politík, predovšetkým s vplyvom na remitovanie emigrantov i dopadu ich finančnej podpory na domácnosti i na celé ekonomiky. Každý z troch štátov si prešiel mierne odlišným variantom komunizmu (Albánsko ako samostatný štát s úzkymi väzbami na ZSSR a neskôr na Čínu, Bosna a Hercegovina ako súčasť Juhoslávie a Moldavsko v rámci ZSSR), čo sa prejavilo aj na zasielaní, rozsahu, využití a dopadu remitencií na domácnosti, spoločnosti a ekonomiky.

3.1 Albánsko

Medzi kľúčové charakteristiky Albánska ako takého i jeho remitenčných trendov patrí obrovská migrácia. Výrazne sa prejavila už v 15. storočí po obsadení územia Otomanskou ríšou, na konci 19. storočia s odchodom mnohých za prácou do Malej Ázie a do Egypta, a neskôr v podobe exodu v súvislosti s oboma svetovými vojnami (Martin, 2002, p. 107). Počas vlády xenofóbneho a brutálneho komunistického režimu, ktorý patril k najrepresívnejším v celom východnom bloku, bola v tejto krajine migrácia v podstate tabu, i keď v asi 20 000 prípadoch sa podarilo uniknúť za hranice (de Zwager, 2005, p. 8). Pohyb obyvateľstva bol značne obmedzený i medzi regiónmi krajiny a na cestovanie do pohraničných oblastí Albánska platil úplný zákaz. Touto cestou si režim udržoval kontrolu nad obyvateľmi a podporoval tak svoju špecifickosť či až izolovanosť voči ostatným variantom praktizovania komunizmu v Európe. Albánsko, na čele s autokratom Enverom Hodžom, išlo od konca Druhej svetovej vojny vlastnou cestou bez zapojenia sa do nadnárodného bloku v bezprostrednej blízkosti – Juhoslávie. V roku 1965 krajina dokonca

prerušila diplomatické styky so ZSSR (Albánsko) a následne úzko spolupracovala s Čínou (Albánsko, de Zwager, 2005, Hashi, 1999, Korovilas, 2005, Martin, 2002).

Pád režimu ovplyvnila smrť Hodžu v roku 1985 a protesty más, najmä študentov, v roku 1990, i keď koniec komunizmu sa datuje až s formovaním prvej koalíciej vlády v marci 1991 (Martin, 2002, p. 105). Albánsko sa tak stalo poslednou krajinou v Európe, ktorá sa vzdala komunizmu (Haderi, 1999, p. 129). Následný prechod k tržnej ekonomike priniesol množstvo ekonomických problémov. Komunizmom ekonomicky zničené Albánsko aj z tohto dôvodu figuruje ako jedna z najchudobnejších krajín Európy (CIA). Predovšetkým ťažkosti s prechodom z najcentralizovanejšej²¹ a značne izolovanej ekonomiky, nízke príjmy, neschopnosť prilákať dostatok zahraničných investorov, vysoká nezamestnanosť a s ňou súvisiaca chudoba, ktorú nezmiernila ani ekonomická stabilizácia a v podstatnej miere aj otvorenie hraníc viedli od začiatku 90.-tych rokov k obrovskému záujmu Albáncov o vycestovanie a s tým súvisiacej ochote riskovať hľadanie práce v zahraničí v rozsahu 600 000 až milión dočasných alebo trvalých migrantov (de Zwager, 2005, pp. 1, 7). Takýto obrovský rozsah odchodu populácie z niečo vyše trojmiliónovej krajiny (Martin, 2002, p. 103) sa prejavil nielen na spoločnosti, ale predovšetkým na ekonomike, aj v súvislosti s prúdiacimi remitenciami. Konkrétne aspekty sú analyzované nižšie (CIA, de Zwager, 2005, Ghosh, 2006, Haderi, 1999, Hashi, 1999, Korovilas, 2005, Martin, 2002, Policy Coherence for Development, 2007).

Okrem značnej emigrácie v súvislosti s otvorením hraníc sa na obrovskom odlive pracovnej sily, a s tým súvisiaceho následného prúdenia rozsiahlych remitencií v rozsahu 15-20% HDP (viď Príloha 7), podpísali aj negatívne následky dvoch udalostí – pyramídové hry a nepokoje v Kosove (Haderi, 1999, p. 128). Spôsobenou ekonomickou i sociálnou nestabilitou zasiahli väčšinu albánskej spoločnosti a radikálne poznačili prúdenie remitencií do albánskych domácností. Krátkodobé radikálne zníženie rozsahu remitencií a následná rýchla obnova veľkého objemu reagovali na bezpečnostné, ekonomické a politické riziko presne v duchu svetových trendov uvedených v prvej kapitole. Prvou z dramatických udalostí bol po necelých dvoch rokoch fungovania pád

²¹ Albánska ekonomika sa počas komunizmu striktne riadila stalinským ekonomickým modelom založeným na absolútnom centrálnom plánovaní, úplnom zákaze súkromného vlastníctva a na princípe ekonomickej sebestačnosti (Haderi, 1999)

veľmi rizikových tzv. pyramídových hier (*pyramid investment schemes*)²² v roku 1997. O dva roky sa kvôli daniu za hranicami a nestabilite na albánskych remitenciách prejavila aj kosovská kríza²³ (de Zwager, 2005, p. 24).

Krach pyramídových investícií viedol k ekonomickej nestabilite a k zvýšeniu nedôvery Albáncov v banky a ešte viac posilnil emigráciu. Remitencie prúdiace do krajiny v ďalšom roku výrazne napomohli posilneniu a zrýchleniu ekonomickej obnovy. Zároveň poskytli dostatočnú zahraničnú menu na zabezpečenie potrebných produktov, predovšetkým potravín a stavebných materiálov na obnovenie albánskej ekonomiky a prekonanie následkov pyramídových hier. Naproti tomu kosovská kríza priniesla politickú nestabilitu s okamžitým negatívnym vplyvom na príliv remitencií do Albánska. Príliv remitencií ako nástroja podieľajúceho sa na osobnej spotrebe sa počas roku konfliktu dočasne znížil asi o štyri percentá (Global Economic Prospects, 2006, p. 100), ale v nasledujúcom roku opäť stúpol na pôvodnú hodnotu, tak ako tomu bolo aj v prípade pyramídových hier. Táto skutočnosť poukazuje na schopnosť remitencií rýchlo sa po katastrofe spamätať a pokračovať v trende prílivu vysokých súm finančnej podpory od albánskych emigrantov (Agunias, 2006, Ghosh, 2006, Global Economic Prospects, 2006, Korovilas, 2005).

²² Jedná sa o víziu možnosti získať v krátkom čase značný kapitál. Princípom je investovanie určitej čiastky a následne získavanie ďalších členov, vďaka ktorým sa vráti časť vynaložených nákladov. Problémom je neúmerne vysoká cena ponúkaných produktov a nutnosť neustáleho získavania ďalších členov, až do momentu, kedy už je pyramída a členská základňa tak široká, až sa stáva verbovanie neudržateľné a systém kolabuje (Pyramid schemes)

²³ Kosovo je územie na pomedzí Albánska, bývalej Juhoslávie a Macedónska. Od siedmeho storočia tu žili etnický Srbi a po ich porážke v roku 1389 územie okupovala Otomanská ríša. Počas jej vlády na územie prišli Albánci a postupne sa stali väčšinovým etnikom. V Prvej balkánskej vojne Kosovo opäť ovládli Srbi a tak tomu bola počas fungovania bývalej Juhoslávie, i keď postupne rástol srbský nacionalizmus, ktorý považoval Kosovo za kultúrne srdce Srbska a simultánne aj kosovská nespokojnosť. Napätie vygradovalo v roku 1998. Kosovská oslobodzujúca armáda, ktorá nesúhlasila s danou situáciou ani s pasívnou stratégiou predsedu kosovskej vlády – Ibrahima Rugovu - zahájila vzburu. Nasledoval zásah srbskej armády i polície, ktorý sa rýchlo zmenil na masaker a vyhnanie etnických Albáncov z Kosova. Snaha medzinárodného spoločenstva o mierové urovnanie zlyhala a NATO v marci roku 1999 zahájilo bombardovanie Srbska, čo Srbov primälo k stiahnutiu vojenských i policajných jednotiek z Kosova. Následkom bola aj humanitárna tragédia, ktorá zasiahla aj okolité krajiny, do ktorých smerovali kosovskí utečenci a ktoré neboli schopné samé zabezpečiť dostatok finančných prostriedkov i kapacít na zvládnutie situácie. Rovnako zostali zasiahnuté aj ekonomiky prijímajúcich krajín, dôvera investorov a medzinárodný obchod týchto krajín, pre ktoré Srbsko – vtedy ešte Federatívnej republiky Juhoslávia predstavovalo rozsiahle odbytište tovaru i tranzitný uzol. V Albánsku aktivity IMF a Svetovej banky spočívali v poskytnutí dvoch po konflikte vyhlásených grantov v hodnote milióna USD. EÚ tiež poskytla humanitárnu pomoc, aby sa Albánsko ľahšie vyrovnalo s prílivom utečencov i s ekonomickými stratami (CIA, The Economic Consequences of the Kosovo Crisis, 1999)

Stabilita remitencií prúdiacich do Albánska ich predurčuje k tomu, aby boli vnímané ako ekonomický faktor s určitým vplyvom na vývoj ekonomiky. Základom pre takéto remitenčné správanie je rozsiahla emigračná základňa, ktorá je do veľkej miery výsledkom demografického vývoja krajiny. Vysoký prirodzený prírastok typický pre celý Západný Balkán je v Albánsku ešte markantnejší, keďže viac ako polovica populácie je vo vekovej hranici do 35 rokov (de Zwager, 2005, p. 16). Rozsah mladej populácie tak vytvára migračný tlak a keďže sa v Albánsku do roku 2050, ako v jedinej krajine západnej skupiny ECA nepredpokladá pokles obyvateľstva, možno preto do budúca očakávať pokračovanie tendencie odchodu mladej generácie za prácou do zahraničia (Mansoor, 2006, p. 52). Takýto trend ale v sebe nesie riziko, ktoré sa už prejavuje. Rozsah pracovnej sily v Albánsku je porovnateľne nižší než je tomu v industriálnych štátoch, a to 38% populácie v porovnaní s 50% (Martin, 2002, p. 103). Albánsko by malo preto prijať kroky, ktoré zlepšia nastavenie inštitúcií tak, aby adekvátnejšie reflektovali rozsah migrácie a remitencií a predovšetkým ich dopad na ekonomiku a spoločnosť (de Zwager, 2005, Mansoor, 2006, Martin, 2002).

Dôležitá charakteristika albánskej migrácie a remitovania vychádza z prevahy moslimského náboženstva. V tejto súvislosti je na minimum obmedzená migrácia žien, čo znamená, že až 83% albánskych migrantov sú mladí muži (de Zwager, 2005, p. 12). Migrantky preto remituujú menej nie len pre ich obmedzený počet ale aj pre fakt, že sa jedná v prevažnej miere o vydaté ženy, ktoré prioritne podporujú rodičov manžela (Ghosh, 2006). Zasielanie remitencií je v Albánsku vnímané predovšetkým ako podpora rodičov či novozaložených rodín v krajine pôvodu, keďže až tretina migrantov je ženatých (de Zwager, 2005, p. 48). U takýchto remitentov je vyššia tendencia zasielať finančnú podporu domov, a tým pravidelným spôsobom podporovať závislú rodinu, ktorá získané prostriedky väčšinou využíva na investovanie alebo na vytvorenie malého podniku či proste na zníženie chudoby. Ďalšou motiváciou je naakumulovaný kapitál investovať a zabezpečiť si dlhodobú finančnú stabilitu, pretože vo väčšine prípadov je migrácia krátkodobá s primárnym cieľom zarobiť dostatok finančných prostriedkov pre seba i rodinu a zabezpečiť tak pohodlný život po návrate (de Zwager, 2005, Korovilas, 2005, Mansoor, 2006, Martin, 2002, Policy Coherence for Development, 2007).

Okolo roku 2001 sa v zahraničnej emigrácii nachádzal určite každý šiesty, a možno dokonca aj každý štvrtý Albánec (Policy Coherence for Development, 2007, p. 41). V roku 2004 dosiahol počet albánskych emigrantov jeden milión (Policy Coherence for Development, 2007, p. 41). Takáto rozsiahla emigrácia je bezprecedentná nie len vo Východnej Európe ale aj v celom svete. Rozsah remitencií a ich vplyvu na albánsku ekonomiku preto nie je prekvapením. Avšak fakt, že ani odchod asi pätiny celkovej ekonomicky aktívnej populácie krajiny za prácou do zahraničia nepomohol znížiť nezamestnanosť pod hranicu 20% upozorňuje, že remitencie samé o sebe nie sú schopné zázračne vyliečiť celú transformujúcu sa ekonomiku a ich pozitívny vplyv by mal byť doplnený systémovým riešením (Policy Coherence for Development, 2007, p. 41). Súčasná situácia je tak komplexná a problematická, že zvýšenie prílivu finančnej podpory nemá moc zmeniť Albánsko na perfektne fungujúcu tržnú ekonomiku s minimálnou nezamestnanosťou (Policy Coherence for Development, 2007).

Albánsko je totiž najagrárnejším štátom Európy s viac ako polovicou obyvateľstva žijúcou na vidieku (Martin, 2002, p. 104). Zastarané poľnohospodárstvo pritom tvorí až 50% HDP (Martin, 2002, p. 104). Nie je preto prekvapením, že v chudobných vidieckych oblastiach z centrálnej a severovýchodnej časti krajiny, kde je poľnohospodárstvo hlavným zdrojom obživy, je motivácia vycestovať obrovská. Aj napriek finančnej náročnosti migrácie pochádzajú albánski emigranti najmä z týchto regiónov. Ich destináciou je totiž predovšetkým blízke Grécko, kde sú menšie cestovné náklady, historická blízkosť, menšie riziko repatriácie a taktiež rozsiahla albánska diaspora. Tieto faktory značne znižujú počiatkové náklady a zjednodušujú transfer remitencií. Prúdenie remitencií do Albánska je pritom hlavným koridorom smerujúcim z Grécka s celkovým podielom 56,03%²⁴ pre rok 2004 (Jiménez-Martín, 2007, p. 48, Korovilas, 2005, Mansoor, 2006, Martin, 2002, Policy Coherence for Development, 2007).

Do najbližších štátov EÚ, teda do Grécka a Talianska smeruje 87% albánskych migrantov (de Zwager, 2005, p. 11) a spolu s treťou najpopulárnejšou destináciou – Spojeným kráľovstvom – hostia tieto krajiny až 94% všetkej pracovnej migrácie z Albánska a Albánsko sa tak pre rok 2004 umiestnilo z európskych krajín najvyššie

²⁴ Rozsah týchto remitenčných transferov činil 84,5 milióna eur, čo v pomere k HDP pre daný rok znamenalo 2,3% (FX Rates – Albania, FX Rates- Eurozone, Global Economic Data – Albania, Jiménez-Martín, 2007, p. 48, výpočet autorky)

v rebríčku remitencií prúdiacich z EÚ (Jiménez-Martín, 2007, p. 43). Tieto čísla iba potvrdzujú prepracovanosť a stabilitu albánskej emigrácie a úzke väzby medzi emigrantmi a ich rodinami v krajine pôvodu.

Situácia, ktorá nastala v súvislosti s kosovským konfliktom, taktiež potvrdzuje, ako sa Albánci vedia orientovať v problematike medzinárodnej migrácie a využiť ju vo svoj prospech. V roku 1999 mali totiž Kosovčania možnosť žiadať o azyl v krajinách Severnej Európy (Korovilas, 2005, p. 179). Mnohí Albánci sa v tomto procese vydávali za kosovských Albáncov, čím sebe i príjmom svojich remitencií zaistili pomerne stabilnú a bezpečnú budúcnosť.

Týmto príkladom sa iba potvrdzuje argument o extrémne vysokej motivácii Albáncov zlepšiť životné podmienky sebe i rodine v samotnom Albánsku a taktiež veľký rozsah nelegálnej migrácie albánskeho obyvateľstva. Medzi tri najčastejšie scenáre patrí nelegálne prekročenie hraníc, prekročením dĺžky pobytu stanovenej vízami alebo už zmienené hlásenie sa ku kosovskej identite. Nezanedbateľná časť migrantov – 20% (Ratha, 2006) – je pritom držiteľom vysokoškolského diplomu a 35% albánskych migrantov vykonáva prácu pod úroveň svojej kvalifikácie, čím sa Albánsko zaraďuje v štatistikách *de-skilling-u* v rámci krajín ECA na štvrtú pozíciu (Mansoor, 2006, p. 189). Odhodlanie finančne zabezpečiť seba i svoju rodinu v krajine pôvodu je obrovské, čo reflektujú štatistiky emigrácie i prílivu remitencií do Albánska. Zákony a pravidlá nie sú ani zďaleka prekážkou, ako to dokumentuje prípad udeľovania azylu kosovským utečencom. Nedostatok finančných prostriedkov domácností, predovšetkým na agrárnom vidieku, je skrátka výrazným *push* faktorom, ktorý tlačí väčšinou mladých a často vzdelaných Albáncov k odchodu za prácou do zahraničia (de Zwager, 2005, Jiménez-Martín, 2007, Korovilas, 2005, Mansoor, 2006).

Nie je preto prekvapením, že podiel remitencií smerujúcich v rámci Albánska do vidieckych oblastí činí minimálne 60% (Mansoor, 2006, p. 9), pričom príjemcami je tam asi štvrtina domácností (de Zwager, 2005, p. 39) a pre 61,5% z nich tvoria remitencie najzásadnejší zdroj príjmu (de Zwager, 2005, p. 39). Remitencie od jedného migranta sa pohybujú ročne na úrovni 670 USD, pričom suma je vyššia v prípade remitencií do vidieckych oblastí a rastie aj so vzdialenosťou remitenta od krajiny pôvodu (Policy Coherence for Development, 2007, p. 84) aj z dôvodu tendencie remitencií rásť s rozsahom

chudoby príjemcu. Domácnosti na vidieku pritom málokedy spotrebujú remitencie na agrárne účely a preferujú investovanie do malého podnikania alebo na výstavbu či renováciu domu. Remitencie preto možno v Albánsku jednoznačne považovať za zásadný faktor rozvoja vidieka a zmierňovania chudoby (de Zwager, 2005, Mansoor, 2006, Policy Coherence for Development, 2007).

Celkovo tvoria remitencie asi 47% príjmov domácností (de Zwager, 2005, p. 39). Podľa štúdie vypracovanej albánskou pobočkou IOM pre potreby albánskej vlády (ďalej štúdia albánskej IOM), ktorá si uvedomila rozsah a predovšetkým význam remitencií a snaží sa výsledky štúdie zohľadniť v národnej stratégii i akčnom pláne, sa v otázke postoja domácností k remitenciám iba 3,7% respondentov vyjadrilo, že remitencie nepomohli zlepšiť finančnú situáciu. Väčšina príjemcov teda vníma remitencie veľmi pozitívne (de Zwager, 2005, p. 40). A hoci podľa prieskumu životných štandardov z roku 2002 získavajú viac remitencií nechudobní príjemcovia, benefit chudobných rozhodne nie je zanedbateľný (Ghosh, 2006). Rozsah remitencií prúdiacich do albánskych domácností je taký značný, že aj v prípade rodín s nižším vzdelaním zabezpečuje nadpriemernú spotrebu a podpriemerný výskyt chudoby (*poverty incidence*), pričom 33% remitencií domácnosti využívajú na nákup potravín a potrieb dennej spotreby, 12% na investície a tovar dlhodobej spotreby a deväť percent na výdaje na zdravotnú starostlivosť (Policy Coherence for Development, 2007, p. 84). Štúdia albánskej IOM zároveň konštatuje, že remitencie majú v Albánsku väčší vplyv na znižovanie chudoby domácností ako zahraničná rozvojová pomoc (de Zwager, 2005, p. 20), ktorá do krajiny prúdi predovšetkým v súvislosti s podporou utečencov, ktorí prišli do Albánska v súvislosti s kosovským konfliktom (de Zwager, 2005, Ghosh, 2006, Martin, 2002, Policy Coherence for Development, 2007).

Už v prvej kapitole práce je uvedené, že remitencie treba vnímať ako doplnok FDI a ODA, i keď ich rozsah môže predstavovať oveľa väčšie čiastky. Albánske remitencie sú príkladom práve tohto trendu. Podľa Banky Albánska činil rozsah remitencií v roku 2004 jednu miliardu USD, čo predstavuje v porovnaní s ostatnými ukazovateľmi pre daný rok 13,5% HDP, dvojnásobok ODA a trojnásobok FDI (Policy Coherence for Development, 2007, p. 85). Okrem toho príliv ODA a remitencií značne pomáha kompenzovať veľký deficit obchodu. Ak by sa v Albánsku remitencie rátali ako potenciálny zdroj zahraničnej výmeny, znížil by sa deficit vývozu dokonca o polovicu (Mansoor, 2006, p. 8). Uvedené

čísla poukazujú na zásadný význam remitencií nie len pre albánske vidiecke domácnosti ale vo veľkej miere aj pre celkovú ekonomiku štátu, jej vyváženosť a udržateľnosť. Nasledujúce porovnanie rozsahu remitencií z ostatnými ekonomickými ukazovateľmi ešte viac podporí túto tézu (Ghosh, 2006, Mansoor, 2006, Martin, 2002, Policy Coherence for Development, 2007).

Migration Policy Institute vo svojich ekonomických analýzach (MPI Data Hub) okrem pomeru remitencií k mnohým ekonomickým ukazovateľom uvádza aj komparáciu s vývozom v danej krajine. V prípade albánskych remitencií je takýto druh porovnania pomerne populárny, keďže ním možno ľahko poukázať na výkon ekonomiky i na rozsah a význam remitencií pre krajinu. Remitencie v Albánsku dlhodobo predstavujú porovnateľný či väčší objem než celkový vývoz (Agunias, 2006, p. 31, de Zwager, 2005, p. vi, Global Economic Prospects, 2006, p. 88). V roku 2004 tvoril rozsah remitencií dokonca 13,7% HDP, čo je dvojnásobok celkového vývozu za dané obdobie, čím remitencie preyšujú deficit platobnej bilancie a napomáhajú ekonomickej stabilite (de Zwager, 2005, p. iii). Všetky uvedené argumenty poukazujú na fakt, že albánska ekonomika je dodnes podporovaná prívom značnej časti príjmov migrantov zo zahraničia v podobe remitencií v rozsahu nad desať percent HDP (Ghosh, 2006, p. 54). Remitencie tak podstatnou mierou prispievajú k znižovaniu, ba priam odstraňovaniu, deficitu zahraničného obchodu (Agunias, 2006, de Zwager, 2005, Global Economic Prospects, 2006, Ghosh, 2006).

Celkový rozsah remitencií prúdiacich do Albánska nie je jasný kvôli obrovskému podielu transferov neoficiálnymi cestami. Podľa štúdie albánskej IOM by mohli takto prijímané remitencie tvoriť polovicu až tri štvrtiny všetkých remitencií od migrantov pracujúcich v zahraničí (de Zwager, 2005, pp. 25-26). Existuje niekoľko vysvetlení, prečo albánski emigranti preferujú neformálne kanály na zasielanie finančnej podpory rodinám. V súvislosti s prevahou nevzdialeného Grécka a Talianska ako hlavných destinácií je primárnou motiváciou relatívna blízkosť cieľových krajín a s tým súvisiaca ľahká dostupnosť. Mnoho remitentov preto predáva finančnú podporu rodine priamo pri častých návštevách - 68,7% respondentov prieskumu albánskej IOM tak činí pri remitenciách z Grécka a 62,2% z Talianska alebo prostredníctvom iného člena rodiny alebo známeho, ktorý cestuje do Albánska a ojedinele prostredníctvom kuriéra (de Zwager, 2005, p. 32).

Aj napriek faktu, že podľa zmieneného prieskumu má až 75% respondentov v cieľovej krajine otvorený účet, využitie banky ako prostredníka pri transfere remitencií je nízke (de Zwager, 2005, p. 50). Okrem vyššie zmieneného argumentu nedôvery Albáncov v banky ako následok krachu pyramidových hier je nezanedbateľným faktorom aj malý rozsah zahraničných bánk operujúcich v krajine. V Taliansku funguje iba jedna banka operujúca aj v Albánsku²⁵ a z gréckych bánk majú pobočky v Albánsku štyri²⁶ (de Zwager, 2005, pp. 27-28). Aj z tohto dôvodu sú najmä pri remitenciách z Talianska populárne neoficiálne kanále (Agunias, 2006, de Zwager, 2005).

Rozsah remitencií smerujúcich do Albánska z roka na rok stúpa. Zatiaľ čo v roku 2000 činil 590 miliónov USD, v roku 2007 je to viac ako dvojnásobok – 1,36 mld. USD (World Development Indicators database, 2008). Absolútne čísla však neposkytnú taký adekvátny obraz rozsahu remitencií pre albánsku ekonomiku ako pomer HDP, ktorý sa v období 1990-2003 držal aj napriek dvom spomínaným krízam nad hranicou desať percent HDP (Ghosh, 2006, p. 54), pričom v roku 1996 dosiahol štvrtinu HDP (Korovilas, 2005, p. 189) a v roku 1993 úroveň 22,3% (de Zwager, 2005, p. 21). Taktiež obdobie 2000-2004 znamenalo rast podielu remitencií na HDP Albánska na 15,36% (Zika, 2007, p. 112). Rok 2006 ešte potvrdzoval trend vysokých remitencií, konkrétne rozsahom 1,36 miliardy USD, čo predstavuje 14,9% HDP, ale údaje za obdobie 2008-2009 budú s najväčšou pravdepodobnosťou podstatne nižšie ako následok globálnej hospodárskej krízy (Ratha, 2006). Kvôli rozsiahlej migrácii je Albánsko do veľkej miery závislé na ekonomickom vývoji zdrojových krajín remitencií prúdiacich do Albánska. Recesia v týchto krajinách, teda ekonomický pokles a s ňou súvisiaci pokles remitencií, môže mať pre Albánsko katastrofálne následky a zruinovať albánsku ekonomiku závislú na remitenciách. Predpokladaný pokles rastu postihne najmä najchudobnejšie vrstvy, ktoré sú najviac závislé na remitenciách. Je teda otáznne, či je albánska ekonomika schopná popasovať sa s takouto výzvou a či ju proces transformácie z CPE na tržnú ekonomiku zocelil natoľko, aby bola schopná zvládnuť podobné situácie (de Zwager, 2005, Ghosh, 2006, PID 1, 2009).

Pre potreby tejto práce je transformácia albánskej ekonomiky dôležitá z pohľadu vplyvu remitencií na tento proces. Rozsah migrácie a finančných prostriedkov zasielaných

²⁵ Talianska albánska banka - Italian Albanian Bank – BIA (de Zwager, 2005)

²⁶ Grécka národná banka, banka Pireaus, banka Emporiki a banka Alfa, ktorá je vlastníkom banky Tirana v Albánsku (de Zwager, 2005)

rodinám domov patria k špecifikám albánskeho prechodu k tržnej ekonomike, dokonca aj v rámci Východnej Európy. Dôvodom je predovšetkým ich rozsah v porovnaní s počtom obyvateľov a s ostatnými zahraničnými príjmami. Podľa štúdie albánskej IOM je za posledných pätnásť rokov badateľný značný pozitívny vplyv remitencií na prijímajúce domácnosti i na celú albánsku ekonomiku a spoločnosť (de Zwager, 2005, p. iii). Predovšetkým v zmierňovaní chudoby zohrávajú v Albánsku remitencie kľúčovú rolu. Podľa štúdie Svetovej banky (de Zwager, 2005) slúžia remitencie ako základný rozlišovací faktor medzi chudobnými a nechudobnými domácnosťami v Albánsku. Mnoho migrantov si na zahraničnom účte sporí, aby mohli oni alebo ich rodiny následne financie použiť na spotrebu a investície priamo v Albánsku. Výsledkom je, že napríklad v roku 2003 pochádzal každý piaty spotrebovaný dolár z remitencií (Mansoor, 2006, p. 65). Z makroekonomického hľadiska prispievajú remitencie k udržaniu nízkej hodnoty deficitu bežného účtu a zároveň posilňujú lokálnu menu lek (ALL) a stavebný priemysel v Albánsku (de Zwager, 2005, p. 46). Zároveň je zreteľný stabilizačný vplyv remitencií na infláciu, ktorá je častým problémom transformujúcich sa ekonomík a zároveň jedným z predpokladov úspešného prechodu k tržnej ekonomike. Remitencie vďaka svojmu rozsahu vplyvajú na infláciu prostredníctvom podpory rastu súkromného sektoru, priamo na zmenný kurz, ktorý bol počas komunizmu pevne a neadekvátne nastavený i celkovou ekonomickou aktivitou, ktorá zmierňuje kroky vlády definovateľné ako tzv. šoková terapia. Remitencie taktiež prispeli k jednoduchšej implementácii zníženia miezd a výhod sociálnej bezpečnosti, ktoré boli potrebné k zníženiu inflácie. Remitencie tak aj nepriamo pôsobia na výšku inflácie v Albánsku, ktorá v roku 1992 dosahovala závratných 237% a do roku 1995 klesla na šesť percent (Haderi, 1999, p. 128). Albánsko je skrátka jedinečným prípadom obrovskej migrácie a remitencií, ktoré sa v transformujúcej sa krajine zásadne zaslúžili o zníženie inflácie. Remitencie navyše znamenajú prínos zahraničnej meny, ktorá slúži ako rezerva tvrdej meny alebo na schopnosť bánk poskytovať finančné pôžičky. Ich vplyv preto spočíva v prínose ku stabilizácii ekonomiky počas prechodového obdobia a k posilneniu ekonomického rastu. Na základe vyššie zmieňovaných aspektov možno smelo súhlasiť so správou albánskej pobočky IOM, podľa ktorej sú v Albánsku remitencie nepochybne hlavným faktorom finančného prežitia krajiny (Agunias, 2006, de Zwager, 2005, Haderi, 1999, Korovilas, 2005, Mansoor, 2006).

Aj keď to tak asi nepôsobí, Albánsko ani zďaleka nečerpá celý potenciál remitencií doň prúdiacich. Remitencie síce do veľkej miery zamestnávajú finančné služby na Západnom Balkáne a svojím značným rozsahom ovplyvňujú finančné trhy, väčšina však prúdi mimo oficiálne cesty, na čo doplácajú banky. Potenciál pre kroky na zlepšenie a väčší profit sa ponúka pre banky i vládu. Banky by sa mohli inšpirovať mexickým modelom cezhraničných služieb, ako sú napríklad dvojštátne kreditné karty, cezhraničné úvery či vzájomné fondy. Realizácia takéhoto systému by nemala byť z praktického hľadiska príliš zložitá, keďže množstvo bánk na západnom Balkáne je dcérskymi spoločnosťami nemeckých²⁷ a talianskych bánk. Remitentom i príjemcom ich podpory by takéto opatrenie prinieslo zjednodušenie transferu i zníženie finančných nákladov. Spoločným úsilím bánk i albánskych autorít by malo byť aj zväčšenie podielu oficiálnych ciest na zasielanie remitencií, zlepšenie ekonomickej a finančnej stability a zvýšenie informovanosti či motivácie k ďalším možnostiam využitia remitencií, ako sú napríklad infraštruktúrne projekty. Aj týmito spôsobmi by mohli doceliť zlepšenie ďalšieho faktoru, a to znižovanie rozsahu šedej ekonomiky, ktorá aktuálne siaha až do výšky 50% HDP (CIA). Problémom je ale do veľkej miery paradoxne práve rozsah remitencií. Jedným z negatív remitencií uvedených v druhej kapitole je práve následná tendencia vlády prijímajúcej krajiny k spoliehaniu sa na pozitívny dopad remitencií. Takéto správanie ohrozuje konkurencieschopnosť či potrebnú diverzifikáciu výrobných odvetví a samotné remitencie sa tak stávajú rizikom pre prijímajúcu krajinu (CIA, de Zwager, 2005, Martin, 2002, Müller-Jentsch, 2007).

Takýto ukazovateľ síce nebol prekážkou vstupu Albánska do NATO 1. apríla 2009 (NATO's relations with Albania), ale nepochybne by mohol ohroziť ambície krajiny vstúpiť do Európskej únie²⁸. Členstvo v Európskej únii by pre Albánsko z pohľadu migrácie a remitencií znamenalo predovšetkým jednoduchší prístup na pracovné trhy

²⁷ Nemecko bolo destináciou mnohých albánskych emigrantov hneď po otvorení hraníc v roku 1990 a v nasledujúcom roku podpísali obe krajiny bilaterálnu dohodu, ktorá umožnila pravidelný legálny odchod 500 hosťujúcich pracovníkov ročne do Nemecka na dobu jeden a pol roka, čo však Albánci nedodrжали (de Zwager, 2005, pp. 10, 13)

²⁸ Albánsko uzavrelo s Európskou úniou v roku 2006 Stabilizačnú a asociačnú dohodu, ktorá vstúpila v platnosť 1. apríla 2009 po januárovej ratifikácii posledným členským štátom – Gréckom. Následne Albánsko podalo 28. apríla oficiálnu prihlášku do EÚ. Spoločenstvu potrvá pravdepodobne rok, kým sa vyjadrí. Prípadné následné predvstupové negociácie by trvali niekoľko rokov (EU – Albania relations, Vucheva, 2009a)

jednotlivých členských štátov, zlepšenie ekonomickej situácie a v prípade prijatia meny euro aj odstránenie strát spôsobených prepočtom remitencií z mien cieľových krajín na lek. Základnými prekážkami sú podľa Európskej komisie korupcia, organizovaný zločin, nedostatočná efektívnosť a nezávislosť štátnej správy, pašovanie drog či pranie špinavých peňazí. Prípadné rozširovanie Európskej únie by mohla odsunúť aj aktuálna ekonomická situácia spôsobená globálnou krízou (Albánsko, CIA, NATO's relations with Albania, Vucheva, 2009a).

Hlavným rizikom, ktoré pre Albánsko predstavuje v súvislosti s remitenciami súčasná hospodárska kríza spočíva v rozsahu závislosti ekonomiky na finančných prostriedkoch prúdiacich zo zahraničia, ktoré v krajine tvoria podstatnú časť HDP (Cardais, 2008b). Spomalenie ekonomického rastu v zdrojových krajinách remitencií, akými sú v prípade Albánska predovšetkým Grécko a Taliansko, sa prejaví na nižšej zamestnanosti migrantov a na menšej podpore rodín. Pokles remitencií sa prejaví nižšou spotrebou príjemcov, čo zasiahne celú albánsku ekonomiku. Odporúčaním pre Albánsko je podľa analytika Jona Levyho (Cardais, 2008b) zamerať sa na investície zo zahraničia, teda prispôbiť legislatívu a bojovať s korupciou, na čo upozorňuje aj Európska únia.

Je dôležité vnímať reálne udržateľný vplyv remitencií. IMF (de Zwager, 2005) varuje pred prehnanými očakávaniami a upozorňuje, že zasielaná finančná podpora zo strany migranta v zahraničí je krátkodobým riešením na zníženie chudoby a zvýšenie príjmov domácností, ktorá pomáha ekonomickému rastu a stavebnému boomeru. Remitencie však majú nulový vplyv na vytváranie nových pracovných miest, a tak vzniká istý začarovaný kruh migrácie a vysokej nezamestnanosti. Okrem toho nie sú remitencie mechanizmom schopným zabezpečiť udržateľný socio-ekonomický rozvoj či dlhodobý rast. Takéto varovanie je v prípade Albánska o to dôležitejšie, že z mikro aj makroekonomického hľadiska vyplýva značná závislosť albánskej ekonomiky na remitenciách. A rizík takejto závislosti je viac než dosť. Okrem už spomínaného možného dopadu globálnej krízy je treba zohľadniť aj predpoklad návratu mnohých migrantov v súvislosti s naplnením migračného cyklu, a tým pádom aj poklesu rozsahu remitencií v blízkej budúcnosti (de Zwager, 2005, Korovilas, 2005, Martin, 2002).

Zdá sa, že tak, ako zohral rozsah remitencií a závislosť na nich pozitívnu kľúčovú úlohu v doterajšom vývoji Albánska a jeho ekonomickej transformácii, môže rovnaká

závislosť na nich priviesť albánsku ekonomiku ku kolapsu. Ako ukázala táto podkapitola, remitencie majú schopnosť vo výraznej miere pozitívne ovplyvniť ekonomickú situáciu domácností i celých štátov, ale nemožno ich považovať za absolútne a konečné riešenie. Na udržanie situácie, ktorá nastane v súvislosti s pozitívnym vplyvom remitencií, sú potrebné stabilizačné ekonomické kroky vlády.

Špecifikom albánskeho prípadu či hlavnými faktormi, ktoré ovplyvnili taký rozsah a dopad remitencií, aké na Albánsko mali, bola na jednej strane obrovská migrácia a vôľa podporovať finančne rodiny doma a na druhej strane ekonomická situácia v súvislosti s decimujúcim komunistickým režimom i následkami prechodu k tržnej ekonomike. Rovnaké dva faktory taktiež objasňujú, prečo je možný pozitívny vplyv remitencií v Albánsku obmedzený a prečo sa neprejavil inými spôsobmi. Ekonomika bojujúca s výkyvmi v dôsledku transformácie či kríz na jednej strane a vysoká nezamestnanosť a chudoba na strane druhej neumožnili iné využitie remitencií či väčšiu efektívnosť zo strany domácností i bánk. Analýzy ďalších krajín poukážu na iný možný dopad remitencií ako následku odlišných charakteristík spoločnosti, ekonomiky i samotnej migrácie.

3.2 Bosna a Hercegovina

Krajiny Západného Balkánu majú vďaka geografickej a historickej blízkosti množstvo spoločných črt, ktoré rovnako alebo veľmi podobne ovplyvňujú remitenčné správanie ich migrantov a príjemcov takejto finančnej podpory zo zahraničia. Výnimkou nie je ani Albánsko ani Bosna a Hercegovina. A hoci bola BiH súčasťou bývalej Juhoslávie a územím s omnoho heterogénnejšou skladbou obyvateľstva ako Albánsko (na území dnešnej BiH žili a dodnes žijú tri národnostné a náboženské skupiny – bosnianski moslimovia, chorvátski katolíci a srbskí pravoslávni²⁹), v mnohých ďalších historických a spoločenských charakteristikách pripomína remitenčnú situáciu v Albánsku.

²⁹ Po skončení konfliktu došlo v roku 1995 v Paríži k podpisu Daytonskej mierovej dohody. Tri strany sporu – Bosna, Chorvátsko a Juhoslávia – sa v nej zaručujú k mierovému vytvoreniu a akceptovaniu štátu Bosna a Hercegovina, k dodržovaniu suverenity hraníc, k ochrane ľudských práv a k ďalším záväzkom vedúcim k ukončeniu konfliktu na Balkáne a k mierovému spolužitiu národov v oblasti. Zároveň sa rozdelilo územie krajiny na dve entity - bosniansko-chorvátsku federáciu BiH a Republiku srbskú s prevažnou väčšinou obyvateľstva hlásiacou sa k srbskej národnosti a na dištrikt Brčko (Dayton Peace Agreement, pozn. autorky)

Prvým spoločným znakom je obrovský rozsah migrácie a taktiež remitencií. Vychádza síce z iného historického pozadia, ale na značnom objeme finančnej podpory prúdiacej od migrantov rodinám do týchto dvoch krajín to nič nemení (Dimova, 2009). Na rozdiel od Hodžovho izolacionistického režimu, kde masová migrácia prepukla po zmene režimu, bola bývalá Juhoslávia pracovnej migrácii naklonená. Mnohých k odchodu do zahraničia motivovala nespokojnosť s ekonomickou situáciou či so samotným režimom. Na druhej strane ale mnohí migranti odišli za podpory samotného režimu, ktorý migráciu vnímal ako zdroj zahraničnej meny a nástroj na zmiernenie vysokej nezamestnanosti.

Medzi populárne destinácie patrili a stále patria SRN (dnešné Nemecko) a Rakúsko. Prvá z nich ponúkla v rámci svojho povojnového priemyselného rozvoja politiku *gastarbeiterov*, teda zahraničných pracovníkov na dobu určitú, ktorí okrem bývalej Juhoslávie prichádzali z Talianska či Turecka, a z ktorých mnohí v SRN zostali (Bhagwati, 1984, Encyclopaedia Britannica). Rakúsko je zas s BiH kultúrne a zvykovo späté cez spoločnú minulosť v rámci habsburskej monarchie. Okrem toho podpísali Juhoslávia a Rakúsko v roku 1966 pakt o prijímaní dočasnej pracovnej sily z Juhoslávie (Jandl, 2003a). Záujem bol obrovský a v roku 1973 tak žilo v Rakúsku 178 000 Juhoslovanov (Jandl, 2003a). Ďalší prichádzali neskôr v rámci zlučovania rodín, samostatne, prostredníctvom nelegálnej migrácie alebo ako žiadatelia o azyl (Jandl, 2003).

Rozsah remitencií prúdiacich do Juhoslávie sa v období 1972-1973 pohyboval na úrovni 2,1 mld. USD, čo znamenalo nárast o viac ako 50% (Dyker, 1990 p. 95). Rozsah migrácie z krajín bývalej Juhoslávie je dodnes výrazný a podľa štatistík OECD je oblasť druhým najväčším zdrojom migrácie z nečlenských do členských krajín OECD v rozsahu 2,2 milióna osôb, čím predstihujú Čínu a Indiu (Dimova, 2009, p. 3). Samotná BiH bola v období 1989-1994 zdrojom 650 000 migrantov, teda 14,7% svojej populácie (Dimova, 2009, p. 3)

Ďalším faktorom, ktorý zásadne ovplyvnil albánske i bosnianske migračné a remitenčné trendy je konflikt na etnickej báze, stimulovaný srbským nacionalizmom. V celej bývalej Juhoslávii sa prejavil začiatkom 90.-tych rokov (CIA). Mierové spolužitie troch národností sa v období 1992-1995 zmenilo na ozbrojený konflikt (CIA). Dôležitejší než politické pozadie či vojenské riešenie sporu je pre túto prácu vplyv na migráciu a zasielanie remitencií. Ako každá iná vojna viedla aj tá bosnianska k obrovskej emigrácii

v rozsahu 1,3 milióna ľudí (Eastmond, 2006, p. 145). Ekonomické následky vojny boli také rozsiahle, že ani taký masový exodus nezabránil následnej vysokej miere nezamestnanosti a iným dopadom na ekonomiku. A nepriaznivú situáciu nezvrátil ani ekonomický rast, ktorý nastal po ukončení konfliktu. Dôležitú úlohu však zohrali remitencie, ktoré prejavili svoju odolnosť voči bezpečnostným a politickým zmenám na území prijímajúcej krajiny. Už počas vojny a taktiež aj po nej ich zasielali diaspóry. Podarilo sa im touto cestou zabezpečiť materiálny aj sociálny pozitívny dopad na príjemcov prostredníctvom obnovy, výstavby a sociálnej rekonštrukcie (CIA, Eastmond, 2006, Van Hear, 2003).

Rozsiahle diaspóry sú pritom výsledkom značnej migrácie pracovných migrantov a politických emigrantov z bývalej Juhoslávie ešte počas vlády komunistického režimu. Ďalšou kategóriou, ktorá tvorí bosniansku diaspóru sú študenti, členovia zlučujúcich sa rodín a významnou zložkou sú utečenci. Výrazným prínosom sa stali remitencie, ktoré na územie bývalej Juhoslávie prúdili od 60.-tych rokov a domácnosti prijali viac súkromných transferov ako akákoľvek iná krajina v Stredozemí (Poprzenovic, 2007, p. 8). Vznikla tak tradícia, ktorá sa v súvislosti so zmenou režimu a v ešte väčšej miere počas vojny rozvinula na podporu celej spoločnosti zo strany združených krajanov v zahraničí, teda diaspóry (Poprzenovic, 2007, Van Hear, 2003)

Správanie bosnianskej diaspóry reflektuje úzke rodinné väzby na Balkáne a rovnako bosniansku tradíciu združovania sa (*druzenje*) medzi rodinou, susedmi a známymi, ktoré pozitívne ovplyvňujú migračné a remitenčné správanie a taktiež spoluprácu a vzájomnú podporu po všetkých stránkach. Združovanie bolo vojnou značne zdecimované, ale remitencie predstavujú cestu k obnove týchto vzťahov (Eastmond, 2006).

Veľký dôraz kladený na rodinu sa v BiH prejavil aj v motivácii utečencov³⁰ (napr. do Švédska³¹) remitovať a podporiť tak rodinu, ktorá ostala v krajine pôvodu, čo len potvrdzuje malú citlivosť remitencií na zásadné zmeny v krajine. Vo všeobecnosti sú totiž remitencie v BiH považované za bežnú podporu rodiny v krajine pôvodu, najmä v ťažkých obdobiach ako je okrem vojnového konfliktu choroba, chudoba, nezamestnanosť či smrť v rodine. Migrácia je aj viac ako dekádu po ukončení konfliktu vysoká, čím je zabezpečený

³⁰ Celkový počet utečencov v súvislosti s vojenským konfliktom v BiH sa odhaduje na 142 000 (Mansoor, 2006, p. 38)

³¹ Švédsko udelilo azyl asi 50 000 bosnianskym utečencom, väčšine pôvodom z Republiky srbskej (Eastmond, 2006, p. 145)

stály prílív remitencií do BiH. V roku 2003 bola migrácia v celosvetovom meradle druhá najvyššia v pomere k počtu obyvateľov na úrovni vyše 350 migrantov na tisíc obyvateľov (Mansoor, 2006, p.25). O dva roky neskôr sa migrácia držala na vysokej úrovni 37,7% populácie (Ratha, 2006), z čoho plynie aj značný rozsah remitencií, keďže vďaka úzkym rodinným väzbám majú migranti z BiH tendenciu podporovať rodinu doma. Remitencie preto zasiela až 63% migrantov a ostatní tak nečinia predovšetkým kvôli príliš krátkej dĺžke pobytu v zahraničí (Mansoor, 2006, p. 59). Dôležitým faktorom je aj minimum vysokokvalifikovaných migrantov z BiH. Na základe charakteristík remitenčného správania v súvislosti s výškou kvalifikácie uvedených v druhej kapitole možno preto konštatovať u migrantov z BiH rozsiahly trend zasielať remitencie v čo najvyššej možnej miere a podporovať tak rodinu doma (Dimova, 2009, Mansoor, 2006, Ratha, 2006).

Nezanedbateľným faktorom vysokej migrácie a remitovania je rovnako ako v Albánsku vysoký podiel vidieckeho obyvateľstva - 54,5%, ktoré je charakteristické nižšími príjmami a menšími možnosťami na zlepšenie vlastnej ekonomickej situácie a u ktorého majú prijímané remitencie zásadnejší dopad na zlepšenie životných podmienok (Country plan 2007 Bosnia and Herzegovina, p. 1). I keď aj v Bosne a Hercegovine sa potvrdzuje celosvetový trend menšieho prúdenia remitencií do vidieckych ako do mestských oblastí. Ďalším negatívnym faktorom v BiH je vysoká nezamestnanosť mladých ľudí vo veku 15-24 rokov, ktorá dosahuje 63,3% (Country plan 2007 Bosnia and Herzegovina, p. 1) a ktorá motivuje k migrácii u tejto skupiny slobodných a zdravých pracovníkov viac ako u iných (Dimova, 2009, p. 7). Ako je uvedené v druhej kapitole, k tak radikálnemu rozhodnutiu, akým migrácia nepochybne je, sú omnoho náchylnejší mladší. Nezamestnanosť tejto vekovej skupiny preto jednoznačne patrí k faktorom vysokej migrácie z Bosny a Hercegoviny.

Remitencie od migrantov v zahraničí prúdia do BiH pravidelne a vo vysokých dávkach, keďže až 50% remitentov finančne podporuje rodinu v pravidelných mesačných intervaloch (Quillin, 2007, p. 13). Ďalších 30% remitentov zasiela podporu raz za dva mesiace, čo opäť poukazuje na veľkú väzbu na rodiny v BiH a snahu o čo najväčšiu podporu (Quillin, 2007, p. 15). Čo sa týka rozsahu, v priemere remitenti posielajú 30% zárobku, pričom vyše štvrtiny posielajú minimálne polovicu príjmov (Quillin, 2007, p. 14). BiH preto figuruje v prvej dvadsiatke najväčších príjemcov remitencií medzi

nízkopříjmovými a stredne príjmovými štátmi (Zika, 2007, p. 100). Bosna a Hercegovina je vďaka rozsahu prúdiacich remitencií i ostatným vyššie zmieneným faktorom nepochybné zaujímavým študijným materiálom pri skúmaní vplyvu remitencií na prijímajúce domácnosti i na celú transformujúcu sa ekonomiku a vojnovým konfliktom poškodenú spoločnosť a krajinu (Quillin, 2007, Zika, 2007).

Z pohľadu celkového objemu je rozsah remitencií podobne ako v Albánsku porovnateľný s celkovým objemom vývozu krajiny (Agunias, 2006, p. 31, Ghosh, 2006, p. 54, Mansoor, 2006, pp. 7-8). Pre rok 2004 bol rozsah remitencií väčší ako všetok vývoz tovaru a predstavoval 22,5% HDP (Global Economic Prospects, 2006, p. 88). Dôležité je, že rozsiahle remitencie do istej miery slúžia ako kompenzácia deficitu zahraničného obchodu (Chelsky, 2006, p. 3). Remitencie sú v BiH neporovnateľne vyššie ako ostatné zahraničné zdroje. V roku 2006 dosiahli 17% HDP v celkovej hodnote 1,94 miliardy USD (Ratha, 2006), čo predstavovalo 156% vývozu výrobkov, 354% celkového rozsahu prijatej ODA a 646% všetkých FDI (Remittances Profile: Bosnia and Herzegovina, 2007). Veľký rozsah remitencií v pomere k HDP je badateľný aj v celosvetovom porovnaní. Za obdobie 2000-2004 činil podiel na HDP 28,02% a v pomere na osobu sa BiH pre dané obdobie umiestnila na štvrtej pozícii na svete so sumou 421 USD na príjemcu (Zika, 2007, pp. 109, 112). V rámci Východnej Európy patrí BiH s podielom na HDP vo výške 19,7% druhá pozícia hneď za Moldavskom (Dimova, 2009, p. 3). IMF pritom vydal štúdiu (Chelsky, 2006), v ktorej sa snažil reálne odhadnúť rozsah remitencií prúdiacich do BiH, keďže tie bosnianske nezohľadňujú mnoho faktorov ako napríklad výbery cez bankomaty alebo volia nevhodnú metodológiu. IMF má podozrenie, že bosnianske oficiálne štatistiky podceňujú rozsah remitencií prúdiacich do krajiny. Je to pritom bežná prax. Aj Korovilas v prípade Albánska odhadol dvoj až trojnásobne väčší rozsah remitencií (Chelsky, 2006, p. 7). Záver štúdie IMF uvádza, že reálne remitencie prúdiace do BiH sú väčšie zhruba o štyri percentá HDP (Chelsky, 2006, p. 8). K ešte zaujímavejším číslam dospela bosnianska diaspora, podľa ktorej činí celkový rozsah remitencií prúdiacich do BiH sedem miliárd KM³², čiže 3,5 mld. eur a aj keby bol tento odhad pravdivý len z polovice, znamenalo by to zväčšenie pomeru voči HDP o sedem percent (Chelsky, 2006, p. 6)

³² Bosnianskou menou je konvertibilná marka (ďalej len KM), ktorej kurz je pevne nastavený voči euru v pomere 1KM=0,51129 eura alebo jedno euro sa rovná 1,95583 KM (Mouret, 2001)

Taký veľký rozsah by mohol byť investičným impulzom pre banky a celkovú ekonomiku, ale problémom je veľký podiel neoficiálnych remitencií, keďže až 45% migrantov z BiH zasiela remitencie prostredníctvom známych, ktorí cestujú domov, tak ako tomu je medzi albánskymi remitentmi (Mansoor, 2006, pp. 7-8). Jedným z dôvodov je, že iba štvrtina bosnianskych domácností má založený účet v banke (Chelsky, 2006, p. 5). Ďalším faktorom sú vysoké poplatky (Ghosh, 2006, p. 38), ktoré sa napríklad v Nemecku aktuálne pohybujú od 12,6 USD (6,3% zasielanej sumy) v prípade poštovej banky (*Postbank*) až po 55,56 USD (27,78% rozsahu remitencií) u mníchovskej sporiteľne *Stadtsparkasse Munchen* (Remitting from Germany to Bosnia and Herzegovina). Nemožno sa preto čudovať, že toľko bosnianskych remitentov preferuje osobný transport finančnej podpory rodine. Takéto správanie potvrdzuje aj prieskum Svetovej banky v krajinách ECA (Quillin, 2007), podľa ktorého je hlavným kritériom pri výbere metódy transferu pre 35% respondentov výhodnosť, rovnaký počet respondentov volí najspoľahlivejšie metódy a pre niečo vyššie 20% migrantov sú prioritou nízke náklady (Quillin, 2007, pp. 16-17).

Už samotný rozsah remitencií je zárukou istého pozitívneho vplyvu remitencií, najmä v prípade vojnou zdecimovanej krajiny. I keď analýzy ekonomických ukazovateľov nepriznávajú remitenciám v BiH až taký značný makroekonomický vplyv ako tomu bolo v prípade Albánska, dávajú remitenciám zásluhu na stabilizácii bosnianskej meny. Oveľa zásadnejší je v prípade remitencií prúdiacich do BiH ich význam pre prijímajúce domácnosti a na pre zlepšenie ich životných podmienok. Veľký podiel remitencií na príjmoch domácností znamená, že pre štvrtinu príjemcov patria tieto prostriedky medzi tri základné zložky príjmu domácnosti (Eastmond, 2006, p. 154). Pravidelná podpora prostredníctvom remitencií je dôležitá pre ľudí na dôchodku, ktorí dostávajú minimálnu či žiadnu podporu od štátu a taktiež pre nezamestnaných a chorých členov rodiny. Investovanie remitencií do ľudského kapitálu znamená v BiH vznik tzv. *brain gain*, teda opaku obávaného úniku mozgu a pozitívny vplyv migrácie a remitencií v podobe prínosu schopností a kvalifikácie alebo financií na zvýšenie vzdelania. Zásadný a špecifický vplyv remitencií v BiH spočíva v možnosti využiť takto získané finančné prostriedky na podporu výstavby ale nákupu novej nehnuteľnosti, keďže v súvislosti s etnickým nastavením štátu podľa Daytonskej dohody sa mnoho rodín rozhodlo presťahovať tak povediac medzi

svojich, teda do časti krajiny s vysokou koncentráciou konkrétnej národnostnej a náboženskej skupiny. Bez remitencií by neboli tieto rodiny schopné vysoké náklady súvisiace so zmenou bydliska pokryť a etnické napätie by pokračovalo vo vyššej miere. Remitencie možno preto v Bosne a Hercegovine jednoznačne považovať za pozitívny fenomén v súvislosti so zmiernovaním napätia a riešením zložitej situácie, ktorá nastala v spoločnosti po skončení ozbrojeného konfliktu (Dimova, 2009, Eastmond, 2006, Mansoor, 2006).

Je otázne, ako sa situácia vyvinie. Analýza nemeckého inštitútu pre štúdium práce – IZA (Dimova, 2009) upozorňuje na riziko tzv. *chain migration*, teda istej reťazovej reakcie. Na základe výsledkov prieskumu tri tisíc domácností v oboch častiach federácie počas obdobia 2002-2004 totiž dospeli autori k záveru, že v Bosne a Hercegovine existuje spojenie medzi prijímaním remitencií a vôľou migrovať (Dimova, 2009, pp. 4, 7). Remitencie teda možno vnímať ako istú formu sponzorstva budúcej migrácie, keďže 37,6% respondentov a príjemcov remitencií oproti 29,5% chce emigrovať (Dimova, 2009, p. 7). Ešte väčšia vôľa k odchodu je u vidieckeho obyvateľstva a to o temer 15% (Dimova, 2009, p. 18). Vysvetlenie je jednoduché. Ako je uvedené niekoľko krát v tejto práci, migrácia je finančne náročný proces, a preto práve remitencie mnohí príjemcovia vnímajú ako počiatočný kapitál na pokrytie nákladov spojených s migráciou (Dimova, 2009).

Rovnako ako v prípade Albánska sú v rámci diskusie o budúcnosti remitencií v Bosne a Hercegovine v hre zásadné medzinárodné faktory ako aktuálna kríza a možné členstvo BiH v Európskej únii. V dôsledku globálnej krízy možno očakávať zhoršenie hlavných ekonomických indikátorov. A v súvislosti s remitenciami je pravdepodobný rovnaký scenár ako v Albánsku, a to dopad recesie v zdrojových krajinách remitencií na rozsah pomoci prúdiacej do Bosny a Hercegoviny a taktiež pokles spotreby, ktorú financujú remitencie a ktorá je v mnohých krajinách ECA kľúčovým pilierom (Cardais, 2008b, CIA).

V rámci spolupráce s Európskou úniou má BiH ambície na členstvo. V roku 2008 s EÚ podpísala Asociačnú a stabilizačnú dohodu a finančnú dohodu ohľadom predvstupovej pomoci a oficiálne je vnímaná ako potenciálny kandidát na vstup (Bosnia and Herzegovina – Relations with the EU). Bosniacky minister zahraničných vecí Sven Alkalaj 23. apríla 2009 pred novinármi vyhlásil, že v mene bosnianskej vlády dúfa, že Bosna a Hercegovina na jeseň tohto roku (2009) podá prihlášku a členom EÚ by sa mohla

stať v roku 2015 (Vuceva, 2009b). Členstvo by pre BiH znamenalo podobné výhody ako v prípade Albánska či postkomunistických krajín, ktoré vstúpili v rokoch 2004 a 2007. Pre krajinu je veľmi dôležitá liberalizácia vízovej povinnosti, aby sa podporila migrácia mladých, a tým sa zabránilo rozmachu nacionalizmu medzi mladou generáciou.

Migrácia mladých pracovníkov do zahraničia má pre Bosnu a Hercegovinu okrem bezpečnostných aj ekonomický a sociálny význam v podobe remitencií zasielaných rodinám. Tie majú vďaka svojmu rozsahu zásadný vplyv na prijímajúce domácnosti a na znižovanie chudoby v nich. Remitencie pre ne znamenajú ďalší príjem, ktorý pomáha predovšetkým v ťažkých časoch nezamestnanosti, choroby či ozbrojeného konfliktu. Ďalším výrazným pozitívnym znakom remitencií v BiH je nezanedbateľná podpora zo strany utečencov, ktorí stále udržujú úzke väzby s rodinami v krajine pôvodu. Ešte markantnejší je vplyv remitencií zo strany rozsiahlej diaspóry, ktorá prispela k obnove vojnou zdecimovanej Bosny a Hercegoviny a k celkovej ekonomickej a sociálnej stabilizácii v krajine. Práve v súvislosti s obnovou po konflikte je vplyv remitencií v BiH najvýraznejší. Finančné prostriedky zasielané bosnianskym domácnostiam rodinnými príslušníkmi zo zahraničia čiastočne vyvažujú nezamestnanosť, obmedzené možnosti či nutnosť zmeny bydliska. V neposlednom rade prispievajú remitencie k fenoménu *brain gain*, ktorý je v druhej kapitole uvedený medzi prvými pozitívnymi následkami prílivu remitencií.

Zároveň možno potvrdiť aj makroekonomický dopad remitencií na BiH, keďže súkromné toky svojim rozsahom kompenzujú deficit zahraničného obchodu a prispievajú k stabilizácii meny. Podobne ako v Albánsku ani v BiH nie je úplne využitý potenciál remitencií ako zdroja investičného kapitálu pre banky, v prípade, že by transfer časti zárobku migrantov prebiehal vo väčšej miere touto cestou. Kľúčovým problémom sú zmienené vysoké poplatky, ktoré remitentov pred takýmto spôsobom zasielania finančnej podpory preferujú osobné predanie. V BiH sú prípadné kroky inštitúcií v prospech remitentov a príjemcov ich podpory skomplikované zložitou situáciou právomocí a rozhodovacích procesov na rôznych úrovniach.

Možno teda konštatovať, že v otázke vplyvu remitencií na transformačný proces nie je bosnianský prípad až taký výrazný ako v Albánsku. Remitencie však zohrali podstatne väčšiu rolu v súvislosti s povojnovou obnovou spoločnosti a krajiny. Aj zo štúdie druhej

krajiny možno teda vyvodit' závery o výraznom vplyve remitencií na mikro úrovni, najmä ak ich rozsah reflektuje rozsiahlu migráciu a vysokú tendenciu podporovať rodinu v krajine pôvodu. Zvýšenie príjmov je pre rodiny jednoznačným pozitívom, predovšetkým v zložitých obdobiach ako je ekonomická transformácia krajiny, ozbrojený konflikt či nezamestnanosť. To podporuje *bottom-up* prístup a špecifickosť remitencií v podobe zacielenia priamo na domácnosti a voľba rozsahu podpory priamo členom rodiny v zahraničí. Keďže remitencie sú súkromnými transfermi, nie je takýto dopad remitencií prekvapením. Zaujímavým zistením je naopak význam diaspóry, ktorej podpora vo forme kolektívnych remitencií má omnoho širšie zacielenie a ktorá sa s rozsiahlou migráciou stáva stále perspektívnejšou možnosťou rozvoja.

3.3 Moldavsko

Posledným štátom zaradeným do komparácie v rámci štúdia vplyvu remitencií na Východnú Európu je Moldavsko. Jeho špecifikum oproti vyššie uvedeným krajinám Západného Balkánu spočíva v historickej previazanosti so ZSSR a dnes s Ruskom. Po skončení Prvej svetovej vojny síce krajina vyhlásila nezávislosť, ale v roku 1940 bola paktom Ribbentrop-Molotov³³ anektovaná zo strany ZSSR a až do pádu komunizmu vo východnom bloku prebiehala na území tejto bývalej sovietskej republiky rýchlá sovielizácia a rusifikácia (Moldavsko). Následky sú viditeľné dodnes. Moldavsko je stagnujúcim, či podľa niektorých autorov (Cardais, 2008a) priam až *failed state*³⁴ a jedným z najchudobnejších štátov Európy s 30% obyvateľstva žijúcimi pod hranicou chudoby a s jednoznačne najslabšou ekonomikou v Európe (Cardais, 2008a). Moldavská ekonomika je závislá na domácom poľnohospodárstve a na dovoze energie a nerastov z Ruska. Vplyv ruskej moci sa prejavil napríklad v súvislosti s ruskou finančnou krízou v období 1998-1999 či zákazom dovozu moldavského vína do Ruska. Embargo sa negatívne prejavilo na ekonomike, pre ktorú je vinárstvo zásadným výrobným a vývozným artiklom s 25%

³³ Pakt o neútočení, ktorý pred vypuknutím Druhej svetovej vojny uzavrelo 23. augusta 1939 nacistické Nemecko so ZSSR. Tajný dodatok definoval sféry vplyvu oboch mocností (Molotov Ribbentrop Treaty)

³⁴ V českej terminológii *zhroucený stát*, teda krajina s vládou bez plnej kontroly nad územím a bez schopnosti zabezpečiť verejné služby a s nefunkčnými politickými a sociálnymi štruktúrami (Abeceda rozvoje)

podielom na HDP a 80% vývozu smerujúcimi do Ruska (Cardais, 2008a, PID 2, 2009, p. 1).

Pri takýchto *push* faktoroch nie je preto prekvapením, že značná časť populácie sa rozhoduje pre migráciu. V zahraničí pracuje tretina obyvateľov v produktívnom veku (Cuc, 2005, p. vii) a aktuálne každý tretí Moldavčan chce emigrovať (Marandici, p. 1). Vo väčšine prípadov paradoxne miera práve do Ruska. 95% moldavských migrantov pracuje v stredne príjmových štátoch Spoločenstva nezávislých štátov (ďalej SNŠ), najmä v Rusku, 4,6% smeruje do nízko príjmových krajín SNŠ a zvyšné necelé percento mieri do Západnej Európy (Quillin, 2007, p. 7). Dôvodom a *pull* faktormi sú v prípade krajín SNŠ geografická blízkosť, neexistencia jazykovej bariéry vďaka predošlej rusifikácii regiónu, bezvízový styk a znalosť prostredia, ktoré patria k zásadným faktorom pri výbere destinácie.

Veľký rozsah migrácie a prúdiacich remitencií ako riešenie vysokej nezamestnanosti, a s tým súvisiaceho tlaku na pracovný trh (Policy Coherence for Development, 2007, p. 61), patria k spoločným znakom všetkých troch krajín. Rovnako ako problém spočívajúci v nevytváraní nových pracovných miest, ktoré by malo nastať po odchode značného počtu pracovníkov do zahraničia. Za obdobie 1989-2003 poklesla populácia v súvislosti s emigráciou o päť percent (Mansoor, 2006, p. 33). Najmasovejšia migrácia sa odohrala v období 1994-1996 (Policy Coherence for Development, 2007, p. 41). V priemere sa rozsah migrácie pohybuje na pomerne vysokej úrovni medzi 10-18% populácie (Mansoor, 2006, p. 25, Policy Coherence for Development, 2007, p. 41, Ratha, 2006). K charakteristikám moldavskej migrácie patrí vysoký podiel migrantov z vidieckych oblastí, čo reflektuje fakt, že nadpolovičná časť populácie žije na vidieku a sem taktiež mieri väčšina remitencií (Marandici, p. 2). Geografické členenie moldavskej migrácie sa do veľkej miery odráža aj v úrovni vzdelania. Zatiaľ čo nízko kvalifikovaní migranti z vidieka smerujú na krátkodobé sezónne práce do krajín SNŠ, pracovníci s vyššou kvalifikáciou a v prevažnej miere ženy z miest miera na juh na Cyprus, do Grécka, Rumunska alebo Talianska. Poslednou dôležitou črtou je vysoký podiel nelegálneho prechodu hraníc Európskej únie. Moldavsko sa umiestňuje na čele rebríčka krajín SVE s hodnotou asi 13 000 prechodov ročne (Jandl, 2007, p. 301). Rozšírenie Európskej únie v rokoch 2004 a 2007 znamenalo pre Moldavsko zavedenie schengenských víz pre vstup do blízkych krajín v regióne a v prípade Rumunska aj priamo na moldavskej hranici, a teda značné

skomplikovanie a zdrazenie migrácie v rámci bývalého východného bloku, hlavne cez východnú hranicu Európskej únie (Marandici, Policy Coherence for Development, 2007, Second EU survey on workers' remittances, 2006).

Remitenčné koridory reflektujú dlhodobé i aktuálne migračné trendy. K najväčším koridorom dlhodobo patria tie z územia stredne príjmových štátov dnešného SNŠ, predovšetkým z Ruska - 26% všetkých moldavských remitencií (Quillin, 2007, p. 9). Po prevrate došlo k diverzifikácii migrácie i prúdenia remitencií z EÚ (32%), najmä z Írska, Portugalska a Rumunska či z oboch severoamerických štátov (31%) (Quillin, 2007, p. 9). Podľa správy Eurostatu z roku 2004 (Jiménez-Martín, 2007) sa Moldavsko umiestnilo rozsahom prijímaných remitencií z EÚ na druhej pozícii spomedzi európskych krajín (Jiménez-Martín, 2007, p. 43). Práve remitencie z členských krajín EÚ najvýraznejšie prispievajú k znižovaniu chudoby moldavských domácností. So vstupom Rumunska, ktoré je Moldavcom geograficky i historicky blízke a predstavuje akúsi bránu do Európskej únie, možno predpokladať zvýšenie podielu remitencií prúdiacich do Moldavska na celkovom rozsahu remitencií zasielaných z členských štátov EÚ (Quillin, 2007, Jiménez-Martín, 2007, Mansoor, 2006, Second EU survey on workers' remittances, 2006).

Značný rozsah remitencií v spojení s minimálnou migráciou do EÚ je pritom v ostrom kontraste so situáciou v Rusku a ostatných štátoch SNŠ, ktoré sú destináciou pre väčšinu moldavskej migrácie a pritom z nich prúdi len štvrtina remitencií. Dôvodom je kvalifikácia migrantov. Najviac remitujú stredoškolsky vzdelaní migranti. Krátkodobí a menej kvalifikovaní migranti zarábajú síce menej, a teda aj zasielajú menšie čiastky, ale v pomere k ich príjmom sú to značné množstvá – 70% všetkých moldavských remitencií (Hagen-Zanker, 2007, p. 4). U vysokokvalifikovaných migrantov v štátoch Západnej Európy je situácia opačná. Ich vyššie mzdy umožňujú zasielať väčšie remitencie, ale ich altruizmus je oveľa menší než v prípade migrantov do krajín SNŠ a taktiež málokto z nich plánuje skorý návrat. Aj preto sú najvyššie remitencie zasielané počas prvého roku pobytu v zahraničí. Do budúca možno preto aj z dôvodu domácej nestability³⁵, globálnej krízy či rozširovania Európskej únie očakávať zmeny v migračnom správaní Moldavcov. Až 60%

³⁵ Podľa oficiálnych výsledkov sa víťazom parlamentných volieb z 5. apríla 2009 stala s temer 50% hlasov moldavská komunistická strana. Zverejnenie výsledkov spustilo vlnu protestov. Opozícia obvinila z falšovania sčítania hlasov s využitím mien Moldavcov žijúcich a pracujúcich v zahraničí za účelom zvolenia nasledovníka aktuálneho prezidenta Vladimíra Voronina – prvého komunistu zvoleného v bývalom východnom bloku za hlavu štátu (Popeski, 2009)

migrantov z tejto krajiny totiž využíva diaspóru a jej siete na zabezpečenie pracovného miesta už pred vycestovaním (Policy Coherence for Development, 2007, p. 94). Nárast moldavských diaspór, a tým aj možností pre získanie práce v oblastiach produkujúcich nepomerne vyššie remitencie, je teda výzvou, ktorej naplnenie môže ešte ovplyvniť rozsah a využitie remitencií prúdiacich do moldavských domácností (Hagen-Zanker, 2007, *Remittances in the Republic of Moldova*, 2007).

Čo sa týka celkového rozsahu remitencií, aj v prípade Moldavska je problémom relevantnosť dát. Krajina vo vlastných štatistikách platobnej bilancie uvádza aj remitencie prúdiace cez neformálne kanále, ktoré však nemožno nikdy určiť presne a ktoré predstavujú 47% všetkých remitencií prijímaných moldavskými domácnosťami (Global Economic Prospects, 2006, p. 91). Dôležitým krokom k zvýšeniu zasielania remitencií formálnou cestou i k získaniu presnejších dát bola nepochybne dohoda siedmych komerčných bánk o vytvorení špeciálneho medzi-bankového i vnútorného mechanizmu na zasielanie remitencií aj bez potreby založiť si bankový účet (Quillin, 2007).

Každopádne sa moldavské aj svetové štatistiky zhodujú na obrovskom rozsahu podpory prúdiacej od migrantov rodinám v krajine pôvodu (viď Príloha 8). Zatiaľ čo v roku 1996 činil rozsah remitencií v pomere k HDP šesť percent a o dva roky osem percent (Cuc, 2005, p. 2), pre obdobie 2000-2004 dosiahli nárast zo 179 miliónov USD na 705 miliónov USD a tým pádom päťtinu HDP - 20, 27% (Ratha, 2006, Zika, 2007, pp. 110, 112). Podľa najnovších štatistík je Moldavsko druhým najväčším príjemcom na svete v pomere k HDP a to podielom 38,3% HDP³⁶ (Ratha, 2008, p. 3). Obrovský je aj pomer k oficiálnym finančným tokom, keďže podľa údajov z roku 2005 predstavoval rozsah remitencií 463% FDI a 480% rozsahu ODA pre daný rok (*Remittances Profile: Moldova*, 2007). Jedná sa o vysoké sumy, ktoré reflektujú malú rozlohu krajiny v spojení so značnou chudobou a výraznou migráciou s disciplinovaným remitenčným správaním (Mansoor, 2006). Remitencie tak majú v Moldavsku väčší a zásadnejší dopad na znižovanie chudoby než FDI, keďže asi 41,6% domácnosti má v zahraničí aspoň jedného migranta, z ktorých väčšina sú disciplinovanými remitentmi (Marandici, p. 2).

³⁶ Na prvej priečke v rebríčku príjemcov remitencií spomedzi rozvojových krajín sa pre rok 2008 umiestnil Tadžikistan s rozsahom remitencií 45,5% HDP (Ratha, 2008, p. 3)

Využitie remitencií prijímajúcimi domácnosťami vykazuje podobné trendy ako v prípade Albánska a Bosny a Hercegoviny. Podielom remitencií na výdavkoch na domácnosť v rozsahu necelých 30% sa Moldavsko nachádza na prvej priečke v rámci SVE a ECA (viď Príloha 6) (Mansoor, 2006, p. 65). Ďalším účelom remitencií je investovanie do bývania a výstavby, predovšetkým na lokálnej úrovni, a tak s minimálnym efektom pre celú spoločnosť. Nasleduje splácanie dlhov, a to konkrétne u štvrtiny moldavských domácností (Policy Coherence for Development, 2007, p. 84). Jedným z hlavných dôvodov zadlženia v Moldavsku je pritom práve finančne náročná migrácia a následne prijímané remitencie sú často použité na financovanie migrácie ďalšieho člena domácnosti, čím vzniká podobne ako v Bosne a Hercegovine *chain migration*. V prípade tak chudobnej a na remitenciách kvôli podielu na HDP najzávislejšej ekonomiky na svete nemožno očakávať žiadne štrukturálne kroky, ktoré by situáciu v krátkej dobe radikálne zmenili (Cardais, 2008a, Hagen-Zanker, 2007).

Vplyv vysokého prílivu remitencií sa prejavuje vo väčšej spotrebe i na zvýšení plátov. Využitie remitencií na spotrebu je v krajinách ECA značné a funguje ako báza, na ktorej mnohé z týchto ekonomík stoja. Remitencie tak svojim rozsahom pomohli znížiť chudobu domácností z 73% v roku 1999 na 26% domácností žijúcich pod hranicou chudoby v roku 2004 (Hagen-Zanker, 2007, p. 4). Napomáha tomu aj opačný trend ako v Albánsku, a to že väčšina remitencií prúdi práve do najchudobnejších domácností. Zároveň zohrávajú rovnako ako krajinách Západného Balkánu dôležitú úlohu úzke rodinné väzby, ktoré motivujú k altruistickému správaniu, a teda aj k vyšším remitenciám. Okrem toho má väčšina moldavských remitentov doma rodinu, čo taktiež motivuje k značnému altruizmu a k zasielaniu čo najvyšších možných čiastok (Cuc, 2005, Hagen-Zanker, 2007).

Z makroekonomického hľadiska je dôležité vnímať situácia transformujúcej sa ekonomiky, v ktorej prebiehali drastické štrukturálne zmeny a nárast nezamestnanosti. Remitencie tu znamenali v období 1999-2001 zásadný ekonomický prínos v podobe zvýšenia ekonomického rastu, zvýšenia spotreby domácností či financovania deficitu zahraničného obchodu, i keď tým prispeli k slabému exportu (Ghosh, 2006, p. 59). Ekonomické zotavenie po už zmienenej ruskej finančnej kríze, ktorá v roku 1998 zasiahla celý región a výrazne aj moldavskú ekonomiku, tak aj vďaka remitenciám viedlo k ekonomickej stabilite a ak vytrhnutiu 40% obyvateľstva z chudoby (PID 2, 2009, p. 1).

Ekonomická kríza tak podobne ako v Albánsku motivovala k väčšej finančnej podpore rodín migrantmi v zahraničí. Remitencie tak zároveň podobne ako v Albánsku zohrali v transformačnom procese stabilizačnú rolu. Dôvodmi je predovšetkým ich vysoký podiel na HDP (Cuc, 2005, Hagen-Zanker, 2007).

Na druhej strane moldavský Inštitút pre rozvoj a sociálne iniciatívy IDSI Viitorul (Marandici) tvrdí, že napriek obrovskému rozsahu remitencií nemožno hovoriť o pozitívnom efekte na rozvoj kvôli obrovským nákladom. Argument vychádza z umiestnenia krajiny v rámci indexu ľudského rozvoja (ďalej HDI)³⁷, kde dokonca došlo ku zhoršeniu hodnoty Moldavska z 0,740 v roku 1990 na aktuálnych 0,708 (Marandici, p. 1). Remitencie taktiež zvyšujú inflačný tlak. Finančná podpora zo zahraničia je v moldavských domácnostiach využívaná predovšetkým pre vlastnú potrebu. Aj kvôli komunistickej minulosti a spoločnému vlastníctvu z donútenia nie sú ľudia príliš ochotní financovať spoločné komunitné rozvojové projekty. Problémom je aj postoj čelných predstaviteľov štátu, ktorí síce nemôžu ovplyvniť *pull* faktory v zahraničí, ale komunistické vedenie krajiny nanešťastie minimálne pracuje na zmenšení *push* faktorov, napríklad prostredníctvom zväčšenia flexibility pracovného trhu či sprehľadnenia privatizačného procesu. Moldavsko dlhodobo zápasí s rozsiahlou korupciou a kriminalitou. Tieto negatíva sa prejavujú aj v súvislosti s remitenciami, ktoré často konfiškujú mafia (Cardais, 2008a, Cuc, 2005, Marandici).

Medzinárodné spoločenstvo vyvíja iniciatívy na pomoc Moldavsku. NATO pomáha pri naplňaní demokratických a inštitucionálnych reforiem, ale prehĺbenie vzťahov závisí predovšetkým od vnútro politickej situácie a demokratizácie v Moldavsku, ktoré sú kvôli vzťahom s Ruskom, nepokojom v súvislosti s voľbami i s celkovou ekonomickou situáciou tzv. behom na dlhú trať. Európska únia predstavuje pre Moldavsko šancu na prilákanie potrebných zahraničných investorov. Aj vďaka spolupráci v rámci Európskej susedskej politiky či podpisom Akčného plánu v roku 2005 (Cuc, 2005, p. vii) kľúčovým problémom

³⁷ OSN (ja ej rozvojový program – UNDP) každoročne vydáva zoznam členských krajín podľa rozsahu ich ľudského rozvoja – *Human development index*. Štáty sú rozdelené do troch kategórií: s vysokou hodnotou ľudského rozvoja (hodnota od 0,800 vyššie), so stredne veľkým ľudským rozvojom (0,500-0,799) a poslednou skupinou sú štáty s nízkou úrovňou ľudského rozvoja (pod 0,500). Podľa rebríčka z roku 2008 sa Albánsko umiestnilo na 69. pozíciu s hodnotou 0,807 pre rok 2006 a Bosna a Hercegovina na 75. mieste (0,802). Oba štáty sú teda v najvyššej kategórii. Moldavsko sa nachádza v strednej kategórii a celkovo na 113. priečke zo 179 monitorovaných krajín s hodnotou 0,719 pre rok 2006 ako európska krajina s najnižším umiestnením (Human development indices, 2008)

zostáva temer nulová flexibilita autoritatívneho režimu. Aj preto je otázka prípadného členstva Moldavska v oboch organizáciách zatiaľ nereálna a remitencie tak predstavujú kľúčový aspekt možného rozvoja (Cardais, 2008a, Moldova, NATO's relations with the Republic of Moldova).

Otázny je aj vývoj krajiny a do nej prúdiacich remitencií v súvislosti s aktuálnou globálnou hospodárskou krízou. Doteraz nepochybne pozitívny vplyv veľkého rozsahu remitencií v pomere k HDP môže mať v súvislosti s krízou úplne opačný dôsledok. Podľa predpovedí popredného ekonomického odborníka Svetovej banky na remitencie Dilipa Rathu (2008), možno očakávať pokles rozsahu remitencií v období 2009-2010 a následný výrazný dopad na malé a chudobné krajiny s vysokým podielom remitencií na HDP, medzi ktoré nepochybne patrí aj Moldavsko (Ratha, 2008, pp. 10-11). Jeho ekonomika je v čase krízy zraniteľná a hoci sa na ňu mala doteraz vďaka malej otvorenosti medzinárodným finančným systémom kríza minimálny efekt, spomalenie ekonomík EÚ a Ruska, či recesia v zdrojových krajinách remitencií ako napríklad v Taliansku sa prejaví asi zásadne, keďže Moldavsko je chudobné a značne závislé na remitenciách od moldavských migrantov z týchto oblastí. Remitencie pre mnohé prijímajúce krajiny ako aj Moldavsko znamenajú podporu, ktorá je jedným zo základov ekonomík a rozsah remitencií predurčuje, či sa krajina udrží nad hranicou chudoby alebo nie. Závislosť Moldavska na remitenciách je značná, takže pokles výkonu zdrojových krajín v Európskej únii či negatívne odrazenie sa poklesu cien ropy na ruskej ekonomike budú mať dopad na celú moldavskú ekonomiku práve prostredníctvom remitencií, ktoré krajine zásadne pomáhajú vyrovnať sa s transformáciou či chudobou (Cardais, 2008b, CIA, Moore, 2008, PID 2, 2009).

Mnohé znaky remitenčného správania moldavských migrantov sú podobné so situáciou v Albánsku či v Bosne a Hercegovine. Všetky krajiny sú značne chudobné a prijímajúce domácnosti využívajú remitencie ako ďalší príjem, ktorý zvyšuje kúpyschopnosť a životný štandard či zmierňuje chudobu. Špecifikom Moldavska oproti obidvom balkánskym krajinám je rozsiahla chudoba, takže remitencie často slúžia na splatenie dlhu spôsobeného migráciou. Okrem toho je v Moldavsku na rozdiel od väčšiny sveta vysoká migrácia z vidieka, a teda aj rozsiahle remitencie prúdiace do týchto menej rozvinutých oblastí. Taktiež pôsobenie diaspór v zahraničí funguje viac na podporu migrantov v zahraničí než komunit doma, čo je prevažne následkom komunistického

režimu. A tak je tento faktor badateľný v Albánsku, ktoré si prešlo komunizmom v krutej forme a taktiež v Moldavsku, ktoré bolo priamo súčasťou ZSSR. V Bosne a Hercegovine bol v rámci bývalej Juhoslávie režim menej radikálny, a tak sa udržali silné väzby v rámci rodín i komunít, vďaka čomu plynú remitencie od diaspóry na spoločné rozvojové projekty. Moldavsko nemá takéhoto externého donora a v spojení s komunistickou správou štátu je preto potenciál rozsiahlej migrácie a výrazného remitenčného správania Moldavcov do veľkej miery nevyužitý. Aj z makroekonomického hľadiska je atraktivnosť krajiny pre investorov nízka, k čomu neprispieva ani vysoká korupcia. Aj moldavskí migranti preto investujú minimálne, a aj to len lokálne.

Krajina je podobne ako Albánsko vysoko závislá na remitenciách, čo predstavuje dvojité riziko. Na jednej strane hrozí podobne ako v Albánsku pasivita centrálnych inštitúcií a prílišné spoliehanie sa na rozsah a pozitívny dopad remitencií. Na strane druhej je Moldavsko ohrozené aktuálnou globálnou hospodárskou krízou. Tá predstavuje značné riziko, ktoré môže pomerne radikálne zmazať doterajší pozitívny vplyv remitencií na znižovanie chudoby domácností a na stabilitu ekonomiky a celkový ekonomický rast. Kríza stále trvá a tak nemožno prijímať žiadne závery o tom, či v dlhodobom meradle posluží ako migračný či remitenčný stimul alebo povedie skôr k štrukturálnym zmenám. Každopádne to je nepochybne zaujímavá téma hodná pozornosti.

Záver

Remitencie sú nepochybne zaujímavým fenoménom ekonomickej migrácie s kľúčovým významom pre mnohé prijímajúce domácnosti i rozvojové ekonomiky. Ich rozsah vo svete rapídne rastie, čím sa zvyšuje aj záujem o ne. Finančná podpora rodiny v krajine pôvodu zo strany migranta má za cieľ predovšetkým zlepšiť životné podmienky konkrétnej domácnosti, čím sa primárne odlišujú remitencie od ODA. Rozvojová pomoc má význam pri rozsiahlejších projektoch zameraných na geografickú oblasť alebo odvetvie. Takýmto spôsobom prispieva k znižovaniu chudoby v spoločnosti. Na druhej strane remitencie predstavujú pomoc zacielenú na konkrétnu domácnosť a na jej špecifické potreby. ODA nemožno preto nahradiť remitenciami a opačný prípad by tiež nebol riešením v rámci procesu zmenšovania priepastného rozdielu medzi bohatstvom a chudobou vo svete.

Cieľom tejto práce je poukázať na špecifiká remitencií, na ich pozitíva i negatíva a na možné zvýšenie ich využitia vďaka krokom ekonomických alebo vládnych inštitúcií. Na príklade Východnej Európy je možné vykresliť potenciál remitencií pre znižovanie chudoby domácností, pre rozvoj podnikania či pre ekonomický rozvoj a transformáciu. Špecifikum regiónu vďaka zmenám súvisiacim s koncom studenej vojny ponúka možnosť poukázať na schopnosť remitencií ustáliť situáciu v prípade bezpečnostnej, ekonomickej a politickej nestability. Príkladmi sú krach pyramidových hier v Albánsku, vojna v BiH či ruská kríza z roku 1998 v Moldavsku.

V rámci Východnej Európy sú remitencie dôležitou súčasťou ekonomík. V prípade troch skúmaných krajín, ktoré spája charakteristika vysokej migrácie, a tak aj rozsiahlych remitencií, prispieva finančná podpora zo zahraničia k čiastočnej kompenzácii vysokej nezamestnanosti a k zvýšeniu nízkych príjmov domácností. Remitencie zohrali nezanedbateľnú úlohu v transformačnom procese, i keď z ekonomického hľadiska je dopad oveľa výraznejší v Albánsku než v ostatných dvoch zvolených krajinách. Pre BiH bol zásadnejším problémom ozbrojený konflikt a následné nastavenie spoločnosti. Remitencie od diaspór pomohli so sociálnou rekonštrukciou krajiny a súkromné remitencie zas konkrétnym rodinám so sťahovaním do bezpečnejších oblastí. V prípade Moldavska sú

remitencie čiastočnou náhradou za slabo fungujúci systém, čo motivuje k ďalšej migrácii a k vysokým a pravidelným remitenciám.

Možno teda konštatovať, že remitencie zohrali v daných krajinách dôležitú úlohu a predovšetkým vďaka svojmu zacieleniu na príjemcu pomohli tam, kde boli najpotrebnejšie. Nemožno preto paušalizovať ich význam v transformačnom procese. Aj preto treba remitencie považovať za doplnok FDI a ODA. Predovšetkým zahraničné investície sú cestou k zlepšeniu ekonomickej situácie v troch predmetných krajinách tejto práce. Aktivizácia vlád je potrebným krokom na zlepšenie podmienok pre transfer remitencií a taktiež na prilákanie zahraničných investorov, napríklad aj s pomocou diaspór. Rovnako aj zníženie poplatkov vedie k väčšiemu rozsahu a následnej aj efektívite remitencií, ktoré v aktuálnej situácii minimálnej regulácie pravdepodobne čerpajú maximum svojich rozvojových možností.

Prínos tejto diplomovej práce spočíva v niekoľkých aspektoch. V prvom rade poskytuje prehľad o fenoméne remitencií, ich rozsahu, význame a prúdeň po svete pre potreby českého a slovenského čitateľa. Zároveň poukazuje na pomerne ojedinelý možný pohľad na transformáciu v krajinách Východnej Európy. Okrem toho práca predstavuje komparáciu niekoľkých krajín regiónu, čím rozširuje znalosť o možnom význame a dopade remitencií na prijímajúcu krajinu. V neposlednom rade je zaujímavý pohľad z hľadiska aktuálnej krízy a jej možných implikácií.

Albánsko, Bosna a Hercegovina a Moldavsko a najmä ich ekonomiky majú spoločnú charakteristiku, ktorou je značná závislosť na remitenciách. Takáto situácia sa v rámci súčasnej svetovej hospodárskej krízy môže ukázať ako značne rizikový faktor. Svetové i regionálne predpovede možného dopadu aktuálnej krízy sa zhodujú v poklese rozsahu remitencií. Pre dané krajiny by to malo predstavovať výzvu v prospech diverzifikácie a orientácie napríklad na zahraničné investície. Remitencie totiž boli a stále predstavujú dôležitý zdroj príjmov pre krajiny Východnej Európy, ale bez väčšej koncepcionality zostáva ich potenciál nenaplnený.

Celkový počet slov vlastného textu práce: 27 707

Celkový počet znakov vlastného textu práce vrátane medzier: 196 834

Celkový počet znakov vlastného textu práce bez medzier: 168 853

Summary

Remittances represent a common and important part of the migratory process as they provide some compensation for the loss of human capital in families and countries of origin of those who emigrate. Even though remittances are defined as private flows of wages from a migrant to his or her relatives or friends back home, they are often remarkably high and therefore make a clear impact on the economy of the country of origin. This master thesis examines the cases of three countries from the former eastern block – Albania, Bosnia and Herzegovina. Each state is dealing with its own form of economic and political transformation. Extremely high emigration and the remittances flows related to this have a substantial impact on the process. Remittances appear to play a significant role in achieving stability in these countries which are facing difficult circumstances, such as ethnic cleansing and the global economic crisis.

Zoznam použitých zdrojov

Obecné zdroje

Encyclopaedia Britannica,

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/226673/Gastarbeiter>, [24.4.2009]

Šlosarčík, Ivo (2005) *Politický a právní rámec evropské integrace*. Praha: Institut pro evropskou politiku Europeum

Monografie

Neperiodická literatúra

Agunias, Dovelyn (2006) *Remittances and development: trends, impacts and policy options*. Washington, D.C.: MPI

Andrášová, Soňa *Na čo je nám dobrá migrácia?* Bratislava: IOM,

<http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/migracia/Andrasova-Migracia.pdf>, [27.5.2008]

Country plan 2007 Bosnia and Herzegovina, ETF working paper, Torino: European Training Foundation,

[http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/8B53DE20679D4EB4C12572F30054C367/\\$File/NOTE73XL4L.pdf](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/8B53DE20679D4EB4C12572F30054C367/$File/NOTE73XL4L.pdf), [12.3.2009]

Cuc, Milan, Lundbäck, Erik, Ruggiero, Edgardo (2005) *Migration and Remittances in Moldova*. Washington, D.C.: IMF

Dadush, Uri B., Ratha, Dilip, Xu, Zhimei (2008) *Migration and Remittances Factbook 2008*. Washington, D.C.: World Bank Publications

De Zwager, Nicolaas, Gedeshi, Ilir, Germejni, Etleva, Nikas, Christos (2005) *Competing for Remittances*. Tirana: IOM

Dimova, Ralitz, Wolff, François-Charles (2009) *Remittances and Chain Migration: Longitudinal Evidence from Bosnia and Herzegovina*. Discussion Paper No.4083, Bonn: IZA

Docquier, Frédéric (2006) Brain drain and inequality across nations In: *Migration and Development: Mutual Benefits?* EUDN-AFD conference, 8.11.2006, Paris

- Dyker, David A. (1990) *Yugoslavia: socialism, development, and debt*. London and New York: Routledge
- Faini, Riccardo (2006) Migration and Remittances – The impact on the countries of origin. In: *Migration and Development: Mutual Benefits?* EUDN-AFD conference, 8.11.2006, Paris
- Fajnyzber, Pablo, López, J.Humberto (eds.) (2008) *Remittances and Development – lessons from Latin America*. Washington, D.C.: IBRD/World Bank
- Ghosh, Bimal (2006) *Migrants' s Remittances and Development – Myths, Rhetoric and Realities*. Geneva: IOM
- Global Economic Prospects 2006 – Economic Implications of Remittances and Migration*, Washington, D.C.: World Bank
- Globální problémy a rozvojová spolupráce*, Praha: Člověk v tísni, 2008
- Hagen-Zanker, Jessica, Siegel, Melissa (2007) *The determinants of remittances: A comparison between Albania and Moldova*. Maastricht: Universiteit Maastricht
- Hokander, Jennie (2008) *Migration, Remittances and Gender – a case study of the Dominican Republic*. Lund: Lund University, 63 p. Master thesis supervisor Inga Personn
- Hollifield, James F. (2007) *Trade, Migration and Economic Development. The Risks and Rewards of Openness*. Paris: CERI -Sciences Po
- Holmvall, Peter (2007) *Remittances and Poverty – a Case Study of the Philippines*. Lund: Lund University, 50 p. Master thesis supervisor Yves Bourdet
- Chelsky, Jeffrey Allen, Kanda, Daniel, Norregaard, John, Maliszewski, Wojciech, Jahjah, Samir (2006) *Bosnia and Herzegovina: Selected Issues*, IMF Country Report No. 06/368, Washington, D.C: IMF
- Jandl, Michael, Kraler, Albert (2003a) *Austria: A Country of Immigration?* Washington D.C.: MPI
- Jandl, Michael, Kraler, Albert (2003b) *Moldova Seeks Stability Amid Mass Emigration* Washington D.C.: MPI
- Jiménez-Martín, Sergi, Jorgensen, Natalia, Labeaga, José María (2007) *The Volume and Geography of remittances from the EU*. Brussels: European Commission

- Khan, Azfar, Abimourched, Rola, Ciobanu, Ruxandra Oana (2009) *The global economic crisis and the impact on migrant workers*. Geneva: ILO
- Kopicová, Magdaléna (2006) *Stagnující země – možnost efektivnější spolupráce se zeměmi závislými na rozvojové pomoci*. Pražské sociálně vědné studie, Teritoriální řada TER – 020, Praha: FSV UK
- Korovilas, James P. (2005) Remittances and Pyramid Investment Schemes in Albania In: Munzele Maimbo, Samuel, Ratha, Dilip *Remittances: Development Impact and Future Prospect*. World Bank Publications, Washington, D.C.: World Bank, pp.175-192
- Mansoor, Ali, Quillin, Bryce (2006) *Migration and Remittances: Eastern Europe and The Former Soviet Union*. Washington, D.C.: World Bank
- Marandici, Ion *Remittances and development in Moldova*. Chisinau: IDSI Viitorul
- Migration, remittances and development: the contribution of household survey*, UNECE Working paper, 18.12.2007, Geneva: UNECE
- Müller-Jentsch, Daniel (2007) *Financial Sector Restructuring and Regional Integration in the Western Balkans*, Brussels: European Commission
- Munzele Maimbo, Samuel, Ratha, Dilip (2005) *Remittances: Development Impact and Future Prospect*. Washington, D.C.: World Bank Publications
- Nilsson, Therese (2005) *Remittances and Poverty in El Salvador*. Lund: Lund University, 62 p. Master thesis supervisor Yves Bourdet
- Ondrejčík, Juraj (2007) *Medzinárodná ekonomická migrácia v rámci EÚ*. Diplomová práca, Trnava: Trnavská univerzita v Trnave
- Oroszo, Manuel (ed.) (2007) *Sending Money Home*. IFAD report, Rome: IFAD
- Papademetriou, Demetrios G., Terrazas, Aaron (2009) *Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications*. Washington, D.C.: MPI
- Poirine, Bernard (1995) *Two essays on aid and remittances*, Pacific Studies Monograph No.19, Sydney: University of NSW
- Policy Coherence for Development: Migration and Developing Countries*. Paris: OECD, 2007

- Poprzenovic, Adela (2007) *Remittances and Income Inequality in Croatia*. Lund: Lund University, 53 p. Master thesis supervisor Yves Bourdet
- Program information document (PID 1)*, Project report. Washington, D.C.: World Bank, 2009, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/01/08/000013944_20090113152856/Rendered/PDF/PID010Appraisal0Stage0Jan07.pdf, [12.3.2009]
- Program information document (PID 2): Moldova – Second Social Investment Fund Project*. Washington, D.C.: World Bank, 2009, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/01/26/000104615_20090126141915/Rendered/PDF/MSIF1II0Additi1ng1PID1Jan1026102009.pdf, [12.3.2009]
- Quillin, Bryce, Segni, Carlo, Sirtaine, Sophie, Skannelos, Ilias (2007) *Remittances in the CIS countries a study of selected corridors*. Washington, D.C.: World Bank
- Ratha, Dilip (2003) Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance. In: *Global Development Finance 2003*. Washington, D.C.: World Bank, pp.157-177
- Ratha, Dilip (2004) *Understanding the Importance of Remittances*. Washington, D.C.: World Bank
- Ratha, Dilip, Mohapatra, Sanket, Xu, Zhimei (2008) *Outlook for Remittances Flows 2008-2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient*. Washington, D.C.: World Bank
- Ratha, Dilip, Xu, Zhimei (2006) *Migration and Remittances Factbook*. Washington, D.C.: World Bank
- Remittances in the Republic of Moldova: Patterns, Trends and Effects*. Chisinau: IOM, 2007
- Remittances May Buoy Developing Countries Caught in Financial Crisis*. Washington, D.C.: World Bank, 24.11.2008, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:21996712~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>, [12.3.2009]

- Rod, Tess, Murphy, Jill (1997) *Immigrant Transfers and Remittances*, Belconnen: Department of Immigration and Multicultural Affairs
- Second EU survey on workers' remittances from the EU to third countries – summary report*, Brussels: European Commission, 2006
- Sørensen, Ninna Nyberg (2004) *The Development Dimension of Migrant Remittances*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies
- Taylor, J. Edward (1999) *The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process*. Geneva: IOM
- The Economic Consequences of the Kosovo Crisis: A Preliminary Assessment of External Financing Needs and the Role of the Fund and the World Bank in the International Response*, Washington, D.C.: IMF, World Bank, 1999 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/kosovo/041699.htm>, [19.4.2009]
- Van Hear, Nicholas (2003) *Refugee Diasporas, Remittances, Development, and Conflict*. Washington, D.C.: MPI
- Yang, Dean (2004) *How Remittances Help Migrant Families*. Washington, D.C.: MPI
- World migration 2005 : Costs and Benefits of International Migration*. Geneva: IOM, <http://www.iom.int/jahia/Jahia/cache/offonce/pid/1674?entryId=932> [10.3.2009]
- Zika, Jan (2007) *Remittances : the service provider perspective*. Prague: Charles University 202 p. M.A. Thesis supervisor Tomáš Cahl

Periodická literatura

- Bhagwati, Jagdish N., Schatz, Klaus-Werner, Wong, Kar-yiu (1984) The West German gastarbeiter system of immigration. *European Economic Review*, Vol.26, Issue 3, pp. 277-294
- Cardais, S. Adam (2008a) Moldova: Hooked on Remittances. *BusinessWeek*, http://www.businessweek.com/globalbiz/content/apr2008/gb20080422_406625.htm?chan=globalbiz_europe+index+page_top+stories, [25.4.2009]
- Cardais, S. Adam (2008b) Remittances at Risk for Eastern Nations. *BusinessWeek*, http://www.businessweek.com/globalbiz/content/dec2008/gb2008123_054821.htm, [25.4.2009]

- De Haas, Hein (2005) International Migration, Remittances and Development: myths and facts. *Third World Quarterly*, Vol.26, No.8, pp.1269-1284
- Eastmond, Marita (2006) Transnational Returns and Reconstruction in Post-war Bosnia and Herzegovina. *International Migration*, Vol. 44, No.3, pp. 141-166
- Ebrahim-zadeh, Christine (2003) Dutch disease: Too much wealth managed unwisely. *Finance and Development*, Vol.40., No.1, March 2003, Washington, D.C.: IMF, pp.50-51
- Gammeltoft, Peter (2002) Remittances and Other Financial Flows to Developing Countries. *International Migration*, Vol.40, Issue 5, pp. 181-211
- Glytsos, Nicholas P. (2002) The Role of Migrant Remittances in Development: Evidence from Mediterranean Countries. *International Migration*, Vol.40, Issue.1, pp. 5-26
- Haderi, Sulo, Papapanagos, Harry, Sanfey, Peter, Talka, Mirela (1999) Inflation and Stabilisation in Albania. *Post-Communist Economies*, Vol.11, No.1, pp. 127-141
- Hashi, Iraj, Xhillari, Lindita (1999) Privatisation and Transition in Albania. *Post-Communist Economies*, Vol.11, No.1, pp. 99-125
- Human development indices: A statistical update 2008. *Human Development Reports*, New York: UNDP, http://hdr.undp.org/en/media/HDI_2008_EN_Tables.pdf, [2.5.2009]
- Jandl, Michael (2007) Irregular Migration, Human Smuggling, and the Eastern Enlargement of the European Union. *The International Migration Review*, Vol.41, No.2, pp. 291-315
- León-Ledesma, Miguel, Piracha, Matloob (2004) International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe. *International Migration*, Vol.42, Issue 4, pp. 65-83
- Les émigrés envoient de moins en moins de devises. *Courrier international*, 19.3.2009, <http://www.courrierinternational.com/breve/2009/03/19/les-emigres-envoient-de-moins-en-moins-de-devises>, [19.3.2009]
- Martin, Philip, Martin, Susan, Pastore, Ferruccio (2002) Best Practice Options: Albania. *International Migration*, Vol.40, Issue 3, pp. 103-118
- Migranti v EÚ poslali domov asi 26 mld eur, *Euractiv.sk*, 14.11.2007, <http://www.euractiv.sk/mobilita/clanok/migranti-v-eu-poslali-domov-asi-26-mld-eur>, [10.3.2009]

- Moore, Kathleen (2008) Financial Crisis Puts Squeeze on Migrants' Remittances. *Radio Free Europe*, 20.11.2008,
http://www.rferl.org/content/Financial_Crisis_Puts_Squeeze_On_Migrants_Remittances_/1351195.html, [12.3.2009]
- Popeski, Ron (2009) Moldovan opposition to boycott poll recount. *Reuters*, 14.4.2009,
<http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSTRE53D59R20090414>, [1.5.2009]
- Stark, Oded, Bloom, David E. (1985) The New Economics of Labour Migration. *The American Economic Review*, Vol.75, No.2, pp.173-178
- Vertovec, Stephen (2004) Migrant transnationalism and modes of transformation. *International Migration Review*, Vol.38, Issue 3, pp. 970-101
- Vucheva, Elitsa (2009a) Albania to file EU membership application. *EUobserver*, 27.4.2009, <http://euobserver.com/15/28009>, [28.4.2009]
- Vucheva, Elitsa (2009b) Bosnia believes in EU membership by 2015. *EUobserver*, 24.4.2009, <http://euobserver.com/9/27996/?rk=1>, [24.4.2009]

Pramene

Dayton Peace Agreement, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=379, [14.4.2009]

Internetové zdroje

Abeceda rozvoje, <http://www.rozvojovka.cz/index.php?id=206&onlyLetter=F>, [2.5.2009]

Albánsko, <http://www.mzv.sk/App/WCM/main.nsf?Open>, [15.4.2009]

Bosnia and Herzegovina – Relations with the EU,

http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/bosnia_and_herzegovina/eu_bosnia_and_herzegovina_relations_en.htm, [15.4.2009]

CIA – The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, [30.3.2009]

EU- Albania relations, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/albania/eu_albania_relations_en.htm, [30.4.2009]

FX Rates – Albania, http://www.econstats.com/fx/fx_aa33.htm, [17.4.2009]

FX Rates – Eurozone, http://www.econstats.com/fx/fx_aa1.htm, [17.4.2009]

FX Rates – Saudi Arabia, http://www.econstats.com/fx/fx_aa26.htm, [17.4.2009]

FX Rates – Switzerland, http://www.econstats.com/fx/fx_aa28.htm, [17.4.2009]

Global Economic Data – Albania, <http://www.econstats.com/weo/CALB.htm>, [17.4.2009]

Global Economic Data – Germany, <http://www.econstats.com/weo/CDEU.htm>, [17.4.2009]

Global Economic Data – Luxembourg, <http://www.econstats.com/weo/CLUX.htm>, [17.4.2009]

Global Economic Data – Saudi Arabia, <http://www.econstats.com/weo/CSAU.htm>, [17.4.2009]

Global Economic Data – Switzerland, <http://www.econstats.com/weo/CCHE.htm>, [17.4.2009]

Global Economic Data – USA, <http://www.econstats.com/weo/CUSA.htm>

Gross national income per capita 2007, <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>, [10.3.2009]

<http://www.worldbank.org/>, [12.3.2009]

<http://www.fatf-gafi.org/>, [21.3.2009]

<http://www.interpol.int/Public/FinancialCrime/MoneyLaundering/Hawala/default.asp>, [21.3.2009]

Long-term migration and remittances are not likely to fall significantly due to the financial crisis, 11.12.08, <http://brusselsbriefings.net/2008/12/11/long-term-migration-and-remittances-will-continue-to-rise-despite-of-the-financial-crisis/>, [12.3.2009]

Moldavsko, <http://www.mzv.sk/App/WCM/main.nsf?Open>, [15.4.2009]

Moldova, http://ec.europa.eu/external_relations/moldova/index_en.htm, [15.4.2009]

Molotov Ribbentrop Treaty. Arcata: Humboldt State University, <http://www.humboldt.edu/~rescuers/book/Makuch/molrib.html>, [2.5.2009]

Mouret, Philippe (2001) *Konvertibilna Marka & Euro*, <http://www.nato.int/sfor/indexinf/128/p15a/t0115a.htm>, [25.4.2009]

NATO's relations with Albania, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48891.htm, [15.4.2009]

NATO's relations with Bosnia and Herzegovina,

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49127.htm, [15.4.2009]

NATO's relations with the Republic of Moldova, [http://www.nato.int/cps/en/SID-](http://www.nato.int/cps/en/SID-E3F0FCF2-51736C2D/natolive/topics_49727.htm)

[E3F0FCF2-51736C2D/natolive/topics_49727.htm](http://www.nato.int/cps/en/SID-E3F0FCF2-51736C2D/natolive/topics_49727.htm) [15.4.2009]

Pyramid schemes,

<http://www.asic.gov.au/fido/fido.nsf/byheadline/Pyramid+schemes?openDocument>,
[18.4.2009]

Remittances Profile: Bosna i Herzegovina, MPI Data Hub, 2007,

<http://www.migrationinformation.org/datahub/>, [12.3.2009]

Remittances Profile: Moldova, MPI Data Hub, 2007,

<http://www.migrationinformation.org/datahub/>, [12.3.2009]

Remitting from Germany to Bosnia and Herzegovina,

<http://remittanceprices.worldbank.org/RemittanceCosts/?to=26>, [25.4.2009]

The Criteria for the identification of the LDCs, [http://www.un.org/special-](http://www.un.org/special-rep/ohrls/ldc/ldc%20criteria.htm)

[rep/ohrls/ldc/ldc%20criteria.htm](http://www.un.org/special-rep/ohrls/ldc/ldc%20criteria.htm), [11.5.2009]

World development indicators database September 2008, [http://ddp-](http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147)

[ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147](http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147)
&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N, [12.3.2009]

Prílohy

Zoznam príloh

Príloha 1: Graf rastúceho podielu remitencií na HDP v jednotlivých regiónoch

Príloha 2: Mapa geografického rozdelenie prúdenia remitencií do rozvojových krajín za rok 2006

Príloha 3: Graf hlavných príjemcov remitencií za rok 2004

Príloha 4: Schéma sekuritizácie

Príloha 5: Mapa geografického rozdelenie prúdenia remitencií do krajín Strednej a Východnej Európy za rok 2006

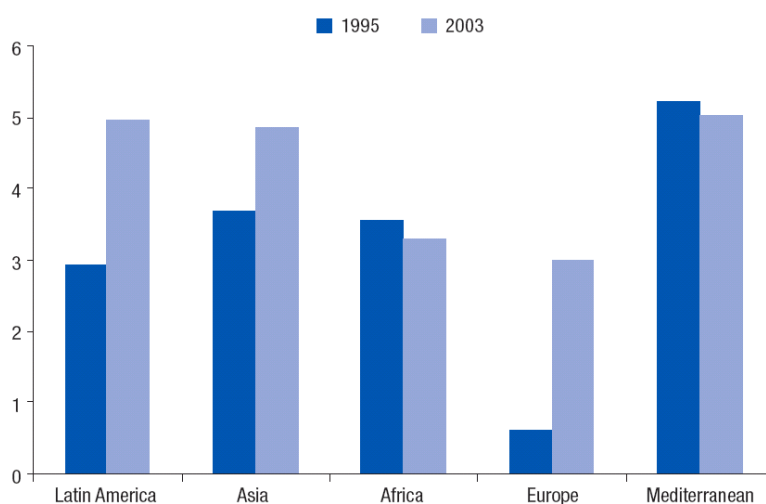
Príloha 6: Graf podielu remitencií na výdavkoch domácností za rok 2004

Príloha 7: Graf podielu remitencií na vzniku HDP v Albánsku

Príloha 8: Graf podielu remitencií na vzniku HDP v Moldavsku

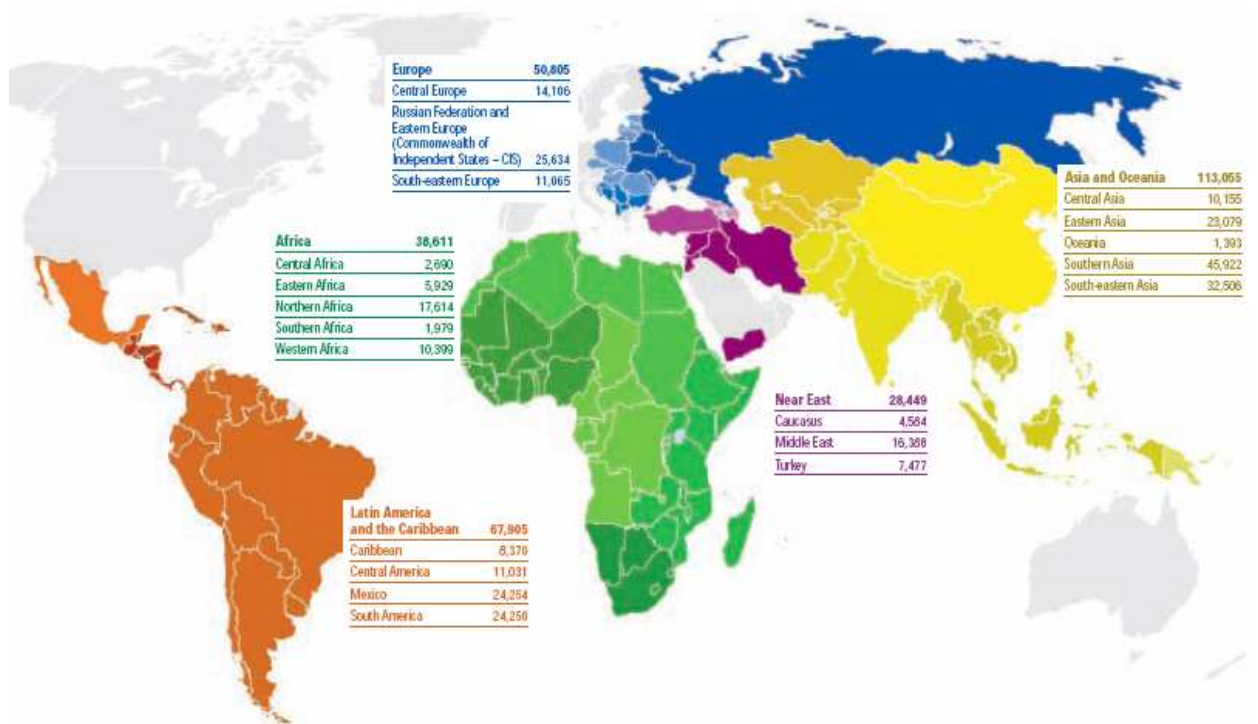
Prílohy

Príloha 1: Graf rastúceho podielu remitencií na HDP v jednotlivých regiónoch (vyjadrené v percentách)

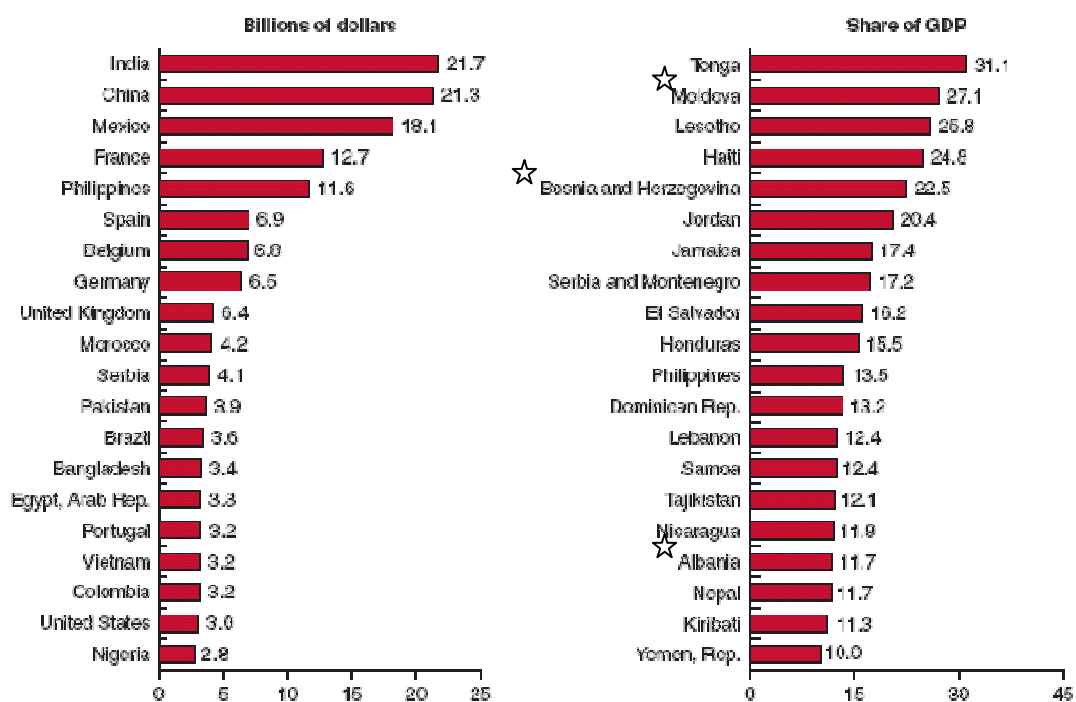
zdroj: Faini, 2006, p. 201

**Príloha 2: Mapa geografického rozdelenia prúdenia remitencií do
rozvojových krajín za rok 2006 (vyjadrené v miliónoch USD)**

zdroj: Oroszo, 2007, p. 3

Príloha 3: Graf hlavných príjemcov remitencií za rok 2004 (vyjadrené v miliárdach USD a percentuálnym podielom voči HDP)

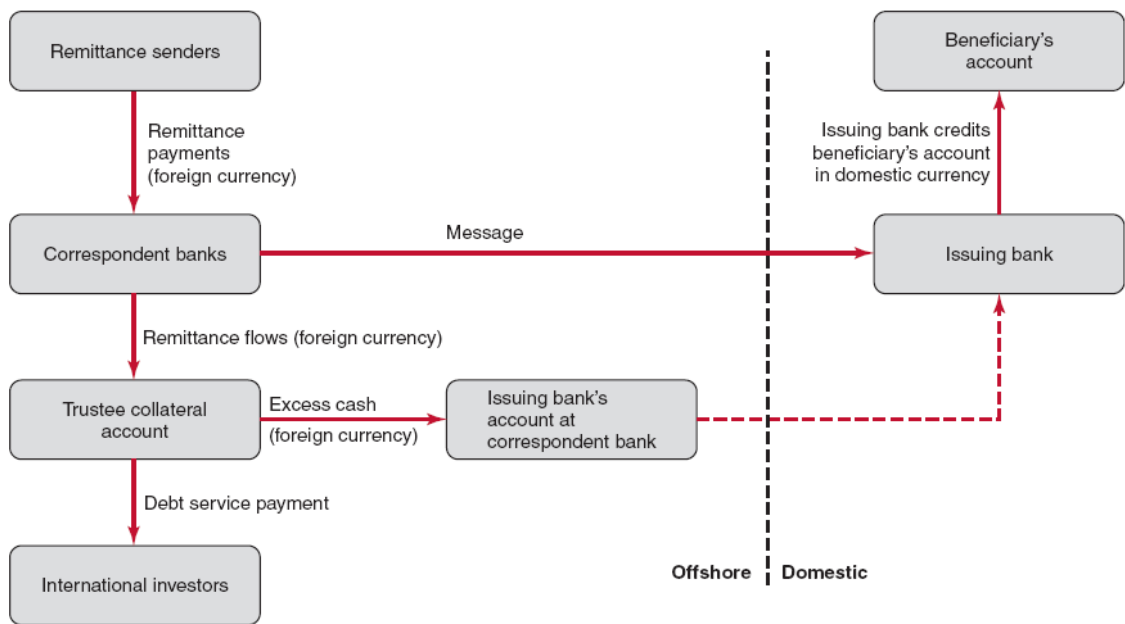

zdroj: Global Economic Prospects, 2006, p. 90

Poznámky:

1) ☆ - Označuje krajiny, ktoré sú predmetom analýzy v tretej kapitole tejto práce (pozn. autorky)

Príloha 4: Schéma sekuritizácie

zdroj: Global Economic Prospects, 2006, p. 102

Príloha 5: Mapa geografického rozdelenia prúdenia remitií do krajín Strednej a Východnej Európy za rok 2006 (vyjadrené v miliónoch USD)

Europe

Total number of emigrants	31,374,000
Total remittances (US\$ million)	50,005
Central Europe	14,106
Russian Federation and East Europe (CIS)	25,634
South-eastern Europe	11,065

Indicators (weighted average)	
Remittances per capita	US\$155
Annual average remittances per migrant (unweighted average)	US\$1,619
Remittances as percentage of GDP	4%
Remittances as percentage of exports	11%
Average share of migrants in total population	9.5%
Average share of migrants in countries with a population under 1 million (unweighted average)	-
Average share of migrants in countries with a population over 1 million (unweighted average)	13%

Top five recipients by volume received (US\$ million)	
Russian Federation	13,794
Ukraine	8,471
Romania	4,795
Poland	4,760
Serbia and Montenegro*	3,642

Twelve out of 18 countries receive more than US\$1 billion

Main migrant destination (and origin):

International
United States (South-eastern and Central Europe); Italy (Republic of Moldova, Romania); United Kingdom (Poland)

Regional
Russian Federation (Ukraine, Republic of Moldova); Ukraine (Republic of Moldova)

Cost range of sending: US\$200 6-12%

Only countries receiving more than US\$50 million are listed.

Central Europe (US\$ million) (GDP)		
Czech Republic	1,635	1.2%
Estonia	378	2.3%
Hungary	905	0.8%
Latvia	453	2.3%
Lithuania	477	1.6%
Poland	4,760	1.4%
Romania	4,795	3.9%
Slovakia	703	1.3%
Total	14,106	

South-eastern Europe (US\$ million) (GDP)		
Albania	1,995	21.7%
Bosnia and Herzegovina	2,295	20.3%
Bulgaria	1,200	3.8%
Croatia	1,422	3.3%
Serbia and Montenegro*	3,642	11.4%
The former Yugoslav Republic of Macedonia	520	8.4%
Total	11,065	

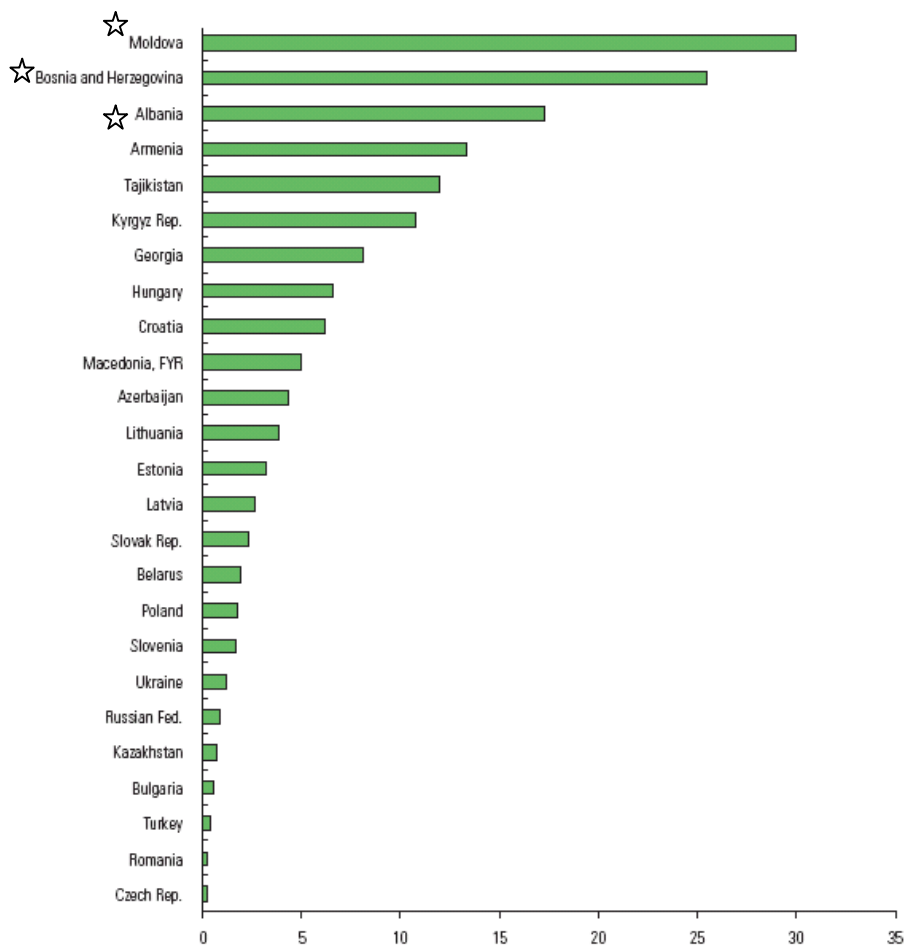
Russian Federation and East Europe (CIS) (US\$ million) (GDP)		
Belarus	2,342	6.3%
Republic of Moldova	1,027	31.4%
Russian Federation	13,794	1.4%
Ukraine	8,471	8.0%
Total	25,634	

zdroj: Oroszo, 2007, p. 12

Poznámky:

1) ☆ - Označuje krajiny, ktoré sú predmetom analýzy v tretej kapitole tejto práce (pozn. autorky)

Príloha 6: Graf podielu remitencií na výdavkoch domácností za rok 2004 (vyjadrené v percentách)

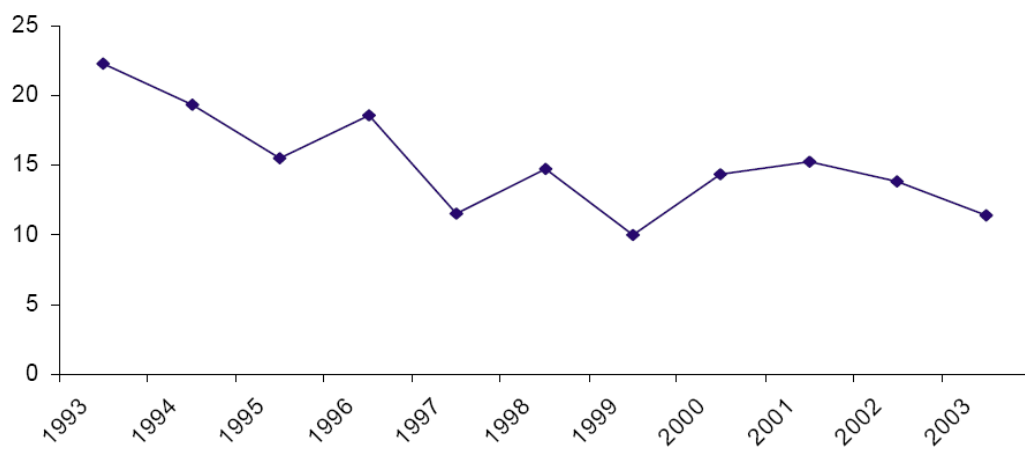

zdroj: Mansoor, 2006, p. 65

Poznámky:

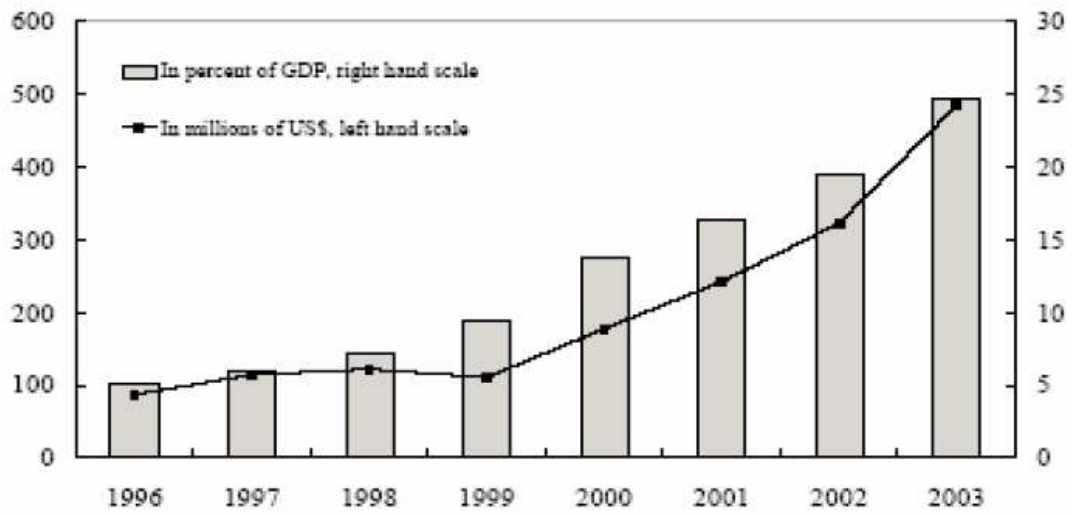
1) ☆ - Označuje krajiny, ktoré sú predmetom analýzy v tretej kapitole tejto práce (pozn. autorky)

Príloha 7: Graf podielu remitencií na vzniku HDP v Albánsku (vyjadrené v percentách)

zdroj: De Zwager, 2005, p. 45

**Príloha 8: Graf podielu remitencií na vzniku HDP v Moldavsku
(vyjadrené v percentách)**

zdroj: Hagen-Zanker, 2007, p. 5

**Remitencie ako fenomén medzinárodnej ekonomickej migrácie
a ich dopad na oblasť Východnej Európy**
projekt diplomovej práce

autorka: Bc. Zuzana Kršjaková

vedúca práce: PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

odbor: MV IPS FSV UK

dátum: 3.6.2008

Štruktúra

1. vymedzenie témy a cieľov práce
2. predpokladaná osnova

3. štruktúrovaný zoznam použitej literatúry

1. Vymedzenie témy a cieľov práce

Práca sa zaoberá fenoménom remitencií, teda finančnými prostriedkami, ktoré migranti posielajú do svojich krajín pôvodu rodine a známym. Rozsah a využitie remitencií ich príjemcami je kľúčové pre túto prácu. Zároveň je téma stále aktuálnejšou a populárnejšou, keďže v rámci svetového boja proti chudobe predstavujú práve remitencie jedinečnú a netradičnú možnosť na zlepšenie životných podmienok v Treťom svete. Remitencie prispeli nemalou mierou k akcelerácii rozvoja chudobných krajínach, a tak aj k ich ekonomickej a sociálnej stabilizácii.

Rozmach remitencií, ktorých objem od roku 2000 stúpol temer dvojnásobne, spôsobil výrazné zmeny vo vnímaní významu migrácie a zároveň vytvoril ďalší nástroj v rámci boja proti chudobe v krajínach označovaných ako rozvojové ekonomiky. Migrácia bola vždy chápaná ako možný zdroj ekonomického rozvoja cieľových krajín a migrantov. Ale až remitencie priniesli pozornosť na šancu pre krajiny pôvodu v inej forme než je rozvojová pomoc (ODA – Official development assistance), priame zahraničné investície (FDI – Foreign direct investment) či vládna podpora. Špecifikom remitencií oproti ostatným menovaným zdrojom kapitálu je ich pôvod priamo od členov rodiny rovnako ako fakt, že smerujú rovno k príjemcom. Okrem toho pochádzajú z práce migranta, a preto je s nimi naložené s väčšou rozvahou než v prípade darov. S tým súvisí väčšia zodpovednosť zo strany migranta, a teda aj pozitívny vplyv na jeho pracovnú morálku a snahu o kvalifikačný rast. Zároveň predstavujú oveľa stabilnejší zdroj financií, ktorý je menej náchylný na vplyv ekonomickej fluktuácie a šokov.

Remitencie majú okrem pozitív v podobe vyššie menovanej podpory rozvoja aj negatívne stránky. Najčastejšie menovanou je riziko tzv. úniku mozgov, teda kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia, čím sa nie len oslabí ekonomika krajiny pôvodu, ale v mnohých prípadoch migrant vykonáva prácu zďaleka nedosahujúcu výšku jeho kvalifikácie. Druhým rizikom je pokles príjmov z remitencií po istom období, čo môže spôsobiť pre príjemcov bumerangový efekt do štádia pred odchodom migranta.

Ťažiskom práce je analýza regiónu Východná Európa, kde sa krajiny ako Bosna a Hercegovina, Moldavsko či Gruzínsko dostávajú postupne do povedomia autorov remitenčných štúdií. Dôraz bude kladený na ich migračnú históriu a predovšetkým ich schopnosť využiť finančný kapitál získaný vďaka remitenciám, ktoré sem prúdia z celého sveta od Austrálie cez Európu až po USA. Tieto prostriedky totiž predstavujú šancu na aktivizáciu z vlastnej iniciatívy namiesto čakania na rozvojovú pomoc a zároveň ponúkajú jedinečnú šancu na využitie financií podľa vlastného uváženia a rozhodnutia. Základnými dvoma cestami je okamžitá spotreba a investovanie. Ako referenčné body tu poslúžia dve tradičné „remitenčné mocnosti“ – Filipíny a Mexiko, ktoré obe vedú historické, celosvetové i regionálne rebríčky v rozsahu remitencií. Zatiaľ čo v Mexiku je trend remitencie použitý na doplnenie rodinného rozpočtu k okamžitej spotrebe, na Filipínach sa prostriedky väčšinou investujú do vzdelania detí a na investovanie do malého podnikania.

Túto tému by som rada uchopila na základe empiricko-analytickej metódy s využitím prvkov komparácie pri porovnávaní správania jednotlivých krajín. Takto zvolená metodológia podľa môjho názoru najlepšie reflektuje obsah i rozsah skúmanej problematiky tejto diplomovej práce.

Cieľ práce

Cieľom práce je demonštrovať jedinečnosť fenoménu remitencií, jeho rôznorodú podobu a využitie v niekoľkých oblastiach sveta a predovšetkým význam v prekonávaní priepastných rozdielov v ekonomickej situácii štátov sveta.

Výskumná otázka

Remitencie a ich cielené využitie má pozitívny dopad na HDP. Väčšie príjmy vedú k väčšej spotrebe, čo má pozitívny efekt na HDP. V prípade investovanie remitencií dôjde

z dlhodobého hľadiska taktiež k pozitívnemu efektu na HDP. Zároveň si remitencie našli svoje miesto v migračných a rozvojových štúdiách, ale ich využitie v rozvojových politikách je minimálne a podpora zo strany vlád a jednoduchší transakčný mechanizmus stále nie je bežnou záležitosťou.

Východná Európa prechádza zásadnou transformáciou a mojou výskumnou otázkou je, do akej miery sa neustále sa zvyšujúce remitencie podieľajú na ekonomických zmenách v regióne a či je ich využitie čisto súkromnou záležitosťou alebo je takáto forma finančnej podpory reflektovaná v rozvojových, prípadne v domácich politikách.

Predbežná štruktúra práce

Úvod objasní voľbu témy, metodológiu a definovanie výskumnej otázky.

Prvá kapitola bude obsahovať rozbor akademickej diskusie, predovšetkým s ohľadom na zásadné vedecké práce publikované na tému ako aj teoretické prístupy a kľúčové pramene.

Druhá kapitola bude venovaná hlbšiemu rozboru remitencií. Bude obsahovať analýzu krajín, ktoré sú najväčšími donormi a zároveň poskytne niekoľko aspektov, ktoré sú vnímané ako hlavné klady i zápory remitencií. Okrem toho poskytne názory na príčiny vysokého objemu remitencií a rapídneho nárastu v posledných rokoch.

Tretia kapitola bude analýzou jednotlivých krajín v regióne s ohľadom na migračné prúdy, trendy v rozsahu remitencií a predovšetkým konkrétne využitie finančných prostriedkov v domácnostiach a dopad na celkovú ekonomiku.

Záver bude zhrnutím výsledkov práce.

Na koniec budú uvedené všetky použité zdroje.

2. Predpokladaná osnova

Úvod

1. Definovanie remitencií
 - 1.1 Predchádzajúce práce na danú tému
 - 1.2 Teoretické prístupy
 - 1.3 Postupy výskumu v oblasti

2. Remitencie ako novodobý fenomén
 - 2.1 Najväčší prispievatelia
 - 2.2 Ekonomický rozsah
 - 2.3 Negatívne faktory - „únik mozgov“ a transakčné poplatky

3. Praktické využitie remitencií
 - 3.1 Trendy vo východnej Európe
 - 3.2 Konkrétne prípady
 - 3.3 Dopad na rozvoj

Záver

Zoznam použitej literatúry

Prílohy

3. Zoznam použitej literatúry

Monografie

Neperiodická literatúra

- Andrášová, Soňa *Na čo je nám dobrá migrácia?* IOM, <http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/migracia/Andrasova-Migracia.pdf>, [27.5.2008]
- *Bosnia and Herzegovina*. ETF country analysis 2006, European Training Foundation, Turín
- *Life in a New Land: The Experience of Migrants in Wave 1 of LSIA1 and LSIA2*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/multicultural/lsia/chapter10.pdf>, [3.2.2008]
- Migranti v EÚ poslali domov asi 26 mld eur, Euractiv.sk, 14.11.2007
- Orozco, Manuel (ed.) (2007) *Sending Money Home*. IFAD report, Rím
- *Remittances profile: Bosnia and Herzegovina*. MPI Data hub, MPI, Washington DC
- *Remittances profile: Philippines*. MPI Data hub, MPI, Washington DC
- *World Bank Philippines Data Profile*. <http://www.worldbank.org.ph/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/PHILIPPINESEXTN/0,,menuPK:333008~pagePK:141132~piPK:141109~theSitePK:332982,00.html>, [27.5.2008]

Periodická literatúra

- Eastmond, Marita (2006) *Transnational Returns and Reconstruction in Post-war Bosnia and Herzegovina*. *International Migration*, Vol.44, No.3, p.141-166
- Quilin, Bryce, Segni, Carlo, Sirtaine, Sophie, Skamnelos, Ilias (2007) *Remittances in the CIS countries – a study of elected corridors*. World Bank Chief Economist's Regional Working Paper Series, Vol.2, No.2

Odborné štúdie

- Albuero, Florian A., Abella Danilo I. (2002) *Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on the Philippines*. International Labour Office, Geneva

- Asis, Maruja M.B. (2006) *The Philippines' Culture of Migration*. Country profile, Migration Policy Institute, Washington DC
- Burgess, Robert, Haksar, Vikram (2005) *Migration and Foreign Remittances in the Philippines*. IMF Working Paper, IMF, Washington DC
- Cummings, Francis (1975) *Migration and regional development: implications for planning in Indonesia, Thailand and the Philippines*. University Microfilms International, Ann Arbor
- Gibson, John, Boe-Gibson, Geua, Rohorua, Halahingano, McKenzie, David *Efficient Remittance Services for Development in the Pacific*. University of Waikato, Hamilton
- Graeme, Hugo, Rudd, Dianne, Harris, Kevin (2003) *Australia's Diaspora: Its Size, Nature and Policy Implications*. CEDA Information Paper No.80
- Faini, Riccardo (2006) *Migration and Remittances – The impact on the countries of origin*. EUDN-AFD conference on Migration and Development, 8.11.2006, Paris
- Fajnyzlber, Pablo, López, J.Humberto (eds.) (2008) *Remittances and Development – lessons from Latin America*. IBRD/The World Bank, Washington DC
- Hokander, Jennie (2008) *Migration, Remittances and Gender – a case study of the Dominican Republic*. Diplomová práce, Lund University, Lund
- Holmvall, Peter (2007) *Remittances and Poverty – a Case Study of the Philippines*. Diplomová práce, Lund University, Lund
- Kopicová, Magdaléna (2006) *Stagnující země – možnost efektivnější spolupráce se zeměmi závislými na rozvojové pomoci*. Pražské sociálně vědné studie, Teritoriální řada TER – 020, FSV UK, Praha
- Markiewicz, Malgorzata (2006) *Migration and remittances in Macedonia*, Center for Economic Analyses, Skopje
- Nilsson, Therese (2005) *Remittances and Poverty in El Salvador*. Diplomová práce, Lund University, Lund
- Ondrejčík, Juraj (2007) *Medzinárodná ekonomická migrácia v rámci EÚ*. Diplomová práce, Trnavská univerzita v Trnave, Trnava

- *Policy Coherence for Development: Migration and Developing Countries*. OECD 2007
- Poprzenovic, Adela (2007) *Remittances and Income Inequality in Croatia*. Diplomová práca, Lund University, Lund
- Richardson, Sue, Miller-Lewis, Lauren, Ngo, Phong, Ilsley, Diana (2002) *The Changing Settlement Experience of New Migrants*. Flinders University, Adelaide
- *World migration 2005 : Costs and Benefits of International Migration*. IOM Ženeva
- Yang, Dean (2004) *How Remittances Help Migrant Families*. MPI Washington DC
- Zika, Jan (2007) *Remittances : the service provider perspective*. Diplomová práca, FSV UK, Praha

Internetové portály

- <http://www.adb.org> - web stránka Ázijskej rozvojovej banky
- <http://www.ebrd.com> - web stránka Európskej banky pre obnovu a rozvoj
- <http://www.immi.gov.au> - web stránka austrálskeho Odboru pre imigráciu, multikulturalizmus a otázky pôvodného obyvateľstva
- <http://www.imf.org> - web stránka Medzinárodného menového fondu
- <http://www.iom.int> - web stránka Medzinárodnej organizácie pre migráciu
- <http://www.migrationpolicy.org> - web stránka Migration policy Institute
- <http://www.oecd.org/home> - web stránka Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj
- <http://www.un-instraw.org> - web stránka Medzinárodného výskumného a školiaceho inštitútu pre pokrok žien
- <http://www.worldbank.org> – web stránka Svetovej banky